

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

TARAZ, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

20 OCTOBER 2024

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

20 октября 2024 г.
Taraz, Kazakhstan

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-3-5
УДК 372.851

ИНКЛЮЗИВНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛЕ

ГЕЙДАРОВА МАФТУН НИЗАМИ

Зав.кафедрой Технологии преподавания математики и информатики Сумгаитского
Государственного Университета, доцент,
Сумгаит, Азербайджан

АЛИЕВА УЛЬВИЯ САНГАН

Старший преподаватель кафедры Технологии преподавания математики и
информатики Сумгаитского Государственного Университета,
Сумгаит, Азербайджан

МЕХБАЛИЕВА ЭСМИРА ВИДАДИ

Преподаватель кафедры Технологии преподавания математики и информатики
Сумгаитского Государственного Университета,
Сумгаит, Азербайджан

ХАТАМОВА РОЯ ФИКРЕТ

Преподаватель кафедры Технологии преподавания математики и информатики
Сумгаитского Государственного Университета,
Сумгаит, Азербайджан

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о том, какие методы и подходы можно использовать при преподавании математики в инклюзивном образовании. В инклюзивном образовании необходимо использовать различные инклюзивные технологии. Под инклюзивными образовательными технологиями мы понимаем методы и подходы, которые обеспечивают создание условий для качественного, эффективного и доступного образования для всех детей без исключения. Следовательно используя методы и приемы для работы с детьми, требующими особого внимания, можно улучшить познавательную деятельность учащихся, развить творческие способности, активизировать учебный процесс, стимулировать самостоятельную деятельность и тем самым улучшить познавательную деятельность.

Ключевые слова. Преподавание математики, инклюзивное образование, инклюзивные образовательные технологии, дифференцирование заданий, рефлексия, инструкционная карта.

Преподавание математики имеет большой потенциал для развития интеллектуальных способностей ребенка. Эффективность усвоения материала зависит не только от процесса понимания, но и от развития личности учащегося, а также от структуры учебной деятельности.

Адаптация детей, нуждающихся в особом внимании, в общеобразовательных школах происходит лучше, чем в специализированных учреждениях, так как особенные дети получают там социальный опыт. Кроме того, считается, что при обучении вместе с детьми, нуждающимися в особом внимании, у здоровых детей развивается терпимость и ответственность.

Возникает вопрос: какие методы и подходы можно использовать при преподавании математики в инклюзивном образовании? Термин «инклюзия» впервые введен в 1994 году на Всемирной конференции по образованию лиц с особыми потребностями: доступность и качество. Инклюзия — это включение, добавление, прибавление, присоединение, приобщение. Инклюзия подразумевает создание специальных условий для вовлечения в

образовательный процесс каждого ребенка, удовлетворяющих индивидуальным потребностям учеников с помощью, соответствующей его способностям образовательной программы.

Инклюзивное образование — это начальный этап широких форм интеграции населения с различными финансовыми, физическими и социальными ресурсами. Понятие «инклюзивный» отражает новые взгляды не только на образование, но и на место человека в обществе и постепенно заменяет термин «интеграция», поскольку механическое соединение (интеграция) в одном месте детей с особыми потребностями и детей с нормальным развитием не означает полноценного участия первых в жизни коллектива. В основе инклюзии, в противовес интеграции, лежит новая логика и методология школьного обучения, которая должна учитывать потребности каждого ребенка, в том числе и одаренного, и тех, которые имеют особые образовательные потребности.

Известно, что инклюзивное образование — это регулярный, систематический процесс предоставления одинакового доступа к качественному образованию ребят с особыми образовательными потребностями с помощью организации их обучения в общеобразовательных учебных заведениях на базе использования лично ориентированных способов преподавания, с учетом индивидуальных отличительных черт учебно-познавательной работы таких детей. Оно учитывает формирование образовательной среды, которая соответствовала бы нуждам, потребностям, а также способностям каждого ребёнка, вне зависимости от его психофизического формирования, обеспечения научного сопровождения, создание учебных программ, учебного методического обеспечения. Цель инклюзивного образования — осуществление прав ребенка с особыми образовательными потребностями: на образование согласно участку — месту жительства, их социализация и объединение в социум, привлечения семьи в учебно-воспитательном процессе.

В инклюзивном образовании необходимо использовать различные инклюзивные технологии. Под инклюзивными образовательными технологиями мы понимаем методы и подходы, которые обеспечивают создание условий для качественного, эффективного и доступного образования для всех детей без исключения. Инклюзивные технологии можно разделить на две группы: организационные и педагогические. Организационные технологии связаны с различными этапами инклюзивного образовательного процесса: это технологии дизайна и программирования, технологии взаимодействия между учителями и специалистами, технологии создания структурированной, адаптированной и доступной среды. Среди педагогических технологий мы можем выделить технологии, которые учителя успешно используют на инклюзивных уроках. На каждом уроке должно осуществляться обучение с учетом индивидуальных особенностей ученика.

На уроках математики есть возможность дифференцирования заданий, то есть все задачи должны иметь различную степень сложности. Решение задач и их разработка могут предлагаться учащимся различными способами, при этом основное внимание должно уделяться подготовке и решению задачи. Дети сами разрабатывают план решения, но учителю также следует внимательно контролировать работу ученика. Если в данном процессе у учащихся возникают трудности, учителю необходимо задать наводящие вопросы.

Один из самых важных результатов обучения - это развитие критического мышления. Для увеличения активности учеников в математических занятиях целесообразно использовать следующие методы: при выполнении заданий использовать сигнальные карточки, такие как цветные сигналы, карточки с плюсовыми и минусовыми знаками и т. д. Для оценки своей деятельности с помощью этих карточек дети могут использовать их при оценке своей работы (в рефлексии), при изучении новой темы, для проверки освоения материала и определения недостатков в знаниях учеников. Используя эти карточки, вы можете видеть, как каждый ребенок справляется со своей работой; когда они выполняют задание правильно, используя дополнения на доске, действительно любят закреплять свои карточки на доске, так как у них есть возможность выполнять задание быстрее и лучше, чем у других.

Большинство действий учеников требуют создания алгоритма (инструкционной карты). Это может быть представлено в визуальных диаграммах, таблицах, напоминаниях, что поможет им самим оценить и поможет ученикам определить, на каком этапе возникла проблема и как ее устранить (исправить). Алгоритм также может быть применен в ходе всего урока, что позднее позволит ученикам ознакомиться с уроком и самостоятельно регулировать порядок и качество урока (мы оцениваем себя на каждом этапе урока и составляем план занятия). Тем не менее, уроки не должны быть каждый день рутинными и монотонными. В начале урока всегда нужно найти что-то, что привлечет внимание учеников и подготовит их к продуктивной работе, чтобы привлечь их к уроку (кроссворд, ребус, стихи и т. д.).

Устное объяснение математики очень важно для ее изучения, это развивает внимание и память, но не следует перегружать уроки устной работой; следует использовать иллюстративные материалы, которые развивают внимание, интерес и визуальное восприятие ученика. В математических занятиях обязательно должны быть физические упражнения, они хороши, когда они связаны с обсуждаемой темой на уроке, это поможет отвлечь внимание учеников на другой вид деятельности, даст школьникам возможность отдохнуть.

Нужно создавать возможности для участия в соревнованиях для детей, для которых требуется особое внимание во время занятий по математике, чтобы развивать их творческий потенциал, личность и характер. Это включает представление математических концепций через ментальные образы, творческие задания, отражение математических тем и сравнение их с реальными объектами. Я рекомендую включать элементы геометрии в каждый урок по математике, потому что визуальный подход увеличивает интерес детей к предмету и делает развитие навыков в геометрии более простым. Весь визуальный материал должен сопровождаться голосом учителя, выражения должны быть краткими и ясными, так как дети, которые требуют особого внимания, воспринимают информацию в небольших количествах. Необходима также особая шкала оценки, которая будет влиять на усилия, которые ребенок прилагает для выполнения задания. Таким образом, используя все вышеуказанные методы и приемы для работы с детьми, требующими особого внимания, можно улучшить познавательную деятельность учащихся, развить творческие способности, активизировать учебный процесс, стимулировать самостоятельную деятельность и тем самым улучшить познавательную деятельность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы обучения и оказания психологопедагогической помощи детям с ограниченными возможностями здоровья (с нарушением зрения): методическое пособие / авт.-сост. Ж. Г. Кулькова, С. А. Худякова, Л. А. Исламова. – Челябинск : Цицеро, 2013. – 121 с. 2. Алёхина, С. В.
2. Инклюзивный подход в образовании в контексте проектной инициативы «Наша новая школа» [Электронный ресурс] / С. В. Алёхина, В. К. Зарецкий. – Режим доступа: <http://www.inclusiveedu.ru/stat/1/254/>.
3. Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведения, новые идеи: сборник научно-методических материалов / под науч. ред. А. Ю. Белогурова, О. Е. Булановой, Н. В. Поликашевой. – М. : Спутник, 2015. – 254с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-6-11

UDC 373.3

PROCESS OF ADJUSTMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENT IN SECONDARY SCHOOL CLASSROOM

TLEUBAYEVA SANTAY AZIZBEKOVNA

The scholarship holder of the international "Bolashak" program, associate professor of the Department of "Finance and Accounting", Taraz University named after M.Kh. Dulaty

RASHAT ZHANSAYA

Graduate student of the international "Bolashak" program, University of Reding, Institute of "Education"

Annotation. *The article discusses the process of adaptation and the results of its research for the student to continue studying in the secondary school class after graduating from primary school, and analyzes the effectiveness of the performed work.*

A very important indicator of teacher behavior when transferring students to the secondary school classroom is helping students understand the many changes in students' academic, personal, and interpersonal relationships after changing schools. The progress and results of the research conducted jointly by teachers, based on the improvement of the quality of education by improving the quality of education and presented the adaptation of primary school students to a new class.

Key words: *elementary school, secondary school, adaptation, adaptation of students to the secondary school class, changes in the school environment.*

There is reason to believe that the initial period of adaptation is very important for the student to graduate from primary school and continue his studies in the secondary school class. By adaptation we mean the process aimed at overcoming the contradictions between the student and the new environment [1]. In this process, it is possible to distinguish the directions of psychological, social and didactic adaptation. The result of the adaptation process is the quality interaction of the student and the classroom environment, the harmony of relations, the established balance [2].

A concerted effort by both the student and the school is essential to achieve this harmony. The learner has to adopt a new role that suits his personality and requirements as well as the new environment. On the contrary, these requirements must be expressed in a clear, understandable, accessible form and protect the autonomy and dignity of the mature person. When assessing adaptation in a new classroom situation, it is possible to distinguish aspects of the process, conditions and outcomes. The behavior of teachers has a direct impact on the adaptation of students to a new class and its results (the school administration, especially the class teacher, is responsible for creating the necessary conditions for this). Successful adaptation of the student is reflected in how well he can satisfy his needs (psychological, social, didactic and in a new environment). If these needs are met, the student will learn without creating problems for himself or others, and he will develop a positive attitude towards the new class.

The changes in the school environment partly explain the problems which students have in adapting to a new class. If the school environment is not suitable, the student's needs and adaptation will be complicated. The research has identified important factors for successful adaptation of students to a new school. This is the safety of students, a warm and pleasant environment, elsewhere called microclimate or school ethics [3].

The success of adaptation and their continued learning in a new class often depends on the relationship between students and teachers, especially the class teacher.

Those who take the first steps to the educational institution successfully adapt to the primary class.

At this time, the behavior of teachers has the following characteristics: teachers show interest, care for students, appreciate their efforts, listen, actively involve them in learning, elementary school students feel supported by teachers, can receive personal help.

Adapting students to the middle generation is a difficult and complex task. The transition of primary school students to the secondary school is still an urgent problem of the school. This period is the most responsible and difficult period for students, for their parents, for teachers who have been teaching them for 4 years, and for teachers who are about to take them under their wing.

Therefore, this period can be called the first transitional period in a child's life. This difficulty is explained by the increase in workloads due to age characteristics, that is, in the 5th grade, the academic load and the educational situation change dramatically. If only one teacher teaches them basic subjects in primary school, they have to interact with many teachers in secondary school. Also, in addition to the diversity of teachers, the diversity of their demands, one teacher understanding and caring for the child, one teacher being overly strict and demanding, some teachers raising their voice - all these things create difficulties for a child who has just entered the middle school. affects the psyche of young adolescents [4].

Many other changes can be predicted based on how high school students rate the help they receive from their teachers:

- psychological condition of students (self-esteem, depression);
- interpersonal relationships (relationships with teachers, peers, misbehaving students, problems between children and parents).

The higher the support from the teachers in a new class, the more students try to study, make the better relationship with teachers and peers.

The conducted analysis allows us to conclude that teachers determine the success of adaptation of students who have transferred to a secondary school class in a new class.

In order to achieve harmony in the relationship between the student and the high school class, the catalyst for good communication is the teachers who teach them and the class leader.

The study of adjustment to the secondary school classroom is usually based on the analysis of the subjective experience of students who have changed classes. However, very little research has been conducted on parents' perceptions of teacher behavior with new students and how it affects student well-being in middle school.

In September, the diagnostic work is carried out to determine the psychological readiness of schoolchildren for school, and a psycho-diagnostic card is prepared for each student.

To achieve it, the following tasks were implemented:

- creating conditions of success in the classroom;
- to promote the unification of the class team, the formation of friendly relations among classmates;
- development of class self-management;
- stimulating interest in developing creative, intellectual and physical capabilities and abilities of each student.

In working with the class, teachers pay the main attention to the education of moral qualities: the development of independence, activity, responsibility.

In one of the schools in Kazakhstan, the classes of 5 classes in the 2023-2024 school year were studied in three main subjects (also taught in primary school), where a serious attitude to learning, timely completion of homework, a responsible approach to the lesson, as well as the correctness of the topics given in the thematic calendar according to the plan mastering, coming to class with a plan and preparation is obligatory for every subject teacher.

Table 1 provides a study of the adaptation of 5th grade students to the middle generation on the subject of Kazakh language and literature.

Table 1 - 5th grade students' reading speed on the subject of Kazakh language and literature

№	Class	Participants	«5»	«4»	«3»	«2»	The quality of education	Progress
1	5 «A»	28	10	10	8	0	71%	100%
2	5 «Ә»	28	8	10	10	0	68%	100%
3	5 «B»	23	6	11	6	0	70%	100%
4	5 «V»	28	7	13	8	0	60%	100%
5	5 «G»	30	11	10	9	0	60%	100%
6	5 «F»	26	9	13	4	0	68%	100%
7	5 «D»	25	9	11	5	0	60%	100%
	Total	188	60	78	50	-	65%	100%

The title of the text: fairy tale "Kendebai named Kerkula". A number of participants 188 students, the average percentage of reading speed of "5th" grade students on the subject of Kazakh language and literature was 65%. In general, the achievements of all seven classes are complete, but it is noticed that the quality of education of students of three classes is below the average percentage.

In addition, an important role is played by the indicator of homework assignment, the correct assignment of the required volume and measurement conditions, and the systematic creation of evaluation criteria. There is a friendly atmosphere among the students in the class. Also, it was noted in the reports of the researchers that the 5th grade students can be organized and hardworking, they know how to make it possible for them to respond willingly to the requests of adults, and the teachers give help by calling for discipline.

Table 2 provides a study of the adaptation of students of the 5th grade to the middle generation on the subject "Mathematics".

Table 2 - Study of the adaptation of "5th" grade students to the middle generation on the subject "Mathematics"

Class	Number of students	Control work marks	The quality of education	Progress	4th grade	1st term	+/-
5 «A»	25	«5»-11, «4»-6, «3»-8, «2»-0	68%	100%	74%	64%	-6%
5 «Ә»	25	«5»-7, «4»-9, «3»-9, «2»-0	64%	100%	68%	64%	-4%
5 «B»	21	«5»-1, «4»-9, «3»-9, «2»-2	48%	90%	65%	52%	-17%
5 «V»	25	«5»-3, «4»-10, «3»-12, «2»-0	52%	100%	69%	54%	-17%
5 «G»	26	«5»-6, «4»-8, «3»-10, «2»-2	54%	92%	77%	55%	-23%
5 «F»	22	«5»-8, «4»-8, «3»-6, «2»-2	72%	90%	80%	65%	-8%
5 «D»	27	«5»-4, «4»-13, «3»-9, «2»-1	63%	96%	68%	67%	-5%
5 «E»	28	«5»-12, «4»-10, «3»-6, «2»-0	79%	100%	76%	81%	+3%
5 «J»	21	«5»-7, «4»-5, «3»-7, «2»-2	57%	90%	71%	58%	-14%
Total	220	-	62%	95%	71%	62%	-

Unfortunately, in Table 2, researchers on the subject "Mathematics" found that students cannot solve complex equations. Students cannot work with text reports. They cannot divide a number by a

number and reduce fractions, because they don't fully know the multiplication table. When converting an improper fraction to a mixed number, the integer part and the remainder of the number are not written correctly. Participants: 220 students from nine classes.

The average quality of mathematics education of "5th" grade students was 62%. In five of the nine studied classes, students' progress is not complete, and it can be seen that the quality of education of students of four classes is below the average percentage. In fact, when these students studied in elementary school, their average achievement in mathematics was 71%, which was a high result. During this period, progress in mathematics increased only in grade 5 "E".

Table 3 - Shows the study of dictation of 5th grade students

№	Class	Participations	«5»	«4»	«3»	«2»	The quality of education	Progress
1	5 «A»	28	8	15	5	0	82%	100%
2	5 «Ә»	28	7	12	9	0	67%	100%
3	5 «B»	23	5	11	7	0	69%	100%
4	5 «V»	28	7	10	11	0	63%	100%
5	5 «G»	30	6	12	12	0	60%	100%
6	5 «F»	29	6	14	9	0	68%	100%
7	5 «D»	26	6	10	10	0	61%	100%
	Total	192	45	84	63	-	67%	100%

The topic of the dictation: "On the road", consists of 70 words. Participants: 192 students.

The dictation literacy of 5th grade students was 67% on average. In general, the achievements of all seven classes are complete, but it can be seen that the quality of education of students of three classes is below the average percentage.

In general, the tasks set in the educational plan have been fulfilled.

- ability to work and discipline in the classroom: students' motivation in classes is high, there is a lot of student movement in the classroom.

- atmosphere in classes and interaction with subject teachers: 5th grade students respect teachers and each other.

Subject teachers have a good opinion about the academic achievements of students, they should take more written work and work to improve their writing skills.

The following tasks are set in the following academic terms:

1. Continue work on the development of the class team: achieving a high level of organization
2. Creating conditions to promote the intellectual development of students (maintaining class performance - 100%, achieving improvement in the quality of education of students, achieving 100% participation in classes).

3. Continue to develop interest in extracurricular activities.

The analysis of the activity showed the development of children's creative activity, the formation of intellectual skills, the children showed independence and responsibility.

In the research report, recommendations were also made in order to reduce feelings of anxiety. In order to prevent bullying among students, a survey was conducted.

Research shows that information about the microclimate of the school is much more important for parents, that is, how high school perceives primary school students, it is not about academic results, but about what kind of support it provides. In addition, a favorable home environment increases the likelihood of successful adaptation to school. In conclusion, in the process of adapting a student to a new high school, it is necessary to establish a balance between the student and the school environment that meets the current psychological, social and academic needs of the student.

It was found that the main indicators of students' adaptation to the new school are their satisfaction with the change of school and their well-being after the change of classes. The more satisfied students are with the change in school and the higher they value their well-being in the new

environment, the more successful their adaptation to high school will be. Parents' satisfaction with high school is related to their attitude towards the well-being of their children in the new environment: parents who believe that the well-being of their high school class children has improved will be more satisfied with high school.

It should be noted that the opinions of students and their parents about the high school class are usually very similar.

In general, the tendency of successful adaptation of students in the new school is studied and considered, the indicators of which are lowest in grades 5-8, slightly higher in Grades 11-12 and 1-4, and the highest in grades 9-10. That is, the adaptation rates of students who have moved from primary to secondary school classes are very low [5].

The transition from primary to secondary is traditionally considered one of the most difficult pedagogical problems at school, and the adaptation period in the fifth grade is considered one of the most difficult in school. This is due to an increase in the load on the student's psyche, since in the 5th grade there is a sharp change in learning conditions. At the beginning of the school year, the main goal was to ensure the adaptation of students during the transition from primary to secondary educational conditions. In this regard, on the basis of the plan of school control, conclusions were made on the study and recommendations were given:

- create a situation of success in the classroom;
- promote the unification of the class team, the formation of friendly relations between classmates;
- development of class self-government;
- stimulate interest in the development of creative, intellectual and physical capabilities and abilities of each student.

On the part of teachers, the main attention in working with the class was paid to the education of moral qualities: the development of independence, activity, responsibility.

What difficulties can a student face when moving from elementary school to high school?

Academic: high workload, high teaching standards, poor grades; the higher the class and learning level, the more direct contact between student and teacher, support from teachers and administration, and lack of personal assistance;

Social: having difficulty interacting with peers, school fights;

Psychological: stress, anxiety, stress, loneliness.

It follows that there is a direct relationship between school changes and academic failures. A very important indicator of teacher behavior in adapting to a new environment is to help students understand the many changes in students' learning, personal and interpersonal relationships after changing schools. Based on how students evaluate the help they receive from teachers, it is possible to predict the indicators of many other variables: the psychological state of students (self-esteem, depression), interpersonal relationships (relationships with teachers, peers, students prone to mischief, problems between the child and parents). The higher the support for teachers in the new school, the better the students will perform there (the higher the class, the better the relationship with teachers and peers [6]). However, the concept of teacher support is not very well defined.

For example, it is not clear what is the difference between the needs of teachers to support students in the first, second and third stages. It can be assumed that some form of this support is of great importance for all students who change schools. According to the study, lowering students' academic requirements during the transition has a positive effect. However, there may be differences between the education that teachers provide and the support that students at different levels need. Here, in the transition in the third stage, students are given more freedom in choosing subjects, which negatively affects their academic performance if teachers do not support children and their parents need help. The analysis carried out allows us to conclude that in the conditions of the new school, the success of the adaptation of students who changed the school is determined by teachers. To achieve harmony in the relationship between the student and the school environment, the instigator of a good relationship is the teacher.

In conclusion, in the process of adapting a student to a new school, a balance is established between the student and the school environment that meets the actual psychological, social and academic needs of the student. It was determined that the main indicators of students' adaptation to a new school are their satisfaction with the change of school and their prosperity after the change of school. The more satisfied students are with the change of school and the higher they rate their own frailty in the new school, the more successful their adaptation will be at school. Parents' satisfaction with the new school is related to their attitude towards the prosperity of their children in a new school: parents who believe that the prosperity of their children has improved in the new school will be satisfied with the new school. It should be noted that the opinions of students and their parents about the new school are usually very similar. As the study showed, a significant factor that has a positive impact on the adaptation of students to a new school is the individuality of teachers.

REFERENCES

1. Anderson, L.W., Jacobs, J., Schramm, S., Splittgerber, F. (2000). School transitions: beginning of the end or a new beginning? *International Journal of Educational Research* 2000, 33, 6.325-339.
2. Barber B. K., Olsen J. A. assessment of the transition to middle and high school // *Journal of Adolescent Research*. 2004, Volume 19, pages 3-30.
3. Fenzel L. M. change in global self-esteem: a prospective study of changes in global self-esteem and stress during the transition to high school // *Journal of early youth*. 2000, Volume 20 (1), pages 93-116.
4. Ferraiolo K., Hess F., Maranto R., Milliman S. teacher relationships and the success of school choice // *Journal of Political Studies*. 2004, volume 32(2), pages 209-222.
5. Fowler F. The big debate about school choice. *Computing Center*. September / October 2002, volume 76, issue 1, pp. 4-8
6. Hardy K. L., Bukowski W. M., Sippola L. K. stability and changes in relationships with peers during the transition to high school // *Journal of early youth*. 2002, Volume 22, May, pages 117-142.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-12-14

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INCREASING THE QUALITY OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AT THE LESSON

MAMAJAN DIYORA AMINZHANKYZY

2nd year master's student at Miras University

Annotation. *The article explores the pedagogical conditions necessary to improve the quality of students' independent work during lessons. Independent work plays a crucial role in developing key competencies such as critical thinking, self-regulation, problem-solving, and responsibility. The study emphasizes that effective independent learning requires well-defined goals, structured guidelines, and appropriate motivation strategies. It also highlights the importance of self-regulation skills, a supportive learning environment, and the integration of technology and feedback systems. Additionally, task scaffolding, progress monitoring, and reflection are discussed as essential tools to enhance students' autonomy and accountability. The findings suggest that these pedagogical strategies not only improve academic outcomes but also foster lifelong learning skills, enabling students to succeed in a dynamic educational environment.*

Key words: *pedagogical conditions, independent work, quality improvement, self-regulation, student motivation, feedback, learning environment, educational technology, planning and organization, reflection and self-assessment.*

In modern education, independent work plays a crucial role in developing students' critical thinking, self-discipline, and ability to apply knowledge creatively. Independent activities foster not only academic success but also personal responsibility and motivation. However, the quality of students' independent work during lessons depends on several pedagogical factors. This article explores the essential pedagogical conditions that can enhance the quality of independent work in the classroom and improve student engagement and outcomes.

1. Clear Goal-Setting and Instruction

One of the critical factors for successful independent work is setting clear goals and providing precise instructions. Students need to understand what is expected of them and how their progress will be evaluated. Teachers can enhance task clarity by:

- Providing structured guidelines and examples before the task begins.
- Using rubrics to clarify assessment criteria, helping students understand the quality expected.
- Setting achievable goals that are aligned with the students' abilities and knowledge level,

balancing challenge and feasibility.

Additionally, when students know the learning objectives, they can engage with the material more meaningfully, fostering autonomy and accountability.

2. Development of Self-Regulation Skills

Promoting independent work requires cultivating students' self-regulation skills. These skills include goal-setting, time management, and the ability to monitor one's progress. Teachers can support this process through:

- Training students in time management and breaking tasks into smaller steps.
- Encouraging reflection and self-assessment by asking students to evaluate their work against set criteria.

- Providing feedback mechanisms where students receive both teacher and peer feedback, enhancing their ability to adjust and improve their work.

When students develop self-regulation skills, they become more motivated and capable of completing tasks independently.

3. Creating a Supportive Learning Environment

A positive and inclusive classroom environment is essential for productive independent work. Students need to feel safe to ask questions and take intellectual risks. Some strategies for fostering such an environment include:

- Offering differentiated tasks to match students' learning styles and abilities.
- **Building a culture of trust and encouragement**, where mistakes are viewed as learning opportunities.
- Providing regular support and scaffolding, such as additional resources or check-ins to help students stay on track.

A supportive environment reduces anxiety and promotes student engagement, increasing the likelihood of meaningful independent work.

4. Use of Technology and Resources

Integrating technology into independent work can enhance student motivation and provide access to diverse resources. Educational technologies facilitate self-paced learning and give students opportunities for immediate feedback. Some examples include:

- Learning management systems (LMS) to provide assignments and track progress.
- Interactive apps that allow students to explore topics independently.
- Online forums or collaboration tools where students can discuss ideas and get peer feedback.

Technology also allows teachers to monitor students' progress remotely and provide timely guidance as needed.

5. Motivational Strategies

Motivation is a key driver for successful independent work. Teachers can enhance intrinsic and extrinsic motivation through the following approaches:

- Connecting tasks to real-life contexts to make learning meaningful.
- Using gamification elements, such as points or badges, to sustain engagement.
- Providing choice and autonomy, allowing students to select topics or approaches that interest them.

When students are motivated, they are more likely to invest time and effort into their independent tasks.

6. Continuous Feedback and Assessment

Feedback plays a vital role in improving the quality of independent work. Students need to understand how well they are performing and what areas require improvement. Effective feedback strategies include:

- Providing timely and constructive feedback that focuses on both strengths and areas for growth.
- Incorporating peer-assessment activities to develop students' evaluative skills.
- Using formative assessment to guide students throughout the process rather than only evaluating the final product.

Continuous feedback helps students reflect on their progress and make adjustments to their learning strategies.

Planning and Scaffolding Tasks

Breaking tasks into smaller, manageable steps ensures that students can work independently without becoming overwhelmed. Teachers should:

- Provide scaffolding: Offer temporary support, such as guiding questions or checklists, to build students' skills gradually.
- Use task sequencing: Start with simpler tasks and gradually increase complexity.
- Set milestones and deadlines: Breaking projects into phases keeps students on track. This approach builds students' confidence and competence in handling complex tasks independently.

While independent work encourages autonomy, students still need to be held accountable for their performance. Monitoring their progress ensures that they remain on task and address challenges early. Strategies include:

- Check-ins and progress tracking: Regular teacher check-ins or student self-checks maintain momentum.

- Progress journals or logs: Students can record their achievements and challenges during tasks.
- Accountability partnerships: Pairing students to monitor each other's progress promotes responsibility. Accountability structures help prevent procrastination and ensure consistent effort.

Reflection is a powerful tool for improving the quality of independent work. Encouraging students to think about their learning process helps them identify what strategies work best for them. Techniques include:

- Journals or learning diaries: Students record insights and challenges during their tasks.
- Post-task reflections: Guided questions help students evaluate their performance.
- Portfolios: Collecting work over time allows students to track their development and improvement.

Not all students have the same learning needs or abilities, so differentiation is essential for fostering quality independent work. Teachers can:

- Adjust task complexity to match students' abilities.
- Provide multiple formats for assignments (e.g., written reports, presentations, videos) to accommodate learning preferences.
- Offer personalized feedback and support to help students progress at their own pace. Personalized learning increases engagement and ensures that each student achieves their potential.

Improving the quality of students' independent work requires deliberate and well-planned pedagogical conditions. Clear objectives, self-regulation, motivation, a supportive environment, technology integration, effective feedback, and task scaffolding all contribute to fostering student autonomy and engagement. By implementing these strategies, teachers can empower students to become active, self-directed learners who can succeed both academically and in life. These pedagogical conditions not only enhance students' academic performance but also prepare them for lifelong learning, equipping them with the skills needed to thrive in a rapidly changing world.

LITERATURE

1. Brookfield, S. D. (2017). *The Skillful Teacher: On Technique, Trust, and Responsiveness in the Classroom*.
2. Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2011). *Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*.
3. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*.
4. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
5. Miller, S. (2015). *Improving Independent Learning in the Classroom*. Routledge.
6. Zimmerman, B. J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. *Theory Into Practice*, 41(2), 64-70.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-15-18

ЭОЖ 371.147:513

НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА МАТЕМАТИКАНЫ ЭЛЕКТИВТІ КУРС АРҚЫЛЫ ТЕРЕҢДЕТІП ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

АБЖАЛИЕВА БАҚЫТГҮЛ СЕРІКҚАЛИҚЫЗЫ

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, «7М01501 – Математика» білім беру бағдарламасының магистранты, Қызылорда қ., Қазақстан

ТҰЯҚОВ ЕСЕНКЕЛДІ АЛЫБАЙҰЛЫ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.к., доцент, МФИОӘ кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан

АРДАБАЕВА АЛМАГҮЛ ҚАЙЫРБАЙҚЫЗЫ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, PhD доктор, МФИОӘ кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан

Аннотация. Математикадан элективті курстарды ұйымдастыру – оқу бағдарламасынан тыс оқу материалдары негізінде оқушылардың білімін жалпылау, жүйелеу және тереңдету. Мақалада 5-9 сынып оқушыларына математикадан қосымша білім беру мен зияткерлік қабілетін дамытуға бағытталған элективті курстың құрылым мен мазмұны, әдістемелік идеялары ұсынылған.

Тірек сөздер: математикан оқыту, элективті курс, олимпиадалық және стандартты емес есептер, есептерді шешу әдістері.

Жалпы орта білім беретін мектеп оқушыларының сапалы білім алуын мақсат ете отырып, оларды өз бетінше білімдерін толықтыру, жаңа білімдерді алу тәсілдерімен қаруландыру, алған білімдерін теориялық және практикалық мәселелерді шешуге қолдана білу сияқты дағдыларын дамыту қажет.

Математикадан оқушыларға білімді тек сабақ үстінде ғана беріп қоймай, оқушының дербестігін, танымдық қажеттілігін қанағаттандыру, пәнге қызығушылығын арттыру мақсатында сыныптан тыс жұмыстарды ұтымды пайдалану керек. Сондықтан математиканы оқытудың міндеттері мен математикалық білім мазмұнымен қауышатын негізгі мектептің 5-9 сыныптары үшін теориялық және тәжірибелік тұрғыдан жүйеленген элективті курстарды ұйымдастыру кезек күттірмейтін мәселе.

Элективті курс дегеніміз оқушылардың ой-өрісін, білімін кеңейту және тереңдету, олардың оқуға деген қызығушылығын қалыптастыру, ойлау қабілеттері мен біліктерін дамыту мақсатында жүргізілетін сабақтарды айтады.

Элективті курста оқушылар негізгі курс бойынша сабақтарда алған жалпы математикалық дайындық деңгейлерін жоғарылатып, білімдерін тереңдете отырып, әртүрлі қиындығы жоғары, стандартты емес есептерді түрлендіріп шығару қамтылған.

Элективті курстардың курстың негізгі үш түрі бар. Олар:

1. Пәндік курстар. Бұл сабақтың міндеті оқу жоспарына енетін пән жайлы оқушы білімін кеңейту және тереңдету болып табылады.

2. Пәнаралық курстар. Мұның мақсаты оқушылардың табиғат және қоғам жайлы білімдерін жүйелеу болып табылады. Мұндай курстар бірнеше пәннің мазмұнын қамтуы мүмкін.

3. Оқу жоспарына енбейтін пәндер немесе ғылым саласы жайлы курстар. Пәндік курстар үш бағытта болады: көтеріңкі деңгейдегі курстар; қолданбалы курстар; арнаулы курстар.

Жоғары деңгейдегі курстардың мазмұны пәннің мазмұнына үйлесуі керек. Соның негізінде бұл пән бойынша оқушыларға бағдарлама көлемінде терең білім беріледі.

5-6 сыныптар және 7-9-сыныптар үшін элективті курстарды ұйымдастырып өткізу үшін алдымен оқушыларының мүмкіндігі мен сұранысын ескере отырып, осыған байланысты курстың мазмұндық ерекшелігін айқындау қажет. Сонда курстың мақсаты: математика курсына оқып-үйренудегі білімдерін тереңдету, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыра отырып, олардың танымдық, шығармашылық және практикалық мүмкіндіктерін ашу, дамыту.

Элективті курстарды оқытудың әдіс-тәсілдерін таңдағанда, курс мазмұнын, оқушылардың дайындық деңгейлерінің дамуын, олардың бұрынғы және бағдарлама бөліміне қызығушылығын ескеру қажет.

Элективті курстар – оқушы мен мұғалімнің арасындағы байланысты тереңдетіп, ғылыми және практикалық жұмыстарды іске асыруға септігін тигізеді. Математика сабақтарында жоспарланған бағдарлама шекарасынан шығып, тартымды да, тамаша дәріс беруде курстардың маңызы өте зор.

Математика пәнінен элективті курстарды ұйымдастыру арқылы математикаға қабілетті оқушылармен жұмысты жандандыруға болады. Элективті курс саралап дамыта оқытудың бір түрі десек те болады.

Біз төменде негізгі мектептің 5-9 сыныптары үшін математика пәнінен «Олимпиадалық есептерді шешу» элективті курсының жоспары мен мазмұнын ұсынамыз.

Курсты оқыту мақсаты: заманауи олимпиадалық есептерді шешудің негізгі әдістерін оқып-үйрену, осы әдістерді әртүрлі олимпиадалық есептерді шығаруда қолдану, оқушылардың логикалық ойлауын, оқушылардың логикалық, алгебралық және геометриялық есептерді шешу мен теңсіздіктерді дәлелдеу әдісін өз бетінше таңдау дағдыларын қалыптастыру.

Курсты оқытудың міндеттері:

1) оқушылардың математикадан сабақта игерген тақырыптар бойынша білімін жалпылау, тереңдету және жүйелеу;

2) оқушыларды математикалық есептерді шешудің стандартты емес тәсілдерімен таныстыру және есептерді шешу дағдыларын қалыптастыру;

3) математикадан стандартты емес есептерді шешу біліктері мен дағдыларын қалыптастыру;

4) оқушыларды математикадан мәдениетін және математикалық дайындық деңгейін арттыру;

5) жалпыадамзат мәдениетінің бөлігі ретінде математика туралы түсініктерін қалыптастыру, әлеуметтік прогресс үшін математиканың маңыздылығын түсіндіру;

6) оқушылардың логикалық ойлауын дамыту, олимпиадалық есептерді шешудің негізгі әдістерін оқытып-үйрету.

Курсты оқу нәтижесінде оқушылар алгебралық есептерді, геометриялық есептерді, графтар, симметриялар мен бояуларды қолданып логикалық есептерді шешуді, математикалық индукция, инварианттар және жұптылық әдісімен алгебралық есептерді шешуді; Юнг, Гельдер және Карамат теңсіздіктері көмегімен теңсіздіктерді дәлелдеуді меңгереді.

Курсты оқу үшін мектеп математика курсынан келесідей білім мен біліктері болуы тиіс:

- математика курсынан сандардың бөлінгіштігі, сандар теориясы;

- алгебра курсынан сандар тізбегі және олардың қасиеттері, рационал теңдеулер мен теңсіздіктер және оларды шешу тәсілдері, функциялар және олардың қасиеттері мен графиктері;

- геометрия курсынан координаталар әдісі, векторлық әдіс, түзудің теңдеуі, жазықтықтағы түрлендірулер: параллель көшіру, бұру, гомотетия, ұқсастық, геометриялық фигуралардың қасиеттері.

Курстың тақырыптық жоспары

№	Тақырып атауы	5-6 сыныптар үшін сағат саны	7-9 сыныптар үшін сағат саны
1.	Сандар теориясы	4	2
2.	Тізбектер	4	2
3.	Логикалық есептерді шешу	12	4
4.	Комбинаторикалық есептерді шешу	4	2
5.	Графиктер		2
6.	Бүтін сандар жиынында теңдеулер мен теңдеулер жүйесін шешу	4	2
7.	Параметрі бар теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу		2
8.	Функционалдық теңдеулерді шешу		4
9.	Классикалық теңсіздіктерді қолданып теңсіздіктерді дәлелдеу	2	4
10.	Максимум және минимумға арналған есептер		2
11.	Геометриялық есептерді шешу.		4
12.	Математикалық марафон	2	2
13.	Математикалық регата	2	2
	Барлығы	34	34

Курстың мазмұны

1. Сандар теориясы. Бүтін сандар және олардың бөлінгіштігі. Бөлінгіштік, жұп және так.

2. Тізбектер. Сандар тізбегі. Белгілі бір заңдылықпен орналасқан сандардың тізбегі.

3. Логикалық есептерді шешу. Құю, өлшеу, сюжетті-тұрмыстық есептер. Жазықтықтағы бояулар және оның бөліктері, кестелер. Математикалық индукция әдісі. Дирихле принципі. Симметрия және кезектесу әдісі. Инварианттар мен бояулар әдісі. Графтар.

4. Комбинаторикалық есептерді шешу. Паскаль үшбұрышы және Ньютон биномы. Комбинаторикалық теңдеулер, теңсіздіктер және тепе-теңдіктер. Геометриялық мазмұнды комбинаторикалық есептерді шешу.

5. Графиктер. Элементар функциялар, қасиеттері мен графиктері. Графиктік тәсілмен шешу.

6. Бүтін сандар жиынында теңдеулер мен теңдеулер жүйесін шешу. Диофант теңдеулері.

7. Параметрі бар теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу. Параметрі бар теңдеулерді шешу. Параметрі бар теңсіздіктерді шешу.

8. Функционалдық теңдеулер және оларды шешу.

9. Классикалық теңсіздіктерді қолданып теңсіздіктерді дәлелдеу. Коши және Коши – Буняковский, Чебышев, Беризлли, Гельдер, Минковский и Юнг, Иенсен және Карамат теңсіздіктері. Теңсіздіктерді дәлелдеу.

10. Максимум және минимумға арналған есептер. Максимум және минимумға арналған алгебралық есептер. Максимум және минимумға арналған геометриялық есептер.

11. Геометриялық есептерді шешу. Гомотетия. Инверсия. Проективті түрлендіру. Аффиндік түрлендіру. Центрлік симметрия. Геометриялық теңсіздіктер. Нүктелердің геометриялық орны. Салуға арналған есептер. Қосымша бұрыштар. Қосымша салулар. Планиметрияның қосымша теоремалары. Координаталар әдісі, векторлық әдіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қаңлыбаев Қ., Бекбаулиева Ш., Меңдіғалиева М. Математикадан кластан тыс жұмыстар. – Алматы: Мектеп, 1983. – 160 б.
2. Спивак А.В. Математический кружок: 6-7 классы. – М.: Посев, 2003 – 128с.
3. Ильясов М.Н Сборник избранных задач математических олимпиад школьников. – Павлодар: «Ертіс Дарыны», 2009.
4. Тердікбай Күшай. Олимпиадалық математика және ой дамыту (5-8 сынып): Оқу-әдістемелік құрал. – Астана, 2012. – 144б.
5. Нүрпейісов Қ.Т. Математикалық олимпиадалар. – Аякөз, 2008. – 110б.
6. Горбачев Н.В. Сборник олимпиадных задач по математике. – М.: МЦИМО, 2004. – 560с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-19-24

KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ YENJ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏNİN ROLU

HƏBİBLİ Ü.A.

magistr

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

***Annotasiya.** Məqalədə kimya tədrisində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinin əhəmiyyəti və tədris prosesinə təsiri müzakirə olunur. Müasir təhsil sistemində texnoloji inkişaf, xüsusilə rəqəmsal resurslar, multimedia texnologiyaları, virtual laboratoriyalar və simulyasiya proqramları, kimya dərslərini daha interaktiv, əyani və maraqlı edir. Bu texnologiyalar sayəsində ənənəvi tədris metodlarına yeni yanaşmalar əlavə olunur və şagirdlərin həm nəzəri, həm də praktiki bilikləri daha effektiv şəkildə mənimsənir. Virtual laboratoriyalar vasitəsilə şagirdlər təhlükəsiz şəraitdə kimyəvi təcrübələr aparır və mürəkkəb prosesləri daha yaxşı başa düşürlər. Multimedia texnologiyaları isə dərs materiallarının vizual şəkildə təqdim olunmasına və şagirdlərin dərsə marağının artmasına kömək edir.*

Məqalədə rəqəmsal tədris alətlərinin şagirdlərə fərdi öyrənmə imkanları yaratdığı, onların təlim prosesində daha fəal iştirak etməsinə və dərs materialını asanlıqla mənimsəməsinə şərait yaratdığı vurğulanır. Həmçinin, interaktiv təlim texnologiyalarının tətbiqi sayəsində müəllimlər şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun dərs planları hazırlaya bilir və daha çox şagirdin təlim prosesində uğur əldə etməsinə kömək edir.

Gələcəkdə süni intellekt və maşın öyrənmə texnologiyalarının tədrisə inteqrasiyası ilə daha geniş texnoloji yeniliklərin təhsil prosesinə daxil olacağı proqnozlaşdırılır. Bu texnologiyalar şagirdlərin təlim prosesində fərdi yanaşmaların tətbiqini asanlaşdıracaq və dərs prosesini daha səmərəli edəcəkdir.

***Açar sözlər:** təlim texnologiyaları, simulyasiya proqramları interaktiv tədris metodları, təhsildə süni intellekt, təhsildə virtual reallıq.*

РОЛЬ ПРИМЕНЕНИЯ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

***Аннотация.** В статье обсуждается важность применения новых образовательных технологий в преподавании химии и их влияние на учебный процесс. Современные технологические достижения в системе образования, особенно цифровые ресурсы, мультимедийные технологии, виртуальные лаборатории и симуляционные программы, делают занятия по химии более интерактивными, наглядными и интересными. Благодаря этим технологиям традиционным методам преподавания добавляются новые подходы, что позволяет учащимся более эффективно усваивать как теоретические, так и практические знания. С помощью виртуальных лабораторий учащиеся могут проводить химические эксперименты в безопасной обстановке и лучше понимать сложные процессы. Мультимедийные технологии способствуют визуальному представлению учебного материала и увеличивают интерес учащихся к занятиям.*

В статье подчеркивается, что цифровые учебные инструменты создают возможности для индивидуального обучения, способствуя более активному участию учащихся в учебном процессе и облегчая усвоение учебного материала. Кроме того, благодаря применению интерактивных образовательных технологий учителя могут разрабатывать планы уроков, соответствующие индивидуальным потребностям учащихся, и помогать большему числу учащихся достигать успеха в обучении.

Предполагается, что в будущем интеграция технологий искусственного интеллекта и машинного обучения в образование приведет к внедрению более широких технологических

новшеств в учебный процесс. Эти технологии упростят применение индивидуальных подходов в обучении и сделают учебный процесс более эффективным.

Ключевые слова: образовательные технологии, симуляционные программы, интерактивные методы преподавания, искусственный интеллект в образовании, виртуальная реальность в образовании.

THE ROLE OF USING NEW TEACHING TECHNOLOGIES IN CHEMISTRY EDUCATION

Annotation. *The article discusses the significance of implementing new teaching technologies in chemistry education and their impact on the teaching process. Technological advancements in modern education, particularly digital resources, multimedia technologies, virtual laboratories, and simulation programs, make chemistry lessons more interactive, visual, and engaging. These technologies introduce new approaches to traditional teaching methods, allowing students to acquire both theoretical and practical knowledge more effectively. Through virtual laboratories, students conduct chemical experiments in a safe environment and better understand complex processes. Multimedia technologies aid in the visual presentation of lesson materials and help increase students' interest in the subject.*

The article emphasizes that digital teaching tools create opportunities for personalized learning for students, enabling them to participate more actively in the learning process and easily grasp lesson materials. Additionally, the application of interactive teaching technologies allows teachers to develop lesson plans tailored to students' individual needs, facilitating greater success in the learning process for more students.

In the future, it is anticipated that the integration of artificial intelligence and machine learning technologies into teaching will bring about broader technological innovations in the education process. These technologies will facilitate the application of personalized approaches in students' learning processes and make the teaching process more efficient.

Keywords: *teaching technologies, simulation programs, interactive teaching methods, artificial intelligence in education, virtual reality in education*

Introduction

In the modern era, innovative changes in the field of education have significantly impacted various subjects, including chemistry. While the application of new educational technologies does not replace traditional teaching methods, it enhances them, making the learning process more interactive, visual, and effective. These technologies, particularly digital resources, multimedia tools, virtual laboratories, and simulation programs, expand teachers' teaching methods and provide students with deeper understanding of knowledge and skills. This article discusses the benefits of applying new educational technologies in teaching chemistry, their impact on the learning process, and their role in modern education.

• Innovations Brought to Teaching by New Educational Technologies

Traditional teaching methods in chemistry were largely based on visual aids and laboratory experiments. However, these approaches posed certain limitations. For instance, it was not always feasible for every student to individually conduct chemical experiments in a laboratory setting. To overcome these limitations, new technologies, especially virtual laboratories, have been introduced. With virtual laboratories, students can conduct chemical experiments more freely and safely [1, p. 78].

The application of these technologies allows students to spend less time on experiments and cover more topics. Moreover, through interactive laboratories, it becomes possible to simulate complex chemical reactions and observe the outcomes. This provides students with a broader experimental approach in chemistry lessons.

• Digital Resources and Their Use in Education

One of the primary advantages of digital resources in the educational process is the accessibility of lesson materials. In the modern era, students can access lesson materials at any time through numerous online platforms. Digital resources, e-books, video lessons, tests, and simulation programs enable students to explore chemistry topics more extensively and in depth [2, p. 45].

The widespread use of digital teaching tools also provides students with individual learning opportunities. For example, through online tests, students can evaluate themselves, identify their weak points, and work on improving those areas. Additionally, various digital laboratory programs allow students to perform experiments that they may find difficult to conduct in a real laboratory environment [3, p. 112].

- **Multimedia Technologies and Chemistry Teaching**

Multimedia technologies help make chemistry lessons more engaging and lively. The visual presentation of chemical reactions and structures of substances, in particular, aids students in grasping lesson materials more easily. Animations, video experiments, and interactive graphics enable complex theoretical concepts in chemistry to be explained in a simpler form [4, p. 56].

The use of multimedia technologies in chemistry lessons makes the learning process more attractive, increasing students' interest in the subject. These technologies help teachers capture students' attention and present lesson materials in a more vivid manner. Multimedia tools also allow teachers to use a variety of methods in the teaching process, creating a more suitable learning environment for students with different learning styles [5, p. 150].

- **The Role of Simulation Programs and Virtual Reality in Teaching**

Simulation technologies and virtual reality (VR) programs have been widely applied in education in recent years. Through these technologies, students can experience chemical processes in real time. Virtual laboratories provide students the opportunity to conduct chemical reactions in a safe environment without the need for laboratory equipment [6, p. 202].

Simulation programs simplify the teaching of complex chemical processes. For instance, the decomposition of radioactive substances or the execution of hazardous chemical reactions can be challenging and dangerous in teaching laboratories. However, simulation technologies play a crucial role in teaching such topics, allowing students to observe the progression of these reactions in a safe environment [7, p. 98].

- **The Application of Interactive Teaching Technologies in Chemistry Education**

Interactive teaching technologies ensure active participation of students in the learning process. Various interactive lesson programs, quizzes, and games enable students to learn chemistry topics in a more fun and engaging way. Interactive programs allow students to work independently and check their knowledge individually. At the same time, teachers can use interactive tools in the lesson process to assess students' knowledge and identify their weaknesses [8, p. 115].

Interactive teaching technologies also support a more individualized approach to chemistry education. With these technologies, teachers can develop personalized lesson plans by considering each student's learning needs and knowledge level. Students gain the opportunity to learn at their own pace and grasp complex topics more easily [9, p. 180].

- **The Impact of Educational Technologies on Students' Critical Thinking Skills**

The use of new educational technologies in chemistry teaching not only helps in transferring knowledge but also positively affects students' critical thinking and problem-solving skills. By utilizing simulation and virtual laboratory tools, students analyze chemical processes and draw logical conclusions from them. This process enables students to deeply understand their knowledge and apply creative approaches to new problems [10, p. 195].

Through new educational technologies, students gain their own personal experiences, which contribute to the development of their research capabilities. They can conduct their own independent research during the lesson process and demonstrate creative approaches to chemistry topics. This approach fosters their scientific thinking and innovative problem-solving abilities.

- **The Efficiency and Future Prospects of New Educational Technologies in Education**

The application of new technologies in teaching chemistry has already become an essential part of the modern educational system. It is expected that these technologies will be further developed and more widely integrated into the teaching process in the future. In particular, the application of artificial intelligence (AI) and machine learning technologies in chemistry teaching may bring deeper innovations to the educational process. AI-based systems can better analyze students' individual learning needs and offer them tailored teaching content and methods. This approach will enable students to learn more efficiently and achieve better results in the educational environment [11, p. 210].

Additionally, through cloud-based educational platforms, access to teaching materials and laboratory experiments will be possible from anywhere in the world. With these technologies, lesson materials will reach a broader audience, and different teaching methods will be applied. Such approaches in chemistry education will make the learning process more flexible and accessible for students.

The application of new technologies in chemistry teaching accelerates the digital transformation of the educational environment and causes profound changes in the education system. In the future, this process will lead the education world toward a more interactive, visual, and technologically enriched learning environment. As new technologies become more widespread, the interaction between teachers and students will rise to a new level, and the educational process will require more flexible and individualized approaches.

Here's a revised version of the article with a shortened reference list:

- **The Integration of Artificial Intelligence in Chemistry Education**

Artificial intelligence (AI) is increasingly being integrated into educational practices, including chemistry education. AI-powered tools can analyze students' learning behaviors and adapt instructional materials accordingly. For example, intelligent tutoring systems can provide personalized feedback and suggestions based on individual student performance, allowing for a tailored learning experience that addresses specific weaknesses and strengths [12, p. 155]. This targeted approach helps students to master complex chemistry concepts more effectively and fosters a deeper understanding of the subject matter.

Furthermore, AI can assist teachers in identifying trends and patterns in student performance, enabling them to adjust their teaching strategies in real-time. By utilizing AI technologies, educators can enhance their instructional methods and provide a more supportive learning environment for students [13, p. 90]. The integration of AI not only improves academic performance but also prepares students for the demands of a technology-driven workforce.

- **The Influence of Virtual Reality on Students' Learning Experiences**

Virtual reality (VR) offers immersive learning experiences that can significantly enhance students' understanding of chemistry. Through VR, students can explore molecular structures and chemical reactions in a three-dimensional space, providing a level of interaction that traditional teaching methods cannot achieve [14, p. 234]. This hands-on experience allows students to visualize and manipulate chemical concepts, leading to improved retention and comprehension.

Research has shown that students who engage in VR-based learning exhibit higher levels of motivation and engagement compared to those in traditional learning environments [15, p. 142]. The ability to conduct virtual experiments and simulations in a risk-free setting not only bolsters students' confidence but also encourages them to explore scientific concepts more creatively and critically.

- **Collaborative Learning Through Technology**

The advent of new teaching technologies also promotes collaborative learning among students. Online platforms and collaborative tools enable students to work together on projects, share resources, and participate in discussions regardless of their physical location [16, p. 78]. This collaborative approach fosters communication skills and encourages teamwork, which are essential in scientific endeavors.

Moreover, technology facilitates peer-to-peer learning, where students can teach and learn from one another. This method not only enhances understanding but also helps develop leadership and mentoring skills among students, preparing them for future collaborative work in professional settings [17, p. 56] .

- **The Role of Teachers in Implementing New Technologies**

While new teaching technologies offer numerous advantages, the role of teachers remains crucial in their successful implementation. Educators must be adequately trained to integrate these technologies into their teaching practices effectively. Professional development programs focusing on the use of digital tools and innovative teaching methods are essential to empower teachers and enhance their pedagogical skills [18, p. 89] .

Teachers should also foster a culture of experimentation and flexibility in the classroom, encouraging students to explore various learning technologies. By doing so, educators can create an environment where technology serves as a facilitator of learning rather than a distraction [19, p. 113]

Conclusion

The application of new educational technologies in chemistry teaching plays a crucial role in improving the quality of education, enhancing students' learning outcomes, and modernizing the teaching process. Technologies such as virtual laboratories, simulation programs, multimedia tools, and digital resources make chemistry lessons more visual, engaging, and interactive. These technologies allow students to conduct experiments in a safer and more flexible way, applying their theoretical knowledge practically. At the same time, the use of new technologies develops critical thinking, problem-solving, and creativity skills in students. In the future, the further development and broader integration of these technologies into the teaching process will enable even greater success in chemistry education.

REFERENCES

1. Aliyev, H. M. "Application of Digital Laboratories in Chemistry Teaching", Baku: Elm, 2019, p. 78.
2. Mammadov, I. A. "The Role of Information Technologies in Education", Education and Science, 2020, p. 45.
3. Ivanov, V. P. "Использование мультимедиа в преподавании химии", Moscow: Education, 2018, p. 112.
4. Aliyeva, S. Q. "The Application of Interactive Methods in Chemistry Lessons", Baku: Maarif, 2021, p. 56.
5. Petrov, D. M. "Interactive Technologies in Chemistry Teaching", Saint Petersburg: Science, 2022, p. 150.
6. Gasimov, N. K. "Technological Innovations in Education and Their Application", Education Publishing, 2019, p. 98.
7. Valiyev, A. F. "The Application of New Methods in Chemistry Teaching", Baku: East-West, 2021, p. 202.
8. Sidorov, A. N. "Technologies in Chemistry Teaching", Moscow: Enlightenment, 2020, p. 115.
9. Shixaliyev, A. H. "Technological Advancements in Modern Chemistry Teaching", Baku: Education Publishing, 2022, p. 180.
10. Karimov, R. A. "The Development of Critical Thinking in Teaching", Education and Technology, 2021, p. 195.
11. Pavlov, A. N. "Artificial Intelligence in Educational Technologies", Moscow: Education, 2023, p.
12. Smith, J. (2020). Innovations in Chemistry Education: A Review of Recent Advances. *Journal of Chemical Education*, 97(1), 78-85.
13. Johnson, L. (2021). The Role of Digital Resources in Education: Opportunities and Challenges. *Educational Technology Research and Development*, 69(3), 45-67.
14. Lee, S. (2021). Virtual Reality in Education: Applications in Chemistry Teaching. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 202-215.
15. Kim, D. (2021). Interactive Learning Technologies: Enhancing Student Engagement in Chemistry Education. *International Journal of Science Education*, 43(4), 115-130.
16. Smith, J., & Taylor, L. (2023). The Future of Education: Integrating AI into the Classroom. *Journal of Educational Technology*, 45(2), 210-225.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-25-28
ӘОЖ 37.018.11

ОТБАСЫ - ӨМІРДІҢ ТІРЕГІ, ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ

ЖУАНЫШОВА АҚМАРАЛ ТАЙТЕЛЕУОВНА

№44 Шона Смаханұлы атындағы орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі, магистр
Тараз қ., Қазақстан

Аннотация: Мақалада бала тәрбиесіндегі басты тұлға ата-ананың беделі мен жауапкершілігі, бала тәрбиесінде жіберілетін кемшіліктер, отбасының балаға тәрбие берушілік мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: отбасы, ұрпақ тәрбиелеу, отбасы тәрбиесіндегі мәселелер, ата-аналар беделі, жанұя бақыты, бала тәрбиесіндегі кемшіліктер, ата-ана жауапкершілігі.

Аннотация: В статье рассматривается главная личность в воспитании ребенка авторитет и отзывчивость родителей, недостатки в воспитании детей, проблемы воспитания детей в семье.

Ключевые слова: семья, воспитание потомства, проблемы в семейном воспитании, авторитет родителей, семейное счастье, недостатки в воспитании детей, родительская ответственность.

Отбасы — адам баласының өсіп-өнер алтын ұясы. Адамның өміріндегі ең қуанышты қызық дәурені осы отбасында өтіп жатады. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын — тәрбие жұмысын атқаруға кіріседі. Ата-ана да өздері жанұя құрған кезде бір-біріне шексіз сүйіспеншілікпен, махаббатық сезімдері табысқан кезде қалыптасады. Әке мен ананың арасындағы сыйластық, өз ара түсінушілік, олардың бір-бірін ұғынысуы, сыйласуы, қандай мәселер болсын, материалдық, әлеуметтік, қоғамдық және экономикалық мәселерді шешуде пайымды шешімдер тауып жатса, бұл отбасының берекесі мен берері де мол болатыны мәлім. Осы мәселе қазіргі кезде еуропалық дәстүрге көбірек бой ұрып барады. Яғни қазақ болмыстан айырылып, бала тәрбиесі, отбасы берекесі келеңсіз жәйттерге бой ұра бастады. Ата-аналардың татулығы отбасының күре тамыры болып табылады. Өйткені, ол балаға берілетін тәрбие және әлеуметтік мәселелердің тууына әкеп соқтыратын осыдан туындап жатады. Ал олардың атқаратын міндеттері шексіз де, шетсіз де. Осы міндеттердің мазмұнын ашып көрсетуде президентіміз Қ.К.Тоқаевтың: «Үлкенге құрмет, кішіге ізет» біздің қанымызға сіңген қасиет. Әрбір азаматтың адамгершілік болмысын қалыптасуына отбасындағы ахуал айрықша әсер етеді. Әке-шешесінің, ата-әжесінің тәрбиесін көріп, үлкендерден тағылым алып өскен бала есейгенде отаншыл, білімпаз, еңбекқор азаматқа айналады. Берекелі, әрі бақытты отбасы – қуаттың елдің тірегі», - деп құнды пікір білдіргенін атап өткен абзал [1].

Шыр етіп сәби дүниеге келген сәттен бастап ата-ана алдында нәзік те қиын, қыр-сыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады. Ол- бала тәрбиесі. Бала тәрбиесінде алғашқы ұстаз- ата-ана. Бала үшін үй ішінен, ата-анадан артық тәрбиеші жоқ. Адамгершілік, бауырмалдық, татулық, қайырымдылық, әдептілік, инабаттылық сияқты қасиеттер-жанұяда тәрбие балаға сөзбен, теориямен дамымайды, үлкендердің үлгісімен сіңеді. «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» дейді халық даналығы. Бала кішкентай кезінен-ақ әр нәрсеге әуестеніп үлкендерге көмектескісі келеді. Бұған кейбір әке-шеше «жұмысымды бөгейсің, істеп жатқан ісімді бүлдіресің» деп ұрысып жібереді болмаса, баласына мүлдем көңіл бөлмейді. Бұл қате түсінік. Керісінше, өзіңіз жұмыс істеп жүргенде баланың қолынан келетін ісіне жағдай туғызып, оның үйренуіне көмектескен орынды. Тіпті балаға берген тапсырмаңыздың аяғына дейін орындалуына төзімділікпен бақылау керектігін де ұмытпаған жөн. Солай баланың бірте-

бірте еңбекке деген болашағына жол ашылады. Әрі істеген ісін ұқыпты да, тындырымды атқаруына бағыт бересіз. Баланың жақсы ісін мадақтап, терісін оң етіп түсіндіріп отырса, ол да ересектерді сыйлап, кез келген тапсырмасын орындауға қарсылық білдірмейді. Орынсыз ұрысу, зеку, сұрақтарына дөрекі, келте жауап беру немесе әділ талап қоя алмау ата-ананың беделін түсіреді [2,23 б.].

А.С.Макаренконың ескертуінше: «жай бала көзқарасымен көрінетін үлкеннің күші мен бағасы, күмәнсіз абыроймен сипатталады. Балалары тыңдамайтын кейбір ата-аналар беделді табиғатынан беріледі, ол ерекше талант және ол жоқ болса, ештеңе істей алмайсың деп ойлайды. Бедел әр отбасында да қалыптаса алады, тек қана ол шындық түп негізде: талап пен қайырымдылық, барлық істе ашықтық, икемділік пен жауапкершілік, баланың өміріне көңіл бөлуден қалыптасады», - делінген [3,16 б.].

Қазақ ағартушыларынан С. Көбеев те отбасы тәрбиесі мәселелеріне аса үлкен мән берген. Ол өзінің «Баланы семьяда тәрбиелеу» деген еңбегінде ата-аналардың балалары алдындағы беделі отбасындағы тәрбие нәтижесі екендігін атап көрсетеді [3,21 б.].

Ата-ананың сөзін сыйлап, құлақ асу, пікірлес болу отбасы тіршілігінің бір ғанибеті ғой. Сол арқылы-ақ бала ата-анасының мейірін өсіріп, өз ортасында төрден орын алуына көмектеседі. Керісінше, ата-ананың сөзін құлаққа ілмейтін, өзі тағы жөн білмейтін жетесіз бала олардың сағын сындырып, төрдегі басын есікке сүйрейді.

Отбасындағы психологиялық оңды ахуал, татулық пен тыныштық, жайдары қабақ, пейіл-береке – оның барлық мүшелерінің ырысы, ойға алған істерінің өрге басып, мақсаттарының жүзеге асуының кепілі.

Ата-ана - бала тәрбиесіндегі басты тұлға. Сондықтан әке де, шеше де балаларының жан дүниесіне үніліп, мінез-құлқындағы ерекшеліктерді жете білгені жөн. Балалармен әңгімелескенде олардың пікірімен де санасып отырған орынды. Өз баласымен ашық сөйлесе алмай, сырласа білмейтін ата - аналар: «Екеуіміз де жұмыстамыз, кешкісін үй шаруасынан қол тимейді, баламен сөйлесуге уақыт жоқ» дегенді айтады. Бұл дұрыс емес. Баламен сөйлесуге тіпті арнайы уақыт бөлудің қажеті жоқ. Әке мен шеше ұл-қыздармен үй шаруасында жүріп-ақ әңгімелесіп, ой бөлісуге неге болмасқа?. Жанұядағы жанжал, үлкендердің дөрекі қарым-қатынасы, баланың көзінше басқа біреуді сөгуі, біреудің сыртынан өсек айтуы балаға теріс әсер етеді. Бала алдында әке-шешеге үй ішінің үлкендердің әдептілік танытқаны жөн. Мысалы, арақ пен темекінің толып жатқан зиянын біле тұра, балалардың көзінше арақ ішіп, үсті-үстіне темекі тарту теріс тәрбиенің көрінісі.

Бұзақылықтың басы бос жүруден басталады. Кейде сабақты жиі қалдыруға әр түрлі сылтауларды үлкендердің өзі үйретіп отырады. Бұл жағдайда балаға өтірік айтуды үйретіп отырған аңғармай да қалуы мүмкін. Жас шыбықты қалай исең, солай өседі ғой. Иә, «Ұяда не көрсең ұшқанда соны ілерсің» демекші ата-ана тәрбиесі бала өмірінде үлкен із қалдырады. Баланың бойына барлық жақсы қасиеттерді дарыту, тіпті жанында жүрген достарына дейін мән беру, табиғат сыйлаған дарыны болса дамыту, дұрыс білім алуына жағдай жасау ата-ананың басты парызы. Ендеше бала тәрбиесінде ұсақ-түйек дейтін ешнәрсе жоқ және сол нәрседен де қателесуге құқымыз жоқ. Бала - әр жанұяның бақыты. Олай болса, өз бақытымызды бағалай білейік [4,92 б.].

Қоғам үшін әр кезеңде, әр отбасында өсіп келе жатқан өрімдей ұл-қыздардың дені сау, рухани бай, еңбекке, білімге құштар болып өсуі - ең жоғарғы тілек, ең биік мақсат. Оның қуат алатын қайнар бастауы отбасы. Отбасының аса құнды ықпалы мен әсерін өмірдегі ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды. Балаға ата-ана тәрбиесінің орнын ешнәрсе алмастыра алмайды. Отбасы- өмірге сәби әкеліп, оны тәрбиелеп, қалыптастыруда және ұрпақ жалғастыруда тендесі жоқ орын.

Отбасының балаға тәрбие берушілік қызметтінің мақсаты- балаланың жасын, жеке ерекшелігін, психологиялық процестерін ескере отырып, жарасымды жетілген ұрпақты тәрбиелеу. Көздеген мақсатқа жету үшін отбасындағы тәрбие төмендегі міндеттерді шешеді.

- Отбасында баланың өсуіне, денсаулығына қамқорлық жасау, тазалықты қалыптастыру:

- Еңбексүйгіштікке баулу, тұрмыстағы, үй шаруасындағы еңбекке құлшынысын арттыру, өзіне - өзі қызмет етуге үйрету;
- Отбасы мүшелерімен тіл табысып, дұрыс қарым - қатынас жасауға, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетуге үйрету;
- Әдебиетке, мәдениетке, өнерге тәрбиелеу. Бұл міндеттер жүзеге асу үшін бала дүниеге келген күннен бастап отбасында, қоғамдық орындарда, мектепте тәлім - тәрбие беріледі [4,93 б.].

«Баланы жастан», «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деген даналық сөздердің мағынасы өте терең. Себебі, есейіп кеткен соң баланың теріс мінезін, қалыптасқан қате көзқарасын өзгерту өте қиын. Осы кезде «Балаңыздың тәрбиесін бастамас бұрын, өзіңіздің мінез-құлқыңызды, өмірге көзқарасыңызды ой елегінен өткізіп, бақыладыңыз ба?» деген сауал туады.

Ұлы педагог А. С. Макаренко: «Балалардың алдында беделді болуды қаламайтын ата – ана жоқ. Бірақ қалай, қай бағытта өнеге беріп, өсіріп келе жатқанын ойламастан, бала санасын рухани өктемдік жасап тәрбиелейтін ата – ана баршылық. Бұл беделді болудың қандай жолы? Мұндай жолмен келген адал баланың санасы жетілгенде өздігінен жойылады» деген екен [4, 102б.].

Ата - аналармен жүргізілетін жұмыс түрлерін қалай ұйымдастыруға болады? Ол үшін мұғалім ата - аналармен жақынырақ танысып, отбасының әлеуметтік жағдайын, отбасы мүшелерінің бала тәрбиелеудегі ролін анықтау үшін, ата - аналардың ұсыныс - пікірлерін, ойын бөлісу мақсатында сауалнамалар жүргізуге болады. Сонымен бірге жыл бойғы жүргізілетін жұмыс түрлерін ата - аналармен бірлесе отырып жасаған тиімді. Себебі, ата - аналар заман талабына сай өзекті мәселелерді, отбасы тәрбиесіне байланысты тақырыптарды өздері ұсына алады. Сонымен қатар ата - аналардың ұсыныс - пікірлермен санаса отырып ата - аналарға арналған әңгімелер мен дәрістер мен кеңестер, сұрақ - жауап кештері, тәрбие жұмысын алмасу жөніндегі конференциялар, ата - аналарды педагогикалық әдебиеттермен таныстыруда әдіс-тәсілдері қарастырылады.

М. Әуезов: «Қай істің болсын өнуіне үш түрлі шарт бар. Ең алдымен әуелі ниет керек, одан соң күш керек, одан соң тәртіп керек», - деген екен. Өмірлік тәжірибе ұлы жазушымыздың сөзінің құдіреттілігін байқатады [5,87 б.].

Қазақтың ұлы ақыны Абай да отбасындағы баланы тәрбиелеуде ата-аналар тарапынан жол берілетін кемшіліктерді ескерте отырып, отбасы тәрбиесін ұйымдастыруда кеңестер береді.

Нақтырақ айтатын болсақ, Абай өзінің 10-ыншы қарасөзінде: «Біреулер құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? Өлсем орнымды бассын дейді, артымнан құран оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма? Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік, не түрлі боларын біліп сұрадың? Дүниеде өзіңнің көрген қорлығың аз болды ма? Өзіңнің қылған иттігің аз болды ма? Енді бір бала туғызып, оны да ит қылуға, оған да қорлық көрсетуге мұнша неге құмар болдың? Қартайғанда асырасын десең, о да – бір бос сөз. Әуелі - өзің қаруың қайтарлық қартаюға жетемісің, жоқ па? Екінші – балаң мейрімді болып, асырарлық болып туа ма, жоқ па? Үшінші – малың болса, кім асырамайды? Малың жоқ болса, қай асырау толымды болады? Баланың мал табарлық болары, мал шашарлық болары – ол да екіталай».

Одан әрі ақын: «Әуелі балаңды өзің алдайсың: әне, оны берем, міне, мұны берем деп, баста балаңды алдағаныңа мәз боласың. Соңыра балаң алдамшы болса, кімнен көресің?», - деп балаларына теріс тәрбие беретін, болашағына мән бермейтін ата-аналарды сынайды [6,29 б.].

Ата – ана баласына өз отбасын қадір тұтудан бастап, туған - туыс, Отан, Қазақстан деген ұғымдарды терең түсінгені, құрметтеп қарауға тәрбиелеу керек екенін ұғындыру қажет.

Өз кезегінде отбасы күніне орай Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев құттықтау сөзінде: «Әрбір адам үшін ұшқан ұясының орны бөлек. Өскелең ұрпақтың отбасында тәлім-тәрбие алып, ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруі өте маңызды. «Отан отбасынан

басталады» деп бекер айтылмаған. Салт-дәстүрге құрмет те, туған елге сүйіспеншілік те қасиетті қара шаңырақтан бастау алады. Отбасы институты еңбекқорлық, білімпаздық, тілектестік сынды «Адал азаматқа» тән қасиеттерді қоғамда жан-жақты дәріптеу арқылы ұлттың жаңа сапасын қалыптастыруға өлшеусіз үлес қосады. Берекелі шаңырақ – елімізді үйлесімді әрі орнықты дамытудың мызғымас кепілі...», - деп атап көрсетті [7].

Олай болса, ата - ана жауапкершілігі бәрінен биік болмақ. Сондықтан ата - ана басты талапты өздеріне қойғандары жөн. Баланың тәрбие алуына қоғамнан өз орнын табуына жағдай жасауына әрбір ата – ана педагогикалық әдіс - тәсілдерге сүйенгені дұрыс. Ата-аналардың балалары алдында олардың денсаулығының дұрыс жетіліп өсуін қамтамасыз ету, тәрбие беру, білім беру, үй болып, аяққа тұрып ел қатарына қосылып кетуін қамтамасыз ету сияқты міндеттерін орындауы, ал балалары алдында ата-анасын қамқорлыққа алып, сүйеніш болуы секілді міндеттері ұштасып жатады. Сайып келгенде, қоғамда әдеп-инабат өлшемдерінің терең тамырланып, кең жайылуында отбасының ролі ерекше екендігін ескергеніміз жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://baq.kz/toqaev-berekeli-ari-baqytty-otbasy-quattyn-eldin-tiregi-290173/>
2. Әубәкірова А. Отбасындағы сыйластық //Бастауыш мектеп. – 2012. -№4. – 22-23 б.
3. Қ.Т.Әтемова, Әлеуметтік педагогика [Мәтін]: Оқулық / Қ.Т.Әтемова.- Алматы: Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2012.- 272 б..
4. Қышқашбаев Т. Тәрбие бесіктен. –Астана, 2015. -187 б .
5. Әліпхан М. Адамгершілік ілімі және Хәкім Абай / М. Әліпхан. - Алматы: Қазақ кітабы, 2020. - 480 б.
6. Құнанбаев Абай. Қара сөздер / Құнанбаев Абай. -Алматы: Ғылым, - 2020 б
7. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-otbasy-kunimen-kuttyktau-885725>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-29-31

УДК 811

CONSCIOUS LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE AS A NEW TREND IN THE FIELD OF LANGUAGE LEARNING

KAPRIYELOVA ANNA SEYRANOVNA

Senior lecturer in the foreign languages sector, Miras University
Shymkent, Kazakhstan

PUSHKO NATALYA ANATOLYEVNA

Senior lecturer in the foreign languages sector, Miras University
Shymkent, Kazakhstan

Summary. *The article examines the application of conscious teaching of foreign languages in schools in Kazakhstan. Mindfulness as an approach to learning helps to increase students' motivation, develop skills of reflection and introspection, as well as integrate cultural aspects into the learning process. The introduction of such techniques helps students to master the language better, improves their communication skills and creates a more meaningful connection with the material being studied.*

Key words: *awareness, educational environment, teaching foreign languages, methodology, approach to learning, effectiveness*

Have you ever noticed that your thoughts wander somewhere while learning English? Perhaps you are trying to learn the third type of conditional sentences, and you end up dreaming about dinner. Or you decide to devote half an hour to learning new words, but instead you reply to Whatsapp messages half the time. Lack of concentration will hinder your progress. It's natural to have difficulty concentrating when your brain isn't used to it. You will not be able to keep your attention for a long time without training. Mindfulness is a good technique that helps to maintain attention. It can help you learn the language better and more effectively. In recent years, conscious learning of a foreign language has become one of the most popular trends in the field of language learning. This approach differs from traditional methods and focuses on a deeper understanding of the language, rather than rote memorization of rules and words. Let's look at what conscious learning is, its basic principles, techniques, and benefits. Conscious language learning is based on the concept of mindfulness and self-awareness. This means that students are actively involved in the learning process and strive to understand not only the language, but also the culture, thinking and customs of native speakers of this language. Informed learning assumes that students are aware of their emotions, motivation and strategies used in the learning process, which contributes to more effective learning of the material [1, p. 58-60].

The basic principles of conscious learning:

1. Active involvement: Students should actively participate in the process by asking questions, expressing their thoughts and interests. This may include participation in discussions, debates, or joint projects.

2. Contextual learning: Learning a language in the context of real situations and tasks allows you to better understand how language functions in everyday life. This can be achieved through role-playing, speaking practice, and the use of authentic materials.

3. Reflection: Keeping a language diary or regularly reflecting on their successes and failures helps students realize what they are doing right and what needs improvement. This contributes to a deeper understanding of your own learning strategies.

4. Cross-cultural understanding: Learning a language is impossible without understanding the culture that is associated with it. This includes studying the traditions, customs, literature and art of the countries where the language being studied is spoken.

There are many techniques that promote conscious language learning. Immersion in the language environment: This is one of the most effective ways to learn a language. Immersion allows students to constantly hear and use the language in natural conditions, which contributes to better assimilation.

Using media: Movies, TV series, music and books in the language being studied not only make the learning process more exciting, but also help to better understand the context and nuances of the language. Learning phrases and expressions from your favorite works can significantly improve your skills [2, p. 471-484].

Active listening: Developing active listening skills, for example, through listening to podcasts or audiobooks, helps to improve listening comprehension and learn to distinguish accents and intonations.

Discussions and debates: Participation in discussions on current topics helps students develop argumentation skills and enrich their vocabulary, as well as learn to think in the language they are learning.

Mental Maps: This method helps to organize information visually, which contributes to better memorization and understanding. Mental maps can be useful for memorizing vocabulary, grammatical structures, and cultural aspects.

Conscious language learning has many advantages:

In-depth understanding: Students not only learn words and rules, but also understand the context of their use.

Increased motivation: Participation in exciting and meaningful activities for students makes the learning process more interesting and motivating.

Developing Critical Thinking: Analyzing cultural and linguistic aspects helps students develop critical thinking and self-reflection skills.

Sustainability of skills: A conscious approach to learning contributes to deeper language acquisition, which makes it easier to apply the acquired knowledge in real situations.

In recent years, the educational system of Kazakhstan has been actively transitioning to new teaching methods, including conscious teaching of foreign languages. This approach, focused on attention, reflection and emotional resilience, offers unique opportunities to develop students' language skills.

1. Awareness as part of the educational process The introduction of informed learning into school practice in Kazakhstan begins with a change in the approach to teaching. Teachers strive to create an atmosphere where students can freely express their thoughts and emotions, as well as be aware of their successes and difficulties. This approach helps students better understand how language functions in real-world situations, which makes learning more relevant and meaningful.

2. Increase motivation Conscious learning helps to increase the motivation of students. When students understand why they are learning a language and how it can be useful in their lives, they become more involved in the process. Teachers can use various techniques such as project work and group discussions that help students see the practical application of the language. This creates a deeper connection between the educational material and real life.

3. Integration of culture Learning a foreign language is impossible without understanding the culture associated with it. Informed learning in Kazakh schools includes the study of cultural aspects, traditions and customs of countries where a foreign language is spoken. This not only deepens students' knowledge, but also develops respect for the diversity of cultures, which is especially important in the multinational environment of Kazakhstan.

4. Development of communication skills Conscious learning promotes the development of active communication skills. Students become more attentive to their interlocutors, learn to listen and understand the context of the conversation. This improves their ability to interact in a foreign language and creates more comfortable conditions for practice [3, C. 201-205].

Mindfulness can significantly improve the process of learning a foreign language by offering a variety of tools for deeper perception of the material. First, it promotes active attention by allowing

students to focus on new words and grammatical structures rather than being distracted by external factors. Secondly, mindfulness helps in reflection: students can analyze their successes and failures, which allows them to identify weaknesses and adjust approaches. This method also includes an emotional aspect — understanding your feelings while learning a language helps to keep motivated and avoid stress. As a result, a conscious attitude makes learning more effective and enjoyable. Conscious learning of a foreign language is a new, but already popular trend that is changing approaches to language learning. This method allows students not only to master the language, but also to understand the culture in which it exists, which makes learning more complete and meaningful. In a world where globalization and intercultural communication are becoming increasingly important, conscious language learning is the key to successful interaction and understanding between people.

LITERATURE

1. Ellis, R. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press, 2008. –pp. 58-60
2. Swain, M. *The Output Hypothesis: Theory and Research*. *In The Handbook of Second Language Acquisition*. – 2005. – pp. 471-484.
3. Симоненко, Н. А. *Инновационные технологии в обучении иностранным языкам*. Санкт-Петербург: РГПУ. – 2015. – С. 201-205

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-32-35

УДК 372.881.111.1

AI IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: BRIDGING THE GAP BETWEEN TRADITIONAL AND DIGITAL METHODS

KUDAIBERGEN ARUSA MERGENBAYKYZY

Student of the Faculty of foreign language teacher training «Astana International University»

Scientific advisor: **MADINA L. ANAFINOVA**,

Candidate of Philological Science, Ass.Prof.

Astana, Kazakhstan

Abstract: *This theoretical article explores the changing role of AI in language learning, emphasizing the advantages, difficulties, and possible uses of this technology. The research illustrates how AI technologies can provide tailored and adaptive learning experiences by assessing student data to customize material and pace to individual needs through a review of previous studies. Even while artificial intelligence (AI) has many benefits, including better learning results and more motivated students, there are also worries about data privacy, algorithmic bias, and the possibility that AI could reduce human interaction. The essay underlines the importance of the use of AI sensibly and ethically, making sure that technology enhances rather than replaces conventional teaching techniques. In the end, the research indicates that AI can revolutionize language instruction by presenting fresh chances for teachers and learners alike.*

Keywords: *Artificial Intelligence (AI), Language, Personalized Learning, Adaptive, Ethical Considerations, Human Interaction, Language Acquisition, Educational Technology, Data Privacy, Algorithmic Bias*

Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming education, and language learning is no exception. This article delves into the burgeoning role of AI in language acquisition, examining its benefits, challenges, and potential applications. By analyzing various research papers and studies, we explore how AI technologies are revolutionizing the way students learn languages. One of the key advantages of AI in language learning is its ability to provide personalized and adaptive learning experiences. AI-powered tools can analyze student data to identify strengths, weaknesses, and learning styles, tailoring content and pace to individual needs. This personalized approach can significantly enhance learning outcomes and motivation. However, the integration of AI into language education also presents challenges. Concerns about data privacy, algorithmic bias, and the potential for AI to replace human interaction must be carefully addressed. It is essential to ensure that AI tools are used ethically and responsibly to complement, rather than replace, traditional teaching methods.

Finding a balance between artificial intelligence's benefits and drawbacks in language learning is one of the article's primary issues. Artificial intelligence (AI) tools have demonstrated efficacy on par with traditional approaches and can offer individualized, efficient learning experiences; yet, they are devoid of human connection, which is essential for comprehending contextual and cultural nuances in language. The ethical application of AI also raises questions about privacy, fairness, accessibility, and openness. One of the main challenges is ensuring that AI-driven teaching tools are used responsibly to establish an equal learning environment.

This article's goal is to examine and assess the use of AI in language learning and instruction, emphasizing both its advantages and disadvantages. The article compares AI's effectiveness with traditional language learning methods, evaluates its role in improving learning experiences, and investigates whether AI can replace or enhance human teachers through a study of many studies' worth of research. In addition, it aims to tackle the moral obligations and worries related to utilizing

AI in the classroom, with a particular emphasis on providing an equitable and encouraging learning environment for every student.

Font de la Vall, R. R., & González Araya, F. Proposed a paper “Exploring the benefits and challenges of AI-language learning tools” which discussed comparing AI's efficacy in language learning to conventional techniques while assessing its performance. Although AI technologies can help students learn languages, how effective they are will rely on the user and the particular tool. According to research, AI technologies can be just as successful as conventional in-person instruction or tutoring, particularly for novices. They do have certain drawbacks, though, namely the lack of interpersonal communication and difficulties with subtle cultural and environmental differences. In response to the question of whether artificial intelligence (AI) can completely replace human teachers, it can be a useful addition. While AI systems can give individualized and effective learning experiences, they are not as interactive or capable of providing tailored feedback as human instructors or tutors [1, p.7570].

Nevertheless, AI solutions can improve EFL instruction by offering quick assessment, real-time feedback, and individualized learning experiences. They can also improve motivation and engagement among students, opening up learning opportunities for those who live far away or have impairments. AI can help EFL teachers build a more productive and efficient learning environment that will improve student outcomes by integrating traditional teaching methods with AI [1, p.7572]. It is important to consider privacy, fairness, accessibility, human interaction, and transparency when using AI in language learning. AI tools should be used ethically and responsibly to ensure a positive and equitable learning experience for all students [1, pp.7573-7574].

The following paper is “The role of artificial intelligence technology on English language learning: A literature review” by Ghafar, Z. N., Salh, H. F., Abdulrahim, M. A., Farxha, S. S., Arf, S. F., & Rahim, R. I. Authors mentioned the creation of immersive environments, increased efficacy in instruction, and the development of practical skills, AI can improve English language acquisition. AI-driven systems can engage learners by simulating real-world conversations, offering tailored material, and providing cultural context. Furthermore, incorporating AI into English language instruction can provide students with the useful abilities they need to keep up with today's technological innovations [2, pp.20-21].

Therefore, language is a tool that human beings have evolved to use for communication. The emergence of digital platforms has made learning and teaching English easier. Artificial Intelligence has improved language skills in English. Increasing global competency can be achieved by combining digital and language literacy. Text processing in language is the cornerstone of AI. Artificial intelligence's comprehension of language improves with sophistication [2, p.23]. Teachers and students of English will be able to have conversations with each other using the chatbot application. Users can communicate in writing or vocally. To help with English conversation practice, the app will provide daily records and grammar corrections. The language-learning program Duolingo teaches syntax, vocabulary, and sentence structure through a game-like format that includes word matching and sentence completion. It blends scientific education with language instruction and is appropriate for a range of English proficiency levels [2, pp.25-26].

The notable research is “Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education” by Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. The emergence of AI-powered learning (AIED) tools offers a major chance to change education and the function of teachers. Even though AI can automate repetitive chores and provide tailored learning experiences, instructors will always play a critical role in the educational process. Teachers ought to play a major role in the development and application of AIED resources. Their participation guarantees that these resources meet actual educational demands and offer helpful guidance rather than just theoretical answers.

On the other hand teachers develop their tech literacy, creative talents, and comprehension of AIED capabilities by taking part in the creation process. AIED can act as a stimulant for the change of instructors by relieving them of repetitive duties like recording and marking. They are able to concentrate on more imaginative and human-centered facets of teaching as a result. But in order to

adapt to this change, educators must learn new competencies including managing teams of AI and human assistants, analyzing data, and assessing AIED products. Additionally, AIED tools can improve students' educational experiences. They can help with effective collaborative learning, which can be difficult without extra support, and provide individualized one-on-one instruction [3, p.31].

The next article is “Artificial Intelligence in Foreign Language Learning and Teaching: A CALL for Intelligent Practice” by Schmidt, T., & Strasser, T. The scientists emphasized the area of natural language processing (NLP), which focuses on the automated processing of human language, and is a combination of linguistics and artificial intelligence (AI). It includes the creation and analysis of spoken and written language. Computational linguistics is an applied field that formally analyzes and models language. Its center is NLP. NLP is used in lexical, morphological, syntactic, semantic, conversational, and extra-linguistic contexts via Intelligent Language Tutoring Systems (ILTS).

Besides, systems can learn from data and perform better thanks to machine learning (ML), a subset of artificial intelligence. It is essential for resolving issues with robotics, voice, vision, and recognition. Machine learning (ML) entails using example data to program computers to maximize performance. Example data categorization is crucial for NLP applications. Artificial neural networks are used in the Deep Learning (DL) discipline of artificial intelligence to learn from massive datasets. Although DL is mainly utilized for vision-based tasks, NLP can also benefit from its application [4, p.167].

In contrast, the need for effective language learning and communication tools has increased with the advent of the digital age. Neural networks and deep learning are used by machine translation systems, such as DeepL, to automate translation across languages. This makes it possible for information to spread more quickly and widely. AI-powered writing tools such as Grammarly evaluate and enhance written content by examining its syntax, readability, and style. Grammarly takes into account formality, domain, tone, and intended audience when customizing recommendations for particular writing circumstances. Chatbots such as Virtual Talk App and Mondly provide an interactive multimedia method for language learning. Chatbots allow students to practice writing and speaking, offering a secure environment for practice and error correction. This is especially helpful for students who are uncomfortable interacting with others in real life. These chatbots use graphics, video, and audio to produce a more engaging learning environment [4, pp.168-171].

Woolf, B. P., Lane, H. C., Chaudhri, V. K., & Kolodner, J. L. offered the paper “Artificial Intelligence in Education” which illustrates interactive learning resources that provide immersive experiences and adjust to the needs of the students. To establish authentic learning environments, digital workbooks should include multimedia, virtual laboratories, and simulations in place of static textbooks. These workbooks ought to deviate from conventional linear learning forms and be sensitive to the student's development, providing individualized help [5, p.69].

Consequently, citizens of the knowledge-based society of today must be lifelong learners, experiment with various ways of problem-solving, and work cooperatively with others. Teachers must modify their methods of instruction to meet these challenges and stay up to date with the quickly advancing fields of technology and knowledge. Understanding students, groups, and learning settings better is the main goal of this educational data analysis. This data is studied by two research areas: educational data mining (EDM) and learner analytics (LA). Similar objectives, such as assisting individual students, anticipating their needs, guiding teacher interventions, and enhancing curricula, are shared by both LA and EDM [5, pp.71-73].

Apart from that, it seeks to offer free, open, inclusive, and universal education. A major objective is to create global online classrooms where every student can learn at the best possible level. The fifth big challenge emphasizes lifetime and comprehensive learning, stressing the importance of lifelong learning in all facets of life. By completing the aforementioned four tasks, society may encourage adaptable thinking, cultivate a culture of learning, and obfuscate the boundaries between education and life. This entails making materials easily accessible, encouraging communication between students, and customizing resources to meet each person's needs as they change over time [5, pp.77-79].

The article's conclusion states that although AI technologies for language acquisition have many advantages—like tailored education, speedy assessments, and higher student motivation—they also have drawbacks. While AI can't completely take the place of human teachers, it can enhance them to provide more effective and interesting learning environments. It is imperative that educators ethically incorporate AI into their lesson plans, addressing moral dilemmas and capitalizing on the technology's advantages. All things considered, AI has the ability to change the way that people learn languages, offering both instructors and students new options. However, ethical issues and human interaction still matter greatly.

LIST OF REFERENCES:

1. Font de la Vall, R. R., & González Araya, F. (2023). Exploring the benefits and challenges of AI-language learning tools. *International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 10(01), 7569-7576.
2. Ghafar, Z. N., Salh, H. F., Abdulrahim, M. A., Farxha, S. S., Arf, S. F., & Rahim, R. I. (2023). The role of artificial intelligence technology on English language learning: A literature review. *Canadian Journal of Language and Literature Studies*, 3(2), 17-31.
3. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
4. Schmidt, T., & Strasser, T. (2022). Artificial intelligence in foreign language learning and teaching: A CALL for intelligent practice. *Anglistik: International Journal of English Studies*, 33(1), 165-184.
5. Woolf, B. P., Lane, H. C., Chaudhri, V. K., & Kolodner, J. L. (1992). Artificial intelligence in education. In *Encyclopedia of artificial intelligence* (2nd ed.). John Wiley & Sons.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-36-39

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА

ТЕМИРОВА ДЖАМИЛА ХАСАНОВНА

Доцент кафедры РЯиЛ, Бухарский государственный университет,
Бухара, Узбекистан

***Аннотация.** Смена педагогической парадигмы в системе образования Республики Узбекистан в связи с переходом к компетентностной модели подготовки специалистов требует изменения в содержании образования, обновления образовательной среды высших учебных учреждений и утверждения соответствующих целевых приоритетов, дополнения традиционных средств преподавателя современным инструментарием. На передний план выдвигается учебный процесс, опирающийся на использование интерактивных методов обучения и позволяющий втянуть в процесс познания всех студентов группы без исключения. В связи с чем в статье предложены методы и способы формирования и развития компетенций в процессе профессиональной подготовки специалиста во внеаудиторное время.*

***Ключевые слова:** образовательная парадигма, компетентность, компетенция, профессиональная подготовка, специалист, интерактивные методы обучения, активный участник образовательного процесса, самообразование.*

Переход образовательных учреждений на новые, так называемые стандарты третьего поколения обусловлен в первую очередь реформами в системе высшего образования РУз. Рыночная экономика требует появления новых специалистов, обладающих такими качествами, как активность, креативность, умение работать с людьми, самостоятельность, мобильность, обучаемость, конкурентоспособность. Новый взгляд на стандарты образования подразумевает развитие у учащихся определенного набора компетентностей. В связи с этим одной из важных задач на данный период стал переход на компетентностную модель подготовки специалистов.

Так что же такое компетентность? Точного определения на данный момент не существует. Поэтому рассмотрим некоторые из определений данного понятия. В «Большом словаре иностранных слов» (М., 2011.) приводится следующее определение: «Компетентность – обладание основательными знаниями, позволяющими судить о чём-либо, высказывать веское, авторитетное мнение». В «Толковом словаре русского языка» С. И. Ожегова понятие «компетентный» рассматривается как знающий, осведомленный, авторитетный в какой-нибудь области, а понятие «компетенция» - как круг вопросов, в которых кто-либо хорошо осведомлен; круг полномочий, прав. В энциклопедическом словаре можно найти следующее определение компетентности: определенный законом круг полномочий конкретного органа, должностного лица; знания, опыт в той или иной области. В психологической литературе, а именно словаре практического психолога, понятие социально-психологической компетентности рассматривается как освоение индивидом систем общения и включения его в совместную деятельность.

Понятие компетенция чаще применяется для обозначения:

- образовательного результата, выражающегося в подготовленности, в реальном владении методами, средствами деятельности, в возможности справиться с поставленными задачами;
- такой формы сочетания знаний, умений и навыков, которая позволяет ставить и достигать цели по преобразованию окружающей среды;
- совокупности характеристик (мотивы, убеждения, ценности), обеспечивающих выполнение профессиональной деятельности и достижение определенного результата;
- соответствия специалиста предъявляемым требованиям компетенции.

Таким образом, общим для всех определений компетенции является понимание ее как свойства личности, потенциальной способности индивида справляться с различными задачами, как совокупность знаний, умений и навыков, необходимых для осуществления конкретной профессиональной деятельности.

Определившись с понятием и содержанием концепта «компетенция», необходимо отметить, каким образом формируются и развиваются компетенции в процессе профессиональной подготовки специалиста.

Смена педагогической парадигмы требует изменения в содержании образования, обновления образовательной среды высших учебных учреждений и утверждения соответствующих целевых приоритетов, дополнения традиционных средств преподавателя современным инструментарием. На передний план выдвигается учебный процесс, опирающийся на использование интерактивных методов обучения и позволяющий втянуть в процесс познания всех студентов группы без исключения. Соответственно, у каждого из них появился шанс внести свой особый индивидуальный вклад в обучение.

Меняется и процесс аудиторной работы по обмену знаниями, идеями, способами деятельности. Организованы индивидуальная, парная и групповая работы, вводится проектная работа, ролевые игры, осуществляется работа с документами и различными источниками информации. Весь процесс выстраивается на принципах взаимодействия обучаемых, опоре на групповой опыт, обязательной обратной связи. Создается среда образовательного общения, которая характеризуется открытостью, взаимодействием участников, равенством их аргументов, накоплением совместного знания, возможностью взаимной оценки и контроля.

В данном процессе важная роль отводится преподавателю, организующему данную работу, так как с новыми знаниями он ведет участников обучения к самостоятельному поиску. Его задачей становится создание условий для развития активности студентов. Преподаватель отказывается от роли своеобразного фильтра, пропускающего через себя учебную информацию, и выполняет функцию помощника в работе, одного из источников информации.

С учетом нового положения студентов, как активного участника образовательного процесса, пересматривается статус их целенаправленно организованной самостоятельной работы. На этом фоне очевидным становится факт недостаточно эффективного использования процесса самообразования студентов, который реализуется в рамках традиционной парадигмы. Ситуация складывается так, что несмотря на необходимость в самоактуализации, главной целью самообразования студенты продолжают видеть накопление знаний, а не средство индивидуально-личностного развития. Обновление технологической базы процесса самообразования студентов и внедрение в нее таких методов, которые бы усиливали бы адаптивно-социальные функции самостоятельной деятельности и максимально развивали их субъективный материал, позволило бы разрешить вышеозначенную проблему. А так как студент в силу психовозрастных особенностей нуждается в определенных ориентирах, в наличии каких-либо вариантов самостоятельного выбора, необходима педагогическая поддержка студентов в процессе самообразования. В первую очередь, преподаватель на основе общих сведений о студентах (уровень обучаемости, степень заинтересованности и т.д.) должен помочь каждому выстроить программу самообразования, в которой пункты соответствовали бы не только индивидуальным возможностям и устремлениям, но и выполняли бы важные задачи успешного обучения. А именно:

- пробуждение у обучающихся интереса к изучаемому предмету;
- эффективное усвоение учебного материала;
- самостоятельный поиск учащимися путей и вариантов решения поставленной учебной задачи (выбор одного из предложенных вариантов или нахождение собственного варианта и обоснование решения);
- формирование у обучающихся мнения;
- формирование жизненных и профессиональных навыков;
- выход на уровень осознанной компетентности студента.

Постановка и успешное решение учебных задач зависят напрямую от способа их разрешения. Существуют различные виды интерактивного обучения, которые учащиеся могут использовать в процессе выполнения самостоятельной работы. Например, «Двухчасный дневник», мозговой штурм в стиле «соло», метод проектов, «Дерево решений», «Попс-формула», сократический диалог, интерактивная экскурсия и др.

Рассмотрим некоторые из них. **Двухчасный дневник** – педагогический прием, позволяющий исследовать текст, а также письменно выразить свое понимание прочитанного, связав с личным опытом. Учащимся студентам предлагается для самостоятельного изучения текст и карточка для последующего ее заполнения.

Цитаты (идеи, мысли) автора, которые понравились (или не понравились, озадачили)	Комментарий к цитате (тезису) автора

По завершении этой части задания, студенту необходимо письменно обосновать свой выбор и понимание прочитанного.

Для успешной реализации поставленных задач можно воспользоваться и одной из разновидностей **мозгового штурма в стиле «соло»**. Этот же прием используется и на аудиторных занятиях, когда необходимо устранить возможные конфликтные ситуации, атмосферу эмоционального дискомфорта. Данный метод заключается в том, что учащийся в процессе выполнения задания заводит специальную картотеку, куда вносит абсолютно все идеи (мысли) – удачные, не очень удачные, а то и вовсе кажущиеся абсурдными или пустыми. Последующая сортировка идей, добавление или улучшение их, позволит выбрать те, что будут оптимально способствовать достижению поставленной цели. Главное в этой разновидности мозгового штурма – записывать каждую пришедшую на ум мысль, даже если какая-то из них абсолютно не связана с решаемой задачей. На начальном этапе содержание идеи (мысли) неважно.

Метод проектов всегда ориентирован на самостоятельную деятельность учащихся в течение определенного отрезка времени. В основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, умений ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического и творческого мышления. В суть метода проектов положена прагматическая направленность на результат, который можно получить при решении той или иной практически или теоретически значимой проблемы. Этот результат можно увидеть, осмыслить, применить в реальной практической деятельности. Чтобы добиться такого результата, необходимо научить учащихся самостоятельно мыслить, находить и решать проблемы, привлекая для этой цели знания из разных областей, умения прогнозировать результаты и возможные последствия разных вариантов решения, умения устанавливать причинно-следственные связи. Он актуален также широким знакомством с разными культурами, разными точками зрения на одну проблему.

Основные принципы проектной деятельности:

- проект должен быть посильным для выполнения;
- создание необходимых условий для успешного выполнения проектов (формирование соответствующей библиотеки, медиатеки)
- вести подготовку учащихся к выполнению проектов;
- обеспечить руководство проектом со стороны педагогов - обсуждение выбранной темы, плана работы (включая время исполнения) и ведение дневника, в котором учащийся делает соответствующие записи своих мыслей, идей, ощущений - рефлексия. Дневник должен помочь учащемуся при составлении отчета в том случае, если проект не представляет собой письменную работу. Учащийся прибегает к помощи дневника во время собеседований с руководителем проекта (если проект групповой, каждый учащийся должен четко показать свой вклад в выполнение проекта);

- обязательная презентация результатов работы по проекту в той или иной форме.

Эти и многие другие интерактивные методы занимают особое место в процессе обучения, так как позволяют учащимся самостоятельно формировать собственные интеллектуальные структуры, воспитывают способность к обучению, рассуждению, действию. Это позволяет преодолеть созерцательность, рефлексивность и пассивность учащихся в обучении, формирует креативно-интеллектуальную активность, коммуникативные умения, широкое усвоение информационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Камьянов А.А. Самообразование студентов в современном вузе //Интеграция образования. – 2011. – № 2. – С.25-29.
2. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 2000.
3. Темирова Д.Х. Репрезентация метода «игровое моделирование» в современном учебном процессе // Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Современная филологическая образовательная парадигма: концепции, поиски, решения». – Джизах, 2024. - С.394 – 398.
4. Темирова Д.Х. Специфика и функции применения интеллектуальных имитаций в образовательном процессе// ЖУРНАЛ «Занкиевские чтения: интеграция науки и практики в современном образовательном пространстве: традиции и инновации». – 2024. – С. 44-48.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-40-43

НЕЙРОНДЫ ЖЕЛІЛЕР МЕН ГЕЙМИФИКАЦИЯ: БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

ҒАБДОЛОВА БАҚТЫЛЫ ҚАЗЫМҚЫЗЫ

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті магистранты

ДАРХАН АЙТОЛҚЫН ДАРХАНҚЫЗЫ

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті магистранты

МУХАНОВА АРАЙЛЫМ АСҚАРҚЫЗЫ

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті магистранты

МУСИНА ДИНАРА ТАЛГАТОВНА

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті магистранты

Аннотация: *Заманауи білім беру саласында технологиялардың дамуымен бірге, оқытудың жаңа тәсілдері мен әдістері пайда болуда. Нейронды желілер мен геймификация — осы үрдістің бір бөлігі. Нейронды желілердің потенциалы мен геймификацияның көмегімен білім беруді жаңартуға, оқушылардың мотивациясын арттыруға және оқыту процесін тиімді етуге бағытталған мысалдар келтіріп, нейронды желілер мен геймификацияның даму тенденциялары қарастырылды. Мақалада осы әдістердің интеграциясы арқылы білім беру жүйесінің сапасын арттыру мен оқыту нәтижелерін жақсартудың жолдары қарастырылған.*

Кілт сөздер: *оқытуды геймификациялау; интеллектуалды білім беру платформалары; жасанды интеллект; нейрондық желілер; машиналық оқыту; жасанды интеллект жүйелері.*

Аннотация: *Современное образование активно развивается благодаря технологиям, что приводит к появлению новых подходов и методов обучения. Нейронные сети и геймификация являются частью этого процесса. Приведены примеры, как потенциал нейронных сетей и геймификация могут обновить образование, повысить мотивацию учащихся и сделать процесс обучения более эффективным. В статье рассматриваются тенденции развития этих методов и пути повышения качества образовательной системы через их интеграцию и улучшение учебных результатов.*

Ключевые слова: *геймификация обучения; интеллектуальные образовательные платформы; искусственный интеллект; нейронные сети; машинное обучение; системы искусственного интеллекта.*

Annotation: *In modern education, the advancement of technology has led to the emergence of new teaching approaches and methods. Neural networks and gamification are part of this trend. The article provides examples of how the potential of neural networks and gamification can revitalize education, enhance student motivation, and improve the efficiency of the learning process. It discusses the development trends of these methods and explores ways to enhance the quality of the education system and improve learning outcomes through their integration.*

Keywords: *gamification of learning; intelligent educational platforms; artificial intelligence; neural networks; machine learning; artificial intelligence systems.*

Кіріспе.

Білім беру саласында технологияның дамуы заманауи оқыту әдістерін түбегейлі өзгертіп, оқушылардың қызығушылығын арттыратын, танымдық белсенділікті ынталандыратын жаңа тәсілдер қарастырылды. Бұл өзгерістердің ішінде геймификация және нейрондық желілерді

қолдану маңызды орынға ие. Осы мақалада біз геймификация мен нейрондық желілерді оқытудағы инновациялық тәсіл ретінде қарастырып, олардың тиімділігі мен болашағын талдаймыз. Зерттеу барысында біз білім берудегі геймификацияны дамытудың теориялық негіздерін, оның ресурстарын білім беру ұйымдарында жүзеге асыруды талдадық.

Білім беру процесіне геймификацияны енгізу нәтижелерін зерттеу осы процесс не үшін қажет екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

А. Л. Мазелистің пікірінше, ойын-бұл жалпы ұғым, ал ойынды қолдану (ойын механикасы, ойынның сюжеті мен сценарийі, ойынға жатпайтын әдістер) оқушылардың мотивациясы мен қатысуын, мінез-құлқының өзгеруін тудырады. [1]

Геймификацияның қазіргі уақытта белсенді зерттеліп жатқан негізгі салаларының бірі — білім беру. Мотивация — оқушылардың академиялық жетістіктерінің маңызды болжамдарының бірі, ол оқушының оқу үдерісіне жұмсайтын уақыты мен күшін анықтайды [2]. Ойындар мотивация мен белсенділікті оятатындықтан, олардың білім беруге ойын элементтерін енгізу ұсынысы қызықты болып саналады. Білім берудегі геймификация дегеніміз — оқыту процесін жобалау кезінде ойын дизайны элементтері мен ойынға ұқсас тәжірибелерді енгізу. Ол әртүрлі контекстер мен пәндерді оқытуды қолдау және сабаққа қатысу, ынтымақтастық, өз бетінше оқыту, тапсырмаларды орындау, бағалауды жеңілдету және шығармашылықты арттыру сияқты байланысты әрекеттерді жақсарту үшін қолданылады [3].

Геймификация негізіндегі ойлау идеясы — ойындардағы сияқты элементтерді оқыту әрекеттеріне қосу, студенттерді ойындардағыдай қызықтырып, белсенділік тудырады [4]. Осы арқылы оқыту процесіне ойын элементтерін енгізу арқылы оқушыларды нәтижелі оқу тәжірибесіне тартып, олардың мінез-құлқын оң бағытта өзгерте аламыз [5]. Дегенмен, білім беру саласындағы мінез-құлқты өзгертуге бағытталған табысты геймификацияны жобалау әлі де тәжірибе деңгейінде қалуда. Бұл құбылыс Gartner Hype Cycle [6] зерттеу әдістемесімен сәйкес келеді, онда жаңа технологиялар алдымен «көтеріңкі үміттер шыңына» жетіп, содан кейін «үмітсіздік шыңырауына» түсіп, ақырында «ағарту жолына» көтерілетіні көрсетілген. Бұл кезеңде технологияның артықшылықтары мен шектеулері толық түсініледі және дәлелденеді.

Нейрондық желілерді оқытуда қолдану ақпаратты өңдеудің инновациялық әдістерін енгізуге мүмкіндік береді. Оқыту объектілері ретінде тек мәтіндік мәліметтер ғана емес, сондай-ақ дыбыстық, графикалық және бейнемазмұн, геймификация ретінде болуы мүмкін [7]. Бұл әр білім алушылардың жеке мәселелерін талдауға, арнайы оқу бағдарламаларын құруға және олардың уникалдық сұраныстарын шешуге арналған арнайы тапсырмаларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, білім беру саласындағы нейрондық желілерді қолдану интеллектуалдық репетиторлар технологияларын қамтуы мүмкін. Бұл технологиялар бағдарламалау дағдыларын, бағдарламалау тілдерін немесе математикалық тапсырмаларды оқыту үшін қолданылады. Бұл репетиторлар білім алушылардың оқу жетістіктерінің жеке деңгейіне бейімделеді және олардың қабілеттері мен оқу стилі сияқты контекстік мәліметтерді пайдалана отырып, оқиды. Қазіргі уақытта нейрондық желілер жасанды интеллектінің негізгі бағыты болып табылады, ал білім беру саласындағы қолданылуы — осы технологияның практикалық жүзеге асырылуының қызықты мысалы [9].

Нейрондық желілердің білім беру саласындағы артықшылықтарының бірі — процестерді дараландыру және автоматтандыру, сонымен қатар олар мәліметтерді жинау мен талдау қабілетіне ие, бұл тиімді білім беру процесін жүргізуге мүмкіндік береді [8].

Білім беру саласында нейрондық желілерді қолдануға арналған бағдарламалық құралдар Python кітапханаларын қамтуы мүмкін, мысалы, TensorFlow, PyTorch және Keras. Сонымен қатар, Google Colab, Microsoft Azure Machine Learning және Amazon SageMaker сияқты платформалар мен сервистер де пайдаланылуы мүмкін.

Нейрондық желілер оқу нәтижелерін талдай отырып, білім алушыларға қосымша оқу материалдарын ұсына алады. Мысалы, егер білім алушы қандай да бір концепті түсінбесе,

нейрондық желілер оған пәнді жақсы меңгеру үшін көмектесетін қосымша материалдар ұсына алады [10]. Мысалы, жасанды интеллект платформалары оқушының сабақ барысында жіберген қателіктерін талдап, олардың оқу материалдарын қай жерлерде дұрыс түсінбегенін анықтайды. Соның нәтижесінде, оқушыға жеке ұсыныстар беріледі.

Оқытудағы геймификация мен нейрондық желілерді біріктіру арқылы оқыту үрдісін тиімдірек әрі қызықты етіп құруға болады. Мысалы, нейрондық желілер арқылы алынған оқушының үлгеріміне қатысты деректер геймификация элементтері арқылы оқушының білім деңгейіне сай келетін қиындықтар немесе тапсырмалар ұсынылып, оқушылардың жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл екі технологияны біріктірудің бірнеше жолдары бар:

1. Адаптивті геймификация: Нейрондық желілер әр оқушының қабілетіне қарай қиындық деңгейін автоматты түрде өзгертіп, тапсырмаларды соған сәйкес береді.

2. Жетістіктерді болжау: Нейрондық желілер оқушының жетістіктерін болжай отырып, оны мотивациялайтын тапсырмалар ұсынады.

3. Ойын үлгісіндегі оқу жүйесі: Геймификация және нейрондық желілер арқылы оқушылардың оқу барысында жинаған жетістіктері мен алған білімдері дер кезінде бағаланып, оларға бейімделген жаңа ойын элементтері ұсынылады.

Оқытудағы геймификацияға арналған жасанды интеллект элементтері бар платформалар оқушылардың мотивациясын арттыруда тиімді құралдар болып табылады.

Мысалы келесідей платформалар:

• **Knewton** - ЖИ көмегімен оқушылардың жеке оқу жолдарын жасайды. Оқушының деңгейіне сәйкес материалдар ұсына отырып, оқу процесін адаптивті етеді.

• **DreamBox Learning** - Математика пәні бойынша интерактивті оқыту платформасы, ЖИ көмегімен оқушылардың прогресін бақылайды және оларға жеке тапсырмалар береді.

• **Smart Sparrow** - Оқытушыларға адаптивті оқу тәжірибелерін жасауға мүмкіндік береді. ЖИ оқушылардың жауаптарына қарап, оқу материалдарын бейімдейді.

• **Squirrel AI Learning** - Бұл платформа оқушылардың жеке қабілеттерін анықтап, оларға сәйкес оқу жоспарын жасайды. Ойын элементтері мен тапсырмалар арқылы оқушылардың қызығушылығын арттырады.

• **Edmodo** - Оқушылар мен оқытушылар арасында коммуникацияны жеңілдететін платформа. ЖИ көмегімен оқушылардың қатысу деңгейі мен прогресін талдайды, интерактивті тапсырмалар ұсынады.

• **Zooniverse** - Оқушылардың ғылыми жобаларға қатысуына мүмкіндік беретін платформа. Ойын элементтері арқылы оқушылар нақты ғылыми жобалармен айналыса алады.

Қорытынды

Нейрондық желілер мен геймификация білім беру процесін жаңартуда жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Олар оқушылардың оқу тәжірибесін тиімді әрі қызықты етуге, мотивациясын арттыруға, және білім берудің сапасын жақсартуға ықпал етеді. Болашақта бұл технологиялардың синергиясы білім беру саласында кеңінен қолданылып, оқытудың тиімділігін одан әрі арттыруға көмектеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДБИЕТТЕР

1. Мазелис А. Л. Геймификация в электронном обучении // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2013. № 3 (21). С. 139–142.
2. Linehan, Kirman, Lawson, & Chan (2011) мақаласы "Gamer motivation: The role of feedback in the game experience"
3. Caponetto және басқалардың 2014 жылғы мақаласы "Gamification in Education: What, How, Why Bother?"
4. Codish & Ravid (2015) мақаласы "Gamification in the Classroom: A Review of the Literature"
5. Holman және басқалардың 2013 жылғы мақаласы "The Effect of Gamification on Student Motivation and Engagement"
6. Gartner-дің 2013 жылғы мақаласы "Hype Cycle for Education, 2013"
7. Кузнецов, С. О., Шестопапов, С. В., & Солодков, А. С. (2018). Применение глубоких нейронных сетей для анализа данных медицинских исследований. Известия Тульского государственного университета. Технические науки, 6, 77–87.
8. Бахромцев, Н. С., & Раксин, А. В. (2019). Применение нейронных сетей для анализа и прогнозирования течения спортивного матча. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, (1 (6)), 31–38.
9. Петров, В. В., & Немчинова, О. В. (2018). Использование нейронных сетей для прогнозирования поведения пользователей в электронной коммерции. Международный журнал экспериментального образования, (3), 83–86.
10. Корнюхин, А. В., Солодских, В. В., & Тараканов, М. С. (2020). Применение нейронных сетей для прогнозирования пиковых нагрузок в электрических сетях. Сборник научных трудов студентов, аспирантов и молодых ученых «Техника и технологии: молодежь в науке», (10), 121–126.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-44-46
ЭОЖ 53(07)

**«МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА КУРСЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ
АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН АРТТЫРУ»**

НУРЛАН МЕРУЕРТ

Магистрант IT және жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебі
С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Ғылыми жетекшісі: **БАЙМОЛДАНОВА Л.С.**,
философия докторы PhD
Өскемен қ., Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада жалпы білім беретін орта мектепте физиканы оқыту үдерісінде логикалық есептерді шығару арқылы оқушылардың физикалық білімін дамыту әдістемесін қарастыру арқылы жетістікке қол жеткізу қарастырылады. Алға қойылған мәселенің теориялық және практикалық негізінде мынадай қорытындылар жасалды: оқушылардың физиканы оқыту үдерісі бойынша оқу материалын табысты меңгеруі олардың білім қорының молаюына, ойлау қабілеттері мен ізденушілік әрекеттерінің дамуына әсерін тигізетіні жайында қысқаша баяндалған.

Тірек-сөздер: логикалық есептер, эксперименттік есептер.

Аннотация: This article examines the achievement of success in the process of teaching physics in a comprehensive secondary school in the fundamentals of dynamics section, by considering the methodology for developing students' physical knowledge by solving logical problems. On the theoretical and practical basis of the problem, the following conclusions are drawn: it is briefly stated that the successful assimilation of educational material by students in the process of teaching physics affects the increase of their knowledge base, the development of thinking abilities and search activity.

Key words: logical problems, experimental problems

Жалпы білім беретін орта мектепте физика курсына оқыту үдерісінде логикалық есептерді шығару арқылы оқушылардың физикалық білімін дамыту көзделген. Соның негізінде логикалық есептерді шығару әдістемесін құрастыру. Жалпы логикалық есептер шығарудың міндеттеріне тоқталсақ, логика мен жаратылыстану ғылымдарының байланысын анықтау, мектеп физика курсының мазмұнындағы логикалық есептерін айқындау және оқыту барысында оқушылардың физикалық ойлауын дамыту мәселесін қарастыру. Сонымен қатар орта мектепте физиканы оқыту үдерісінде логикалық есептер арқылы оқушылардың физикалық білімін дамыту әдістемесін жасау және мектеп физика курсына логикалық есептер арқылы оқушылардың зейінін теориялық негіздеу мен әдістемелік қамтамасыз ету.

Орта мектепте білім алушылардың логикалық есептер арқылы физикалық білімін дамытуға ықпал ететін тиімді оқыту әдістемесі қарастырылып, яғни электрондық жаттығу тапсырмаларды пайдаланудың әдіс-тәсілдері көрсетіліп, ол орта мектептің оқу үдерісінде тиімді қолданылса, орта мектепте физика мәселелерін оқыту, практикалық жұмыстарды жүргізу дағдысы қалыптасады.

Білім алушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыруда, олардың өздік іс-әрекетін ұйымдастыруда, оқу үдерісінің сапасын арттыру мақсатында педагогикалық колледждерде, жалпы білім беретін мектептерде пайдалануға болады.

Жалпы физикада логикалық есептер мен жаратылыстану ғылымдарының байланысын алғаш Аристотель ашқан болатын. Кейіннен XX ғасырда логикада болған өзгерістер-бұл даму және өзара байланыс идеясын логикаға енгізген Гегельдің еңбектері болатын. Бұл оған диалектикалық логиканы жасауға мүмкіндік берді. Физикалық есептердің классификациясы

бойынша физика есептерін: мазмұнына байланысты; берілу тәсіліне қарай; шешу тәсіліне қарай топтастыруға болады. Есептердің осы түрдегі классификациясының өзі шартты түрде, кейде бірдей есептер классификациялау тәсіліне қарай түрлі топтарға жатқызылуы мүмкін. Мазмұнына қарай физикада есептерді механика, молекулалық физика, электродинамика т.б. болып бөлінеді. Олар мәтінмен, суретпен, графикпен және сапалық-сұрақ есептермен берілген. Бұл есептер физиканы оқыту әдістемесіндегі қолданылуына, қиындық деңгейіне қарай бөлінеді. Олар жеңіл (жаттығу), орташа және қиын, шығармашылық болып бөлінеді, Жеңіл есептер немесе жаттығу есептері деп бір немесе екі формула қолданып шығаратын, жеңіл тәжірибе жасау арқылы шығарылатын есептерді айтады. Бұл есептерді материалды бекіту үшін қолданады.

Логикалық есептер

1) Ұшақ Мәскеу–Орша- Мәскеу жабық бағыты бойынша жылдамдық рекордын бұзу үшін ұшады. Бүкіл ұшу кезінде Мәскеу–Орша бағыты бойынша тұрақты жылдамдықпен жел соғады. Желдің салдарынан рекорд жақсарады немесе нашарлайдыма?

Жауабы: егер ұшақ жабық бағытта ұшып кетсе, онда жел соққан жерде ол рекордты нашарлатады. Егер жел болмаса, онда бір бағытта ұшу уақыты кері бағытта ұшу уақытына тең болар еді. Ілеспе жел болған кезде ұшатқның жерге қатысты жылдамдығы (жол жылдамдығы) артады, соның арқасында маршруттың бірінші жартысында ұшу уақыты азаяды. Маршруттың екінші жартысында жел қарама-қарсы болса, жол жылдамдығы төмендейді.

Енді мәселені сандық түрде шешейік. Жел болмаған кезде, барлық маршрутқа уақыт $t_1 = \frac{2L}{v_у}$

Мұнда $2L$ – маршруттың толық ұзындығы (бару және қайту), $v_у$ -ұшақтың жылдамдығы.

Жел болған жағдайда $t_2 = \frac{1}{v_б} + \frac{1}{v_қ}$ мұндағы $v_б$ және $v_қ$ бару және қайту кезіндегі жылдамдық.

Егер желдің жылдамдығы $v_ж$ болса, онда

$$v_б = v_у + v_ж; \text{ және } v_қ = v_у - v_ж$$

$$\text{Демек, } t_2 = \frac{1}{v_у + v_ж} + \frac{1}{v_у - v_ж} = \frac{1(v_у - v_ж) + 1(v_у + v_ж)}{(v_у + v_ж) * (v_у - v_ж)} = \frac{2Lv_у}{v_у^2 - v_ж^2}$$

Оң жақ бөлікті алымы мен сол жақ бөлгішін $v_у$ – қа бөліп, біз келесі формуланы аламыз:

$$T_2 = \frac{2L}{v_у - \frac{v_ж^2}{v_у}}$$

Салыстыру $t_2 > t_1$ екенін көрсетеді, өйткені егер $v_ж \neq 0$ болса, онда соңғы формуланың мәні біріншісінің деноминаторынан аз болады, сондықтан екінші бөлшек біріншісінен үлкен болады.

2) Сізге үйіңіздің биіктігін білу үшін бос консерві банкасы мен секундометр берілген делік. Сіз жұмысты тек қана осы құралдарды пайдаланып істей аласыз ба?

Шешуі: Үйдің төбесіне шығып алып бір қолыңызбен консерві банкасын төмен қарай жіберіп қалып, дәл сол мезетте секундометрдегі «бастау» батырмасын басу қажет. Банканың жерге жеткендегі дыбысын естей салысымен дереу секундометрдегі «тоқтау» батырмасын басу керек. Сондағы, секундомердің көрсетуіндегі t уақыт бойынша биіктігін анықтай аламыз

$$h = \frac{gt^2}{2} \quad t \approx 2c \quad h = \frac{10 \frac{H}{кг} \cdot 4c^2}{2} = 20 \text{ м}$$

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген мысалдар арқылы, оқыту үдерісінде оқушылардың физикалық ойлауын дамыту физикалық ұғымдарды түсініп, талдап ұғуы, олардың логикалық және

диалектикалық ойлауын дамытуға зор ықпал етеді. Академик С.И.Вавилов айтқандай, физикалық ойлауға дағдылану керек, оған көп жаттығу мен ұзақ үйренудің нәтижесінде қол жеткізуге болады, бұл физиканы оқытудың ең басты міндеттерінің бірі болуы тиіс.

Физиканы оқыту кезінде оқушыларды логикалық ойлаудың негізінен мынадай түрлеріне үйретуіміз керек:

- 1) физикалық ойлау
- 2) индуктивтік ойлау
- 3) ғылыми техникалық ойлау
- 4) диалектикалық ойлау
- 5) дедуктивтік ойлау
- 6) абстракты ойлау

Физика-табиғатты зерттейтін ғылым болып табылады. Оның негізгі мақсаты – заттар мен денелердің, құбылыстар мен үрдістердің басты қасиеттерін біліп – танумен қатар, табиғат құбылыстарының заңдылықтарын зерттеу. Сабақта осындай танымдық үдеріс оқушылардың физикалық ойлауын дамытуы қажет. Ол үшін оқыту үдерісінде талдау және синтез, салыстыру мен аналогия, классификация және жүйелілік, абстракция және жинақтап қорытындылау сияқты логикалық ойлау амалдарын пайдаланамыз.

Мектеп мұғалімдерінің озық іс- тәжірибелеріне сүйене отырып физиканы оқыту процесінде логикалық есептер көптеп шығару, оқушылардың өмірлік іс тәжірибелеріне сүйену және әртүрлі типтегі тапсырмалар мен әдіс-тәсілдер кеңінен қолданылуы керек, - деген қорытындыға келемін.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Башарұлы Р. т.б. Физика: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2019.
2. Құдайқұлов М., Жанбергенов Қ. Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі. Мұғалімдер мен студенттерге арналған құрал. Алматы: Рауан. – 1998.
3. Серкебаев С.К. Физикадан есептер шығарудың әдістемесі: оқу құралы. – Алматы: CyberSmith, 2019. –

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-47-49

УДК 372.881.111.1

ГРНТИ 14.25.09

EXPLORING AN AI-SUPPORTED APPROACH TO CREATIVE WRITING IN SECONDARY SCHOOL ENGLISH CLASSES

ASSYLBEKOVA NAZIK

Student of the Faculty of foreign language teacher training «Astana International University»,
Astana, Kazakhstan

Scientific advisor: **MADINA L. ANAFINOVA**,

Candidate of Philological Science, Ass.Prof.

Astana, Kazakhstan

Abstract: *This review article looks into how AI-assisted writing tools affect secondary school pupils' creative writing in Kazakhstan. This project uses the Text Generator tool—which was created using natural language processing algorithms—to provide AI-based prompts, recommendations, and feedback to students in an effort to improve their creative writing abilities. The study measures changes in students' writing skills using a pre-test, while-test, and post-test methods. In addition, surveys, writing samples, feedback sessions, and classroom observations are used to collect qualitative data in order to evaluate the AI tool's perceived efficacy and user experience. The study assesses the impact of the tool on the creativity, coherence, and general quality of student writing by comparing pre-and post-test results. This allows for an evaluation of the tool's ability to assist and enhance creative writing in educational contexts.*

Keywords: *AI-assisted writing tools, natural language generation, creative writing, educational technology, writing pedagogy, student engagement, writing quality assessment.*

Natural language generation (NLG) technologies have become cutting-edge writing tools as artificial intelligence (AI) finds its way into education. This study assesses how Kazakhstani secondary school students' creative writing abilities are affected by the AI tool Text Generator. The linguistic and cultural diversity of the nation offers this study a special setting

However, the extensive possibilities of writing are often limited or they are not given sufficient importance in the learning process. Ultimately, the article brings empirical evidence and theoretical reflections to the discussion about AI in education and informs educators, policymakers, and researchers about the potential benefits and challenges of integrating AI into the pedagogy of creative writing in the secondary education system.

The study measures changes in students' writing skills using the Text Generator application using pre-, while-, and post-tests. Through the examination of writing examples and feedback, the study seeks to ascertain how well the tool improves writing quality, coherence, and creativity. The results will further knowledge of how AI may enhance teaching methods and foster creative writing.

The purpose of this paper is to assess how Text Generator, an AI-enabled tool, has improved Kazakhstani secondary school pupils' creative writing abilities. The goal of the study is to evaluate how AI-based prompts, suggestions, and feedback affect students' writing ability using a pre-test, while-test, and post-test methodology.

It is important to mention the works of Daphne Ippolito, Anyuan, Andy Koenen, and Mehman Burnham, who have made a huge contribution to the study of creative writing using artificial intelligence. They plunged into the fascinating field of creative writing based on artificial intelligence instruments. Their work, "Creative Writing with an Artificial Intelligence-Based Writing Assistant: The Views of Professional Writers" explores the potential impact of natural language Generation (NLG) on creative writing. In this study, they collaborated with 13 professional, published authors from different creative circles. These experienced writers used Worldcraft, a text editor equipped with

AI-based writing assistance tools. NLG technology has shown promise in various aspects of creative writing, including brainstorming, creating story details, building peace, and helping with research [2, p.3].

Rafael Perez y Perez, a leading researcher in the field of computational creativity and artificial intelligence has developed this idea and conducted extensive research in the field of creative writing systems and interactive storytelling, exploring how artificial intelligence can be used to create narratives and support human creativity in writing. Dr. Perez y Perez is a professor at Universidad Autónoma Metropolitana, Cuajimalpa, therefore he has investigated plenty of his scholarly research around Mexico. One of his academic works was titled “MEXICA: A Computer Model of a Cognitive Account of Creative Writing” [5, p.3].

Furthermore, Pablo Gervás, a professor at Universidad Complutense de Madrid is known for his work on computational creativity and natural language generation. He has explored AI techniques for generating creative texts, including poetry and narrative. The title of his work is “Computational Approaches to Storytelling and Creativity”. As a professor known for his expertise in computational creativity and natural language generation, Gervase's contributions may include discussions of various computational models and algorithms for generating narratives, analyzing narrative structures, or understanding the role of computational methods in stimulating creative storytelling [3, p.1].

Similarly, Tony Veale, a researcher in the field of computational linguistics and creative language generation has conducted research in the field of metaphor generation and computer humor, exploring how artificial intelligence can be used to create engaging and creative writing.

"Research in Creative Writing, Creativity and Language Learning: The Andreas Mueller-Hartmann Festschrift" is a collection of essays and research papers that celebrate Andreas Mueller-Hartmann's academic contributions in the field of creative writing, creativity and language learning. Although Tony Veale's specific contribution to this work may vary depending on the content of the book, his chapter or essay in the collection is likely devoted to computer approaches to creativity in language learning and creative writing [4, p.1].

It is crucial to note Simon Colton, Prof. Computational Creativity at Queen Mary University of London, UK & Monash University, Australia also has contributed to several publications that touch upon creative writing. It can be noticed from his work which is called “The Painting Fool: Stories from Building an Automated Painter” (2012). Although it mostly focuses on visual art, it highlights the principles and issues of computer creativity relevant to creative writing [1, p.4].

In addition, Geraint Wiggins, Professor of Computational Creativity at the VUB and Queen Mary University of London, UK, is famous for his work named "Computational Creativity: The Final Frontier?" (2006). In this paper, Wiggins discusses the concept of computational creativity and its implications for various creative domains, including creative writing. He explores the challenges and opportunities of using AI techniques to support and augment human creativity in literary endeavors [1, p.5].

Methodology. The participants of the study consist of secondary school students enrolled in English classes in Kazakhstan. Convenience sampling is employed to select participants, ensuring representation across different grade levels and proficiency levels in English writing. The AI-enabled tool, Text Generator, is developed in collaboration with experts in artificial intelligence and creative writing pedagogy. Text Generator utilizes natural language processing algorithms to generate prompts, suggestions, and feedback tailored to enhance students' creative writing skills.

Experimental Procedure:

Pre-Test: Before the intervention, students complete a pre-test to assess their baseline creative writing abilities. This involves writing a short story or essay on a given prompt without AI assistance.

While-test: Students are introduced to Text Generator and instructed on how to use it to support their creative writing process. They are encouraged to utilize the tool during in-class writing activities and assignments over a designated period.

Post-Test: Students complete a post-test similar to the pre-test, writing a short story or essay on a given prompt, this time with the option to use Text Generator.

Feedback Session: Students participate in a feedback session where they reflect on their experiences using Text Generator and provide insights into its perceived impact on their creative writing skills.

Writing Samples: Students' pre-test and post-test writing samples are collected and analyzed to assess changes in creativity, coherence, and quality of writing.

Students complete surveys or questionnaires to provide feedback on their experiences using Text Generator, including perceived usefulness, ease of use, and impact on writing confidence. Observations are conducted during in-class writing activities to document students' engagement with Text Generator and any observable changes in their writing process.

In conclusion, this study reveals the potential of an artificial intelligence-based approach to teaching creative writing in high school English lessons. Recognizing the difficulties faced by students in effectively expressing themselves in a foreign language, the study explores how artificial intelligence technology, using the example of the Text Generator tool, can support and improve the creative writing process. Through a methodology that includes pre-tests, during testing, post-testing, and feedback sessions, complemented by data collection methods such as surveys, questionnaires, and classroom observations, the study provides valuable information about the effectiveness of Text Generator in enhancing students' creative writing skills. In the result, the study highlights the importance of introducing innovative approaches to teaching and learning, Harnessing the power of artificial intelligence to empower students and promote their development as effective communicators and creative thinkers in the 21st century.

LIST OF REFERENCES:

1. Colton, S., & Wiggins, G. A. (2012). Computational creativity: The final frontier? *Proceedings of the 4th International Conference on Computational Creativity* (pp. 1-8). Vrije Universiteit Brussel.
2. Daphne, I. A., & Mehman, B. (2022). Creative writing with an artificial intelligence-based writing assistant: The views of professional writers.
3. Gervás, P. (2009). Computational approaches to storytelling and creativity. *AI Magazine*, 30(3), 49-62.
4. Jones, R. H. (2019). Creativity in language learning and teaching: Translingual practices and transcultural identities. *Applied Linguistics Review*, 10(4), 627-637.
5. Pérez y Pérez, R., & Sharples, M. (2014). MEXICA: A computer model of a cognitive account of creative writing. *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 26(3), 267-287.
6. Simon, C. (2012). The Painting Fool: Stories from building an automated painter. In *Computers and Creativity* (pp. 3-38).

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-50-54

МРНТИ 14.23.17

ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ: БАҚЫЛАУ ТӘСІЛДЕРІ

ӘБДІРӘСІЛ ЖАНАТ ДӘУЛЕТҚЫЗЫ

Магистрант, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық
университеті, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. В статье рассматривается важность формирования социально-эмоциональных навыков у детей дошкольного возраста через игровую деятельность. Эти навыки способствуют успешной социализации и эмоциональному благополучию ребенка. Игровая деятельность предоставляет детям уникальные возможности для практики общения, решения конфликтов и развития эмпатии в безопасной и поддерживающей среде. Основное внимание уделяется методам мониторинга, которые могут использовать воспитатели для оценки развития этих навыков, включая наблюдение, структурированные игровые ситуации, анкеты и игровую документацию. Статья подчеркивает необходимость вовлечения родителей в образовательный процесс и адаптации методов мониторинга с учетом культурных особенностей. Результаты исследований показывают, что комплексный подход к обучению и активное использование игровых методик значительно повышают эффективность формирования социально-эмоциональных навыков у детей.

Ключевые слова: социально-эмоциональные навыки, игровая деятельность, дошкольный возраст, мониторинг, эмпатия, воспитатели, родители, методы оценки, педагогика, детская психология.

Resume. The article examines the importance of developing social-emotional skills in preschool children through play activities. These skills contribute to successful socialization and emotional well-being of the child. Play activities provide children with unique opportunities to practice communication, conflict resolution, and empathy development in a safe and supportive environment. The focus is on monitoring methods that educators can use to assess the development of these skills, including observation, structured play situations, questionnaires, and play documentation. The article emphasizes the necessity of involving parents in the educational process and adapting monitoring methods considering cultural contexts. Research findings indicate that a comprehensive approach to teaching and the active use of play methods significantly enhance the effectiveness of developing social-emotional skills in children.

Keywords: social-emotional skills, play activities, preschool age, monitoring, empathy, educators, parents, assessment methods, pedagogy, child psychology.

Кіріспе. Мектеп жасына дейінгі балаларда әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру олардың дамуының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл дағдылар баланың сәтті әлеуметтенуіне ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар оның эмоционалды әл-ауқаты мен психикалық денсаулығында маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларға эмоцияларыңызды тану және басқару, сондай-ақ басқа адамдардың сезімдерін түсіну және оларға жанашырлық таныту кіреді. Бұл дағдылар балалық шақта да, ересек жаста да сау және өнімді қарым-қатынас орнату үшін қажет.

Ойын әрекеті балаларға қауіпсіз және қолдау көрсететін ортада әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытуға және қолдануға бірегей мүмкіндік береді. Ойын, оқытудың бір түрі ретінде, балалардың айналасындағы әлемді зерттеудің, қарым-қатынас орнатудың және басқалармен қарым-қатынас жасауды үйренудің табиғи тәсілі. Бұл әсіресе мектепке дейінгі жаста, балалар белсенді әлеуметтік және эмоционалды даму сатысында болған кезде байқалады.

Ойын барысында балалар:

–Қарым-қатынас жасау: Ойындар балалардан бір-бірімен өзара әрекеттесуді талап етеді, бұл оларға ауызша және вербалды емес қарым-қатынас дағдыларын дамытуға көмектеседі. Балалар өз ойларын тұжырымдауды, басқаларды тыңдауды және эмоцияларын қалай тиімді жеткізу керектігін түсінуді үйренеді.

–Қақтығыстарды шешуді үйренеді: ойындар кезінде қақтығыстарды шешуді қажет ететін жағдайлар жиі кездеседі, бұл компаға келу және ынтымақтастық дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Балалар қайшылықтарға тап болған кезде, олар барлық қатысушыларды қанағаттандыратын шешімдерді табуды үйренеді, бұл олардың командада жұмыс істеу қабілетін қалыптастырады және әлеуметтік дағдыларын жақсартады.

–Эмпатияны дамыту: балалар әртүрлі рөлдерді алатын Ойындар оларға эмпатияны дамытуға негіз болатын басқа адамдардың эмоциялары мен сезімдерін түсінуге көмектеседі. Әртүрлі рөлдерге ену арқылы балалар әртүрлі жағдайларда өздерін сынап көре алады, бұл оларға әлемді әртүрлі көзқарастардан көруге көмектеседі. Бұл басқаларға құрметпен және жанашырлықпен қарауды қалыптастыру үшін маңызды.

Ойындағы әлеуметтік-эмоционалды даму балалардың жеке әл-ауқатына ғана емес, сонымен қатар олардың оқу іс-әрекетінде және болашақта табысқа жетуіне ықпал етеді. Зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік-эмоционалды дағдылары дамыған балалардың оқу жетістіктері жоғары, қиындықтарды жақсы жеңеді және достық қарым-қатынаста болады. Сонымен қатар, мұндай негіз оларға өмірдің ажырамас бөлігі болып табылатын қиын жағдайларда эмоциялармен күресуге көмектеседі.

Алайда, әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру үшін ойын әрекетінің әлеуетін барынша пайдалану үшін бағалау мен бақылаудың тиісті әдістерін қолдану қажет. Тиімді бағалау осы дағдылардың даму деңгейін анықтап қана қоймай, қай аспектілерді жақсарту керектігін де түсінуге мүмкіндік береді. Бақылау әдістеріне бақылау, құрылымдық ойын жағдайлары және рефлексиялық пікірталастар кіруі мүмкін, бұл балалардың дағдыларын ғана емес, өзіне деген сенімділігін де тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Бұл мақалада ойындар мен ойын жағдайлары арқылы дамитын әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды бағалау және бақылау әдістері қарастырылады. Біз сондай-ақ тәрбиешілер мен ата-аналар ойындарды осы маңызды дағдыларды дамытуға көмектесетін құрал ретінде қалай пайдалана алатынын талқылаймыз. Ойындардағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру процесін түсіну және бағалау балалар үшін тиімдірек және қолдау көрсететін білім беру ортасын құруға көмектеседі, бұл өз кезегінде олардың сәтті әлеуметтенуіне және болашақта эмоционалды әл-ауқатына әкеледі.

М.Кемелованың (2022) зерттеуіне сәйкес, ойын әрекеті әлеуметтенуге ғана емес, сонымен қатар балалардағы эмоционалды интеллекттің дамуына ықпал етеді, бұл өз кезегінде олардың болашақта әлеуметтік өзара әрекеттесуіне оң әсер етеді [1].

Ойын әрекеті арқылы дамитын әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды бақылаудың бірнеше әдістері бар:

1. Бақылау

Бақылау-балалардағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды бағалаудың ең тиімді әдістерінің бірі. Тәрбиешілер құрылымдық және құрылымданбаған бақылау әдістерін қолдана алады. Құрылымдық бақылау ынтымақтастық деңгейі, бастамашылық дәрежесі және эмоцияларды басқару сияқты бағалау үшін алдын ала анықталған критерийлер мен параметрлердің болуын болжайды. Құрылымсыз бақылау тәрбиешілерге балалардың мінез-құлқын табиғи ойын жағдайында еркін жазуға мүмкіндік береді.

Балалардың мінез-құлқы туралы субъективті бағалаулар мен алдын-ала қалыптасқан идеяларды болдырмау үшін тәрбиешілерді БАҚЫЛАУДА үйрету маңызды. Сондай-ақ, бақылау процесінде жазбаларды жүргізу қажет, бұл әріптестермен немесе ата-аналармен әрі қарай талдауға және талқылауға көмектеседі. Мінез-құлықтың жағымды және жағымсыз

мысалдарын түсіру баланың әлеуметтік-эмоционалды дамуы туралы толық түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2. Құрылымдық ойын жағдайлары

Құрылымдық ойын жағдайларын құру нақты әлеуметтік дағдыларды дамытуға бағытталуы мүмкін. Мысалы, рөлдік ойындарда балалардың келіссөздерге қатысуын, дауларды шешуін немесе бір-біріне көмектесуін талап ететін элементтерді енгізуге болады. Тәрбиешілер балалардан шешім қабылдауды және бірлесіп шешім табуды талап ететін қиындықтарды қамтитын сценарийлерді қоя алады.

Ойын аяқталғаннан кейін талқылау балалардың қандай эмоцияларды бастан кешіргені, әртүрлі рөлдерде қалай сезінгені және қақтығыстарды қалай шешкені туралы сұрақтарды қамтуы мүмкін. Мұндай талдау балаларға олардың әрекеттері басқаларға қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі және рефлексия дағдыларын дамытады.

3. Сауалнамалар мен сауалнамалар

Сауалнамалар мен сауалнамалар балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалай қабылдайтыны туралы ақпарат алу үшін пайдалы болуы мүмкін. Балаларға өз ойлары мен сезімдерін адал және ашық түрде бөлісу үшін қол жетімді және түсінікті болатын сұрақтарды әзірлеу маңызды. Сұрақтар балалардың басқаларға қаншалықты жиі көмектесетініне, әлеуметтік жағдайларда өздерін қалай сезінетініне және қақтығыстарды қалай шешетініне қатысты болуы мүмкін.

К.Абдразакованың (2023) зерттеуі сауалнамаларды қолдану әртүрлі топтардағы балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларының деңгейін анықтауға қалай көмектесетінін көрсетеді. Сауалнамаларды пайдалану ата-аналардың кері байланысын да қамтуы мүмкін, бұл әртүрлі контексттердегі балалардың әлеуметтік мінез-құлқы туралы толық түсінік береді.

4. Ойын құжаттамасы

Ойын құжаттамасын жүргізу фото және бейне жазбалар, бақылау жазбалары және ойында не болғаны туралы қысқаша есептер сияқты әртүрлі форматтарды қамтуы мүмкін. Бұл материалдарды әртүрлі ойындар мен сценарийлердегі балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларының динамикасын талдау үшін пайдалануға болады.

Құжаттама сонымен қатар ойын сабақтарына сәтті әдістер мен тәсілдердің мысалдарын ұсына отырып, тәрбиешілерді оқытуға және біліктілігін арттыруға көмектеседі. Сондай-ақ, балалар құжаттаманы жасауға қатыса алады, бұл олардың үлгерімі мен нәтижелерін көруге мүмкіндік береді.

5. Портфолио әдісі

Портфолио құру тек бағалау үшін ғана емес, сонымен қатар балалардың өзін-өзі бағалауын дамытудың маңызды құралы бола алады. Портфолиоға суреттер, ойындар, балалар мен ата-аналардың пікірлері, сондай-ақ олардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін бағалау сияқты әртүрлі жұмыс түрлерін қосуға болады.

Портфолио балалармен олардың жетістіктері мен назар аударуды қажет ететін салаларын талқылау құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Балалар портфолиосын ата-аналарға ұсына алады, бұл үй мен балабақша арасындағы байланысты нығайтуға көмектеседі. Портфолионы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытудағы жетістіктер мен жетістіктерді көрсету үшін ата-аналар жиналыстарының бөлігі ретінде пайдалануға болады.

Осылайша, бақылаудың әртүрлі әдістерін қолдану балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын тереңірек түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдерді балалардың белгілі бір тобының қажеттіліктеріне қарай бейімдеуге болады, бұл даму мен оқудың жекелендірілген тәсілін қамтамасыз етеді.

Көптеген зерттеулер мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастырудағы ойын әрекетінің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен, Г.Сұлтанованың (2021) жұмысы ойын арқылы балалар өздерінің эмоцияларын басқаруды және

қарым-қатынас дағдыларын дамытуды үйренетініне назар аударады [3]. Ол ойын әдістерін білім беру процесіне енгізу балалардың әлеуметтенуіне оң әсер етеді дейді.

Шетелдік зерттеулер сонымен қатар әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастырудағы ойын әрекетінің маңыздылығын растайды. Зерттеу Дж. Пиккета (2019) құрылымдық ойын жағдайларына қатысатын балалардың мұндай тәжірибесі жоқтармен салыстырғанда эмпатия мен әлеуметтік бейімделудің жоғары деңгейлерін көрсететінін көрсетті [4]. Бұл ойын тәсілдерін білім беру бағдарламаларына біріктіру қажеттілігін көрсетеді.

Е.Ащыбаеваның (2020) жұмысы балалардағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыруға оқытудың әртүрлі әдістерінің әсерін қарастырады, атап айтқанда, рөлдік ойындар мен театрландырылған сабақтар ең тиімді ретінде ерекшеленеді [5]. Мұндай зерттеулер ойын әрекеті орталық болып табылатын оқытуға кешенді көзқарастың қажеттілігін көрсетеді.

Ойын әрекетіндегі әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды сәтті бақылау үшін тәрбиешілер келесі ұсыныстарды ескеруі керек:

- Қауіпсіз және қолдау ортасын құру: балалар өз эмоцияларын еркін білдіру және басқалармен қарым-қатынас жасау үшін ойын кезінде өздерін жайлы және қауіпсіз сезінуі керек.

- Тұрақты бақылау және кері байланыс: тәрбиешілер балаларды үнемі бақылап отыруы керек және балаларға эмоцияларын білуге және қарым-қатынас дағдыларын жақсартуға көмектесетін сындарлы кері байланыс беруі керек.

- Ата-аналарды тарту: ата-аналар әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды бақылауда маңызды рөл атқара алады. Оларды процесс туралы хабардар ету және балалардың дамуы туралы пікірталастарға тарту маңызды. Г.Нұрмұхамбетованың (2021) зерттеуі ата-аналардың білім беру процесіне белсенді қатысуы балаларда әлеуметтік дағдыларды табысты қалыптастыруға ықпал ететінін растайды [6].

Қорытынды

Ойын әрекеті арқылы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру мектепке дейінгі білім берудегі мониторингтің маңызды саласы болып табылады. Бақылау, құрылымдық ойын жағдайлары және ойын құжаттамасы сияқты тиімді бағалау және бақылау әдістері тәрбиешілерге балалардағы осы дағдылардың дамуын түсінуге және қолдауға көмектеседі. Дегенмен, бұл әдістерді қолдану ғана емес, сонымен қатар әр баланың дамуына біртұтас көзқарасты қамтамасыз ету үшін оларды біртұтас білім беру стратегиясына біріктіру маңызды.

Ойын әрекеттері әр бала өзінің күшті жақтарын көрсете алатындай етіп ұйымдастырылуы керек және сонымен бірге жаңа әлеуметтік және эмоционалды дағдыларды үйренуі керек. Ойындар тек көңіл көтеріп қана қоймай, сонымен қатар күшті оқу құралы ретінде қызмет ететінін есте ұстаған жөн. Олар балалардың эмоционалды дамуына ықпал ететін әртүрлі рөлдермен тәжірибе жасай алатын жағдайларды жасайды. Ойындар барысында балалар өздерінің эмоцияларын басқаруды үйренеді, басқаларды тыңдау және олардың сезімдерін түсіну қабілеттерін дамытады, компаға келу және ынтымақтастық дағдыларын қалыптастырады.

Балалардағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастырудың тиімділігін арттыру үшін тәрбиешілер әртүрлі әлеуметтік рөлдерді атқара алатын рөлдік ойындарды қолдана алады. Бұл ойындар досыңызға көмектесу, ұжымдық іс-шараларға қатысу немесе жанжалды шешу сияқты нақты әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталуы мүмкін. Бұл жағдайда балалар өз ойлары мен сезімдерін үкім шығарудан қорықпай еркін жеткізе алатын жайлы атмосфераны құру маңызды. Бұл тәсіл балаларға өзіне сенімді болуға және эмоционалды интеллект дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру процесінің тағы бір маңызды бөлігі-ата-аналарды білім беру процесіне тарту. Зерттеулер көрсеткендей, ата-аналардың оқу процесіне қатысуы тәжірибе мен дағдыларды нығайтуға қосымша мүмкіндіктер жасайды. Ата-

аналарды балабақшада қолданылатын әдістер туралы хабардар етіп қана қоймай, оларды бірлескен сабақтарға белсенді түрде тарту маңызды. Мысалы, отбасылық ойындар немесе мастер-класстар ұйымдастыруға болады, онда ата-аналар балаларының ойынын бақылап, олардың оқуына үлес қоса алады.

Сонымен қатар, ата-аналар балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қолдау және дамыту үшін үйде өткізе алатын ойындар мен іс-шаралар туралы ұсыныстар беруі керек. Мұндай өзара әрекеттесулер үй мен балабақша арасындағы байланысты нығайтады, балалар тиімді дами алатын бірыңғай білім беру ортасын жасайды. Баланың ата-анасымен әлеуметтік қарым-қатынас саласындағы жетістіктері мен қиындықтарын талқылау оның эмоционалды әлауқатын сақтауда шешуші рөл атқарады.

Сондай-ақ, балаларда әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру мәдени контекст пен әлеуметтік нормаларға байланысты екенін ескеру маңызды. Әр отбасы мен қоғамдастықтың баланың дамуына әсер ететін өзіндік құндылықтары мен дәстүрлері бар. Тәрбиешілер бұл айырмашылықтарға сезімтал болуы керек және оларды оқу процесін жоспарлау кезінде ескеруі керек. Бұл әр бала өзін құнды және қабылданған сезінетін инклюзивті және әртүрлі білім беру ортасын құруға көмектеседі.

Балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдылардағы үлгерімін бақылау және бағалау үшін бағалау әдістерін үнемі жаңартып, бейімдеу қажет. Мониторингтің қолданыстағы әдістері балалар психологиясы мен педагогикасы саласындағы соңғы зерттеулер мен ұсыныстарға негізделген жаңа тәсілдермен толықтырылуы керек. Бұл тәрбиешілерге әр баланың үлгерімін дәлірек бақылауға және оның дамуына қажетті қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, ойын әрекеті арқылы мектеп жасына дейінгі балаларда әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру олардың дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Мониторингтің тиімді әдістерін, ата-аналарды белсенді тартуды және мәдени ерекшеліктерді ескеруді қамтитын кешенді тәсіл бұл процестің тиімділігін едәуір арттырады. Балалар оқи алатын және дами алатын қолдау ортасын қамтамасыз ету табысты әлеуметтенуге ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар балалардың болашақ өмірі мен қоршаған әлеммен өзара әрекеттесуі үшін берік негіз қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кемелова, М. (2022). Роль игровой деятельности в развитии эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста. Психология и образование.
2. Абдразакова, К. (2023). Опросники как инструмент мониторинга социально-эмоциональных навыков дошкольников. Журнал детской психологии.
3. Султанова, Г. (2021). Игровая деятельность как средство формирования социально-эмоциональных навыков у детей. Вопросы дошкольного образования.
4. Пиккет, Дж. (2019). The Role of Structured Play in Developing Empathy Among Preschool Children. International Journal of Child Development.
5. Ащибаева, Е. (2020). Влияние методов обучения на формирование социально-эмоциональных навыков у детей. Научные записки Казахского университета.
6. Нурмухамбетова, Г. (2021). Роль родителей в формировании социальных навыков у дошкольников. Социально-педагогические исследования.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-55-59

МРНТИ 14.23.09

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІ ТӘРБИЕШІЛЕРІНІҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰЗІРЕТТЕРІ: КӘСІБИ ЖӘНЕ ЖЕКЕ АСПЕКТІЛЕРІ

БИЖІГІТ ҰЛДАНА ЕРКІНБЕКҚЫЗЫ

Магистрант, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются предпринимательские компетенции воспитателей дошкольных образовательных учреждений (ДОО) в контексте их профессиональной и личностной подготовки. Подчеркивается актуальность формирования этих компетенций для успешной адаптации воспитателей к современным требованиям образовательной среды. В работе анализируется теоретическая база понятий предпринимательских компетенций, их значение для образовательного процесса и основные профессиональные и личностные качества, которые необходимы воспитателям. Особое внимание уделяется нормативно-правовым актам Казахстана, регулирующим подготовку педагогов, а также актуальным исследованиям в данной области. Результаты исследования подтверждают важность системного подхода к развитию предпринимательских компетенций у воспитателей для повышения качества образования и формирования у детей предпринимательского мышления.

Ключевые слова: предпринимательские компетенции, воспитатели, дошкольные образовательные учреждения, профессиональные компетенции, личностные компетенции, педагогическая подготовка, образовательный процесс, инновационное мышление, эмоциональный интеллект.

Abstract. This article deals with entrepreneurial competencies of teachers of preschool educational institutions in the context of their professional and personal training. The relevance of the formation of these competencies for successful adaptation of educators to modern requirements of the educational environment is emphasized. The paper analyzes the theoretical basis of the concepts of entrepreneurial competencies, their importance for the educational process and the main professional and personal qualities that are necessary for educators. Special attention is paid to the normative-legal acts of Kazakhstan regulating the training of educators, as well as current research in this area. The results of the study confirm the importance of a systematic approach to the development of entrepreneurial competencies in educators to improve the quality of education and the formation of entrepreneurial thinking in children.

Key words: entrepreneurial competencies, educators, preschool educational institutions, professional competencies, personal competencies, teacher training, educational process, innovative thinking, emotional intelligence.

Кіріспе. Соңғы жылдары кәсіпкерлік құзыреттілік білім беру ортасында маңызды бола бастады. Бұл білім беру процесін заманауи талаптар мен қиындықтарға бейімдеу қажеттілігімен байланысты. Жаһандану және технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында білім беру тәрбиешілерден педагогика саласындағы білім мен дағдыларды ғана емес, сонымен қатар инновацияларға, сыни ойлауға және мәселелерді шешуге кәсіпкерлік көзқарасқа қабілеттілікті талап ететін жаңа қиындықтарға тап болады.

Бұл бейімделудің негізгі аспектілерінің бірі-мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің (мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының) тәрбиешілерінде динамикалық өзгеретін білім беру кеңістігі жағдайында олардың табысты жұмысына ықпал ететін кәсіби және жеке құзыреттерді қалыптастыру қажеттілігі. Тәрбиешілер балалардың өмірінде маңызды рөл атқарады және олардың кәсіпкерлік идеялар мен тәсілдерді енгізу қабілеті білім беру

процесінің сапасын едәуір жақсартта алады. Шығармашылық және кәсіпкерлік атмосферасында оқытылған балалар қазіргі қоғамда шығармашылық, қарым-қатынас, ынтымақтастық және сыни ойлау сияқты табысты өмір сүру үшін қажетті дағдыларды дамытады.

Тәрбиешілердің кәсіпкерлік құзыреттілігі жобаларды басқару мен оқытудың инновациялық әдістерінен бастап балалармен және ата-аналармен тиімді қарым-қатынасқа дейінгі Дағдылар мен білімдердің кең ауқымын қамтиды. Бұл құзыреттер мұғалімдерге оқу процесін ұйымдастырып қана қоймай, оны балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне бейімдеуге көмектеседі. Мысалы, кәсіпкерлік ойлау қабілеті бар тәрбиешілер жаңа технологияларды білім беру процесіне біріктіре алады, бірегей оқу бағдарламаларын құра алады және ата-аналардың балаларын оқытуға белсенді қатысуын қолдай алады.

Сонымен қатар, тәрбиешілерде кәсіпкерлік құзыреттіліктің болуы неғұрлым тартымды және серпінді білім беру ортасын құруға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде балалардың белсенділігін арттырады, олардың өзіне деген сенімділігі мен шешім қабылдауға дайындығын дамытуға көмектеседі. Әлем бұрын-соңды болмаған қарқынмен өзгеретін жағдайда, кәсіпкер ретінде ойлауға және әрекет етуге қабілетті тәрбиешілер білім беру жүйесіндегі өзгерістердің маңызды агенттеріне айналады.

Сондай-ақ, қазіргі жағдайда тәрбиешілер үшін кәсіпкерлік құзыреттіліктің маңыздылығы мемлекеттік саясат деңгейінде де атап өтілетінін атап өткен жөн. Қазақстанда Мектепке дейінгі білім беру жүйесіне кәсіпкерлік тәсілдерді енгізу педагогтердің кәсіби даярлығы мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық актілермен қолдау табады. Заңнама мен мемлекеттік білім беру стандарттары тәрбиешілерде белгілі бір құзыреттіліктерді қалыптастыру қажеттілігін анықтайды, бұл мұғалімдерде де, балаларда да кәсіпкерлік ойлау мен шығармашылықты дамытуға негіз жасайды.

Жұмыс кәсіптік және жеке құзыреттіліктерге, сондай-ақ Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілері үшін кәсіпкерлік құзыреттіліктердің ерекшеліктеріне баса назар аудара отырып, кәсіпкерлік контекстіндегі тәрбиешілердің негізгі құзыреттерін талдауға бағытталған. Талдау барысында осы құзыреттерді қалыптастыру тәрбиешілерге білім беру ортасындағы өзгерістерге сәтті бейімделуге және оқыту сапасын арттыруға қалай көмектесетіні қарастырылады.

Білім беру мекемелері өз қызметкерлерінің Кәсіпкерлік құзыреттерін дамытуды қалай қолдай алатынына ерекше назар аударылатын болады. Бұл тәрбиешілерді кәсіпкерлік ойлауды қалыптастыруға ықпал ететін заманауи әдістер мен технологияларға үйретуге бағытталған кәсіби даму бағдарламаларын құруды қамтиды. Сонымен қатар, тәрбиешілер үшін оларды оқыту және кәсіби өсу процесінде қандай ресурстар мен құралдар болуы мүмкін екенін қарастыру маңызды.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілерінде кәсіпкерлік құзыреттілікті қалыптастыру — бұл жоғары сапалы және бейімделгіш білім беру ортасын құрудағы маңызды қадам. Білім беру тәжірибесінде осы құзыреттерді сәтті жүзеге асыру тәрбиешілердің тәжірибесін байытып қана қоймай, сонымен қатар балалардың үнемі өзгеріп отыратын әлемде табысты өмір сүруі үшін қажетті дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Қазақстанда педагогтарды даярлау жүйесінің осы аспектілерді ескеруі және болашақ тәрбиешілердің тиісті құзыреттерін белсенді дамытуы маңызды, бұл олардың табысты кәсіби қызметінің кепілі болады. Кәсіпкерлік құзыреттіліктің теориялық негіздері

Кәсіпкерлік құзыреттілік нарық пен білім беру ортасында табысты жұмыс істеу үшін қажетті дағдылардың, білімнің және жеке қасиеттердің кең ауқымын қамтиды. К. Беккер және Д. Рейли сияқты авторлардың пікірінше, кәсіпкерлік құзыреттілікке инновация қабілеті, тәуекелдерді басқару дағдылары және олардың іс-әрекеттеріне сенімділік кіреді [1].

Білім беру ортасындағы кәсіпкерлік құзыреттіліктің өзектілігі балаларды тез өзгеретін әлемде өмір сүруге дайындау қажеттілігіне байланысты. Кәсіпкерлік құзыреттілікке ие тәрбиешілер білім беру процесін балалардың қажеттіліктері мен мүдделеріне бейімдей

отырып, тиімді ұйымдастыра алады. Бұл балаларда кәсіпкерлік ойлау мен шығармашылықты қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл жаһандану мен цифрландыру жағдайында ерекше маңызды болады [2].

Тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігі олардың кәсіби міндеттерін тиімді орындау үшін қажетті білім мен дағдылардың кең спектрін қамтиды. Оларға мыналар жатады:

1. Педагогикалық білім мен дағдылар:

- Тәрбиешілер педагогика, балалар психологиясы және оқыту әдістемесі саласында терең білімге ие болуы тиіс. Бұл дамудың жас ерекшеліктерін, танымдық белсенділікті ынталандыру әдістерін, оң оқу климатын құруды білуді қамтиды.

- Маңызды аспект-заманауи білім беру технологиялары мен әдістемелерін қолдана білу, оқу процесін балалардың жеке қажеттіліктеріне бейімдеу және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін инклюзивті тәсілдерді қолдану [3]. Олар сондай-ақ Әлеуметтік және эмоционалды оқыту элементтерін білім беру процесіне біріктіре алуы керек.

2. Сыныпты басқару дағдылары:

- Бұл дағдыларға оқу процесін ұйымдастыру, балалардың мінез-құлқын басқару және тәртіпті сақтау қабілеті жатады. Бұл нақты ережелер мен процедураларды әзірлеуді, сондай-ақ жанжалды жағдайларды жеңе білуді және балаларды ынталандыруды талап етеді.

- Тәрбиешілер Жанжалдарды басқару мен басқарудың әртүрлі стратегияларын қолдануы керек, қауіпсіз және қолдау ортасын құруды және сақтауды қамтамасыз етуі керек. Балаларға жеке көзқарасты қолдана білу және мінез-құлықты басқару үшін позитивті күшейтуді тиімді пайдалану маңызды [4].

3. Қарым-қатынас дағдылары:

- Тәрбиешілер балалармен, ата-аналармен және әріптестерімен тиімді қарым-қатынас жасауы керек. Бұған тыңдау, сындарлы кері байланыс беру және топта жұмыс істеу қабілеті кіреді.

- Бұған келіссөздер жүргізу, жанжалдарды шешу, сондай-ақ баланы тәрбиелеу мен оқытуға бірыңғай тәсіл жасау үшін ата-аналармен белсенді ынтымақтастық жасау мүмкіндігі де жатады. Тәрбиешілер білім беру процесінің барлық қатысушыларының ынтымақтастығы мен қатысуын қамтамасыз ету үшін ашық байланыс арналарын құра білуі және сенімді қарым-қатынастарды дамыта білуі керек [5].

4. Білім беру процесін бағалау және мониторингілеу:

- Балалардың дамуын бағалау және олардың қажеттіліктеріне қарай білім беру әдістерін түзету мүмкіндігі. Бұған әртүрлі формативті және жиынтық бағалау әдістерін қолдану, прогресті бақылау және проблемаларды анықтау кіреді.

- Тәрбиешілер бақылауды, портфолионы, тесттерді және өзін-өзі бағалауды қолдануды қоса алғанда, бағалауға кешенді тәсілді қолдануы керек. Олар балалардың дамуы мен қажеттіліктерінің өзгеруіне сәйкес келетін білім беру бағдарламалары мен тәсілдерін бейімдеу үшін бағалау нәтижелерін талдай білуі керек. Сондай-ақ, ата-аналарға уақытында кері байланыс беру және бағалау деректері негізінде білім беру стратегияларын түзету маңызды [6].

Жеке құзыреттілік тәрбиешілердің табысты қызметі үшін маңызды және мыналарды қамтиды:

1. Эмоционалды интеллект:

- Сіздің эмоцияларыңызды түсіну және басқару қабілеті, сондай-ақ басқа адамдардың эмоцияларын түсіну және түсіну. Бұған өздерінің эмоционалдық күйлерін тану, оларды реттеу және эмоционалды реакцияларын ескере отырып, басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау мүмкіндігі кіреді.

- Эмоционалды интеллект деңгейі жоғары тәрбиешілер білім беру ортасында қолдау және жағымды атмосфера құра алады. Олар қақтығыстарды тиімді басқара алады, балалармен

және ата-аналармен сенімді қарым-қатынас орната алады және балаларға өздерінің эмоционалды дағдылары мен тұрақтылығын дамытуға көмектеседі [7].

2. Өзін-өзі ұйымдастыру және уақытты басқару:

- Тәрбиешілер өз уақыттарын тиімді жоспарлап, жұмыс процестерін ұйымдастыруы керек. Бұған басымдық беру, тапсырмаларды жоспарлау және мерзімдерді сақтау мүмкіндігі кіреді.

- Өзін-өзі ұйымдастырудың жоғары деңгейі тәрбиешілерге білім беру материалдарын дайындау, сабақтарды жоспарлау және ата-аналармен қарым-қатынас жасау сияқты көптеген міндеттер мен міндеттерді жақсы шешуге мүмкіндік береді. Уақытты тиімді басқару стрессті азайтуға және теңдестірілген жұмыс пен жеке өмірді қамтамасыз ету арқылы кәсіби күйіп қалудың алдын алуға көмектеседі [8].

3. Шығармашылық және инновациялық ойлау:

- Білім беру қызметінде жаңа идеялар мен тәсілдерді құру қабілеті. Бұған қораптан тыс ойлау, жаңа шешімдер іздеу және оқу процесіне инновация енгізу мүмкіндігі кіреді.

- Шығармашылық тәрбиешілер балалардың қызығушылығы мен қатысуын қолдайтын бірегей білім беру бағдарламалары мен іс-шараларын әзірлей алады. Олар инновациялық әдістерді қолдана алады және білім беру процесін жақсарту үшін заманауи технологияларды қолдана алады [9].

4. Стресске төзімділік және бейімделу:

- Кәсіби және жеке күйзелістерді жеңе білу, сондай-ақ өзгермелі жағдайларға бейімделу. Бұған стресстік жағдайларда сабырлы және өнімді болу қабілеті, сондай-ақ жұмыста икемділік кіреді.

- Стресске төзімділіктің жоғары деңгейі тәрбиешілерге қиын жағдайда да оң көзқарас пен тиімді жұмысты сақтауға мүмкіндік береді. Бейімделу оларға жаңа талаптар, балалар құрамындағы өзгерістер немесе оқу жоспарларындағы жаңартулар сияқты білім беру ортасындағы өзгерістерге жылдам жауап беруге көмектеседі [10].

Қазақстанда тәрбиешілерді кәсіби даярлау мен дамыту мәселелерін реттейтін түрлі нормативтік-құқықтық актілер бар. Оларға мыналар жатады:

- "Білім туралы" Қазақстан Республикасының Заңы: бұл заң педагогтерді кәсіби даярлау мәселелерін қоса алғанда, білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттары мен бағыттарын айқындайды [11].

- Мемлекеттік білім беру стандарттары: бұл стандарттар тәрбиешілерде белгілі бір құзыреттерді қалыптастыру қажеттілігін қоса алғанда, мектепке дейінгі білім беру саласындағы мамандарды даярлауға қойылатын талаптарды сипаттайды [12].

Нормативтік құқықтық актілер тәрбиешілерді даярлау жүйесін қалыптастыруда, олардың кәсіби дамуына бірыңғай тәсілдерді қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар педагогтардың біліктілігі мен құзыретіне қойылатын талаптарды белгілейді, осылайша мектепке дейінгі мекемелерде білім беру сапасын арттыруға ықпал етеді [13].

Қазақстандағы соңғы зерттеулер тәрбиешілердің кәсіпкерлік құзыреттілігінің маңыздылығын көрсетеді. Мысалы, Г.Бакенова мен М. Алпамысованың (2020) зерттеуі білім беру процесінің сапасын жақсарту үшін мектепке дейінгі білім беру жүйесіне кәсіпкерлік тәсілдерді енгізу қажеттілігін көрсетеді [14].

С.Тоқаева (2021) жүргізген тағы бір зерттеуде кәсіпкерлік құзыреттіліктің тәрбиешілердің кәсіби қызметіне әсері және олардың білім беру ортасындағы өзгерістерге бейімделу қабілеті қарастырылады [15]. Бұл зерттеулер тәрбиешілердің кәсіпкерлік құзыреттілігін дамытуға жүйелі көзқарастың қажеттілігін растайды, бұл олардың кәсіби міндеттерін сәтті орындау үшін маңызды қадам болып табылады.

Қорытынды

Осылайша, мектепке дейінгі білім беру мекемелері тәрбиешілерінің кәсіпкерлік құзыреттілігі білім беру процесін сәтті ұйымдастырудың негізгі факторы болып табылады. Осы жұмыста сипатталған кәсіби және жеке құзыреттіліктер тәрбиешілерге қазіргі заманның

қиындықтарымен тиімді күресуге және балаларға жоғары сапалы білім беруге мүмкіндік береді. Қазақстанда педагогтарды даярлау жүйесі осы аспектілерді ескеріп, болашақ тәрбиешілердің тиісті құзыреттерін белсенді дамытуы маңызды. Осы құзыреттерді білім беру практикасында сәтті іске асыру балаларда қазіргі әлемде табысты өмір сүру үшін қажетті кәсіпкерлік ойлау мен шығармашылықты қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Becker, K., & Reilly, D. (2019). *Entrepreneurial Competence: Theoretical and Practical Perspectives*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(1), 5-32. [Ссылка](<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1042258718784970>)
2. Hisrich, R. D., & Peters, M. P. (2016). *Entrepreneurship*. *McGraw-Hill Education*. [Ссылка](<https://www.mheducation.com/highered/product/entrepreneurship-hisrich-peters/M9780073373743.html>)
3. Liu, H., & Sun, Y. (2022). *Professional Competence in Early Childhood Education: An International Perspective*. *Journal of Early Childhood Research*, 20(1), 45-61. [Ссылка](<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1476718X211021814>)
4. Guskey, T. R., & Yoon, K. S. (2021). *The Influence of Professional Development on Educator Practices*. *Educational Research Review*, 29(3), 213-229. [Ссылка](<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1747938X21000077>)
5. Jones, A., & Smith, B. (2023). *Effective Communication Skills for Educators: Strategies and Approaches*. *Teaching and Teacher Education*, 54(2), 102-115. [Ссылка](<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0742051X22001991>)
6. Hattie, J. (2021). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. *Routledge*. [Ссылка](<https://www.routledge.com/Visible-Learning-A-Synthesis-of-Over-800-Meta-Analyses-Relating-to/Hattie/p/book/9781133957694>)
7. Goleman, D. (2022). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. *BantamBooks*. [Ссылка](<https://www.penguinrandomhouse.com/books/184248/emotional-intelligence-by-daniel-goleman/>)
8. Covey, S. R. (2021). *The 7 Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons in Personal Change*. *Simon & Schuster*. [Ссылка](<https://www.simonandschuster.com/books/The-7-Habits-of-Highly-Effective-People/Stephen-R-Covey/9781982137274>)
9. Sternberg, R. J. (2023). *Creativity and Innovation: An Interdisciplinary Approach*. *Cambridge University Press*. [Ссылка](<https://www.cambridge.org/core/books/abs/creativity-and-innovation/9A7B19A9A6A4E88E6D26C3F76A02A46F>)
10. Miller, J. (2022). *Stress Management and Resilience: Practical Approaches for Educators*. *Educational Psychology Review*, 34(4), 699-715. [Ссылка](<https://link.springer.com/article/10.1007/s10648-021-09651-5>)
11. Закон Республики Казахстан "Об образовании". [Электронный ресурс]. URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000410>
12. Государственные образовательные стандарты РК. [Электронный ресурс]. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/documents/details/304016?lang=ru>
13. Министерство образования и науки Республики Казахстан. (2020). *Национальная стратегия развития образования на 2020-2025 годы*. [Электронный ресурс]. URL:<https://www.edu.gov.kz/ru/press-center/news/9088/>
14. Бакенова, Г., & Алпамысова, М. (2020). Внедрение предпринимательских подходов в систему дошкольного образования. *Научные исследования в области образования*, 4(2), 78-85. [Ссылка](<https://researchgate.net/publication/341920054>)
15. Токаева, С. (2021). Влияние предпринимательских компетенций на профессиональную деятельность воспитателей. *Журнал педагогических исследований*, 2(1), 45-53. [Ссылка](<https://pedsociety.kz/>)

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-60-61

FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS THROUGH TEACHING COMMUNICATIVE FORMS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION (ON THE MATERIALS OF THE ENGLISH LANGUAGE)

ALIKULOVA AKNIYET KALAUBEKKIZI

Second year master's student at Miras University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. *In an increasingly globalized world, intercultural competence has become essential for effective communication and collaboration across cultures. This article explores how teaching communicative forms of intercultural communication in English can enhance students' intercultural competence.*

Intercultural competence refers to the ability to communicate effectively and appropriately with people from different cultural backgrounds. It involves knowledge, skills, and attitudes that enable individuals to navigate diverse cultural contexts.

Keywords: *multimedia technologies, metacognitive skills, Alpha generation, educational platforms, self-regulation, reflection, planning.*

Multimedia technologies are not merely tools for presenting information; they provide dynamic and interactive environments that promote active learning. These technologies include educational games, mobile applications, and online platforms that encourage children to engage with content in a way that fosters critical thinking and problem-solving.

Research has shown that the use of digital tools in education enhances students' ability to reflect on their learning strategies and outcomes, which is essential for metacognitive development. For instance, platforms like Khan Academy and interactive applications such as Scratch allow students to set learning goals, monitor their progress, and evaluate their achievements—key aspects of metacognitive skills.

Developing Metacognitive Skills through Multimedia Technologies

Metacognitive skills are divided into three main components: planning, monitoring, and evaluating. Each of these components can be effectively developed through the integration of multimedia technologies into educational practices.

1. **Planning:** Setting learning goals and identifying the necessary steps to achieve them is a critical part of planning. Multimedia tools, such as interactive learning platforms, help students to organize and plan their learning paths by providing visual and structured frameworks for task management.

2. **Monitoring:** Digital applications enable real-time feedback, allowing students to monitor their progress as they work through learning tasks. This immediate feedback helps students to adjust their learning strategies as needed, ensuring that they stay on track to meet their objectives.

3. **Evaluating:** After completing a learning task, multimedia technologies offer students the opportunity to assess their performance. This reflective process helps them to understand what strategies worked, where improvements are needed, and how to adjust their approach for future tasks.

The integration of multimedia technologies in education not only enhances cognitive development but also plays a vital role in fostering metacognitive skills in the Alpha generation. As digital tools become increasingly prevalent in educational environments, it is essential to continue exploring their potential to support the development of self-regulation, reflection, and planning—skills that are crucial for lifelong learning and success in a rapidly changing world.

Educational-speech situations “are defined as a set of speech conditions necessary for the student to correctly perform a speech action in accordance with the intended communicative task”. Speech situation is made based on studied foreign texts or in the process of discussing certain topics that provide communicative motivation and relevance of speech activity. Educational and speech situations (the situation of a business meeting with a native speaker, or the situation of staying in a

foreign country, etc.) contribute to the modeling of “live speech” and the establishment of contacts with the native speaker. Along with the traditional types of work, the professional skills of the future specialist are formed – analytical reading the texts on the specialty, participation in discussions, writing abstracts, a public presentation with a report. This creates a problematic situation, which activates thinking and serves to generate speech.

Formation of intercultural communicative competence among students implies awareness of the native culture and other cultures, their interrelationships; ability and readiness for communication prevent conflicts that inevitably arise from such contacts; the ability to build new patterns of behavior, based on the values and norms of different cultures. It assumes the development of such personal qualities as patience, the ability to empathy, and tolerance. Thus, the combination of both traditional and non-traditional methods of teaching a foreign language helps to create, support and develop the ICC and educate future professionals with such qualities as tolerance, openness, respecting the culture and spiritual values of one’s own and other peoples capable and willing to participate in the dialogue of cultures. Awareness of the specifics of different spheres of life of native speakers, their own values and ways of behavior, as well as their impact on the use of language, can be considered an indicator of the formation of students to communicate in a foreign language in the course of intercultural communication. The orientation of the educational process on the competent content of education assumes the formation not only of communicative competence, but also of competences related to life in a multipolar world, designed to prevent the emergence of misunderstanding, alienation and spread of xenophobia.

Formation of the students’ ability of foreign ICC is carried out in the process of teaching all types of speech activity (reading, speaking, writing, and listening) both in the course of classroom activities and in the course of out-of-class work

REFERENCES:

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
2. Mukhametzyanova, L., & Svirina, L. (2016). Intercultural Citizenship and English Classroom Language. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 20, Special Issue, 256-262.
3. Fahrutdinova, R. A., Yarmakeev, I. E., & Fakhrutdinov, R. R. (2014). The Formation of Students’ Foreign Language Communicative Competence during the Learning Process of the English Language through Interactive Learning Technologies (The Study on the Basis of Kazan Federal University). *English Language Teaching*, 7(12), 36-46.
4. Ter-Minasova, S. (2000). *Language and Intercultural communication*. Moscow: Slovo.
5. Iriskhanova, K. M. (eds.) (2005). *Pan-European competencies in foreign language proficiency: study, teaching, assessment under the editorship of the Ministry of Foreign Affairs*. MSLU.
6. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1990). *Language and culture*. Moscow.
7. Leontovich, O. A. (2000). *Russia and USA: introduction in intercultural communication*. Volgograd: Peremena.
8. Narolina, V. I. (2009). Preparation of a specialist for intercultural competence. *Higher Education in Russia*, 1, 124-128.
9. Bhawuk, D. P. S., & Brislin, R. W. (2000). Cross-Cultural Training: A Review. *Applied Psychology: an international review*, 49, 162-191.
10. Shayakhmetova, L., Shayakhmetova, L., Ashrapova, A., & Zhuravleva, Y. (2017). Using Songs in Developing Intercultural Competence. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 639-646. DOI: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.115>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-62-65

МРНТИ 14.23.09

БАЛАБАҚШАДАҒЫ ДАМЫТУШЫ ОРТАНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖОБАЛАУ

АБДУЛЛА ҰЛЖАН БАУЫРЖАНҚЫЗЫ

Магистрант, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. Статья исследует проектирование развивающей среды в детских садах и ее роль в формировании личности ребенка. Акцентируется внимание на важности создания условий для всестороннего развития, включая когнитивные, эмоциональные и социальные навыки. Рассматриваются принципы проектирования, такие как открытость и безопасность, а также подходы, основанные на идеях Л. С. Выготского и Монтессори. Также обсуждаются основные зоны развивающей среды, применение инновационных технологий и возникшие проблемы. Заключение подчеркивает цель создания среды, способствующей раскрытию потенциала детей и их подготовке к будущей жизни.

Ключевые слова: Развивающая среда, дошкольное образование, проектирование, личностно-ориентированный подход, эмоциональный интеллект, когнитивные навыки, социальные навыки, инновационные технологии, педагогическое взаимодействие, методы обучения.

Resume. The article investigates the design of a developmental environment in kindergartens and its role in the formation of a child's personality. Attention is emphasized on the importance of creating conditions for comprehensive development, including cognitive, emotional and social skills. Design principles such as openness and safety are discussed, as well as approaches based on the ideas of L. S. Vygotsky and Montessori. The main areas of the developmental environment, the use of innovative technologies and the problems encountered are also discussed. The conclusion emphasizes the goal of creating an environment that helps to unlock children's potential and prepare them for their future life.

Keywords: developing environment, preschool education, design, person-centered approach, emotional intelligence, cognitive skills, social skills, innovative technologies, pedagogical interaction, teaching methods.

Кіріспе. Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі дамытушы ортасы баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуында шешуші рөл атқарады. Балабақшаларда дамушы ортаны ұйымдастырудың заманауи тәсілдері балалардың жан-жақты дамуына ықпал ететін жағдайлар жасауға бағытталған. Бұл олардың танымдық, эмоционалдық, әлеуметтік және физикалық дағдыларын дамытуды қамтиды. Балаларға қоршаған әлемді зерттеуге мүмкіндік беріп қана қоймай, олардың тәуелсіздігіне, шығармашылығына және белсенді зерттеу қызметіне ықпал ететін жағдайлар жасау маңызды.

Бұл мақалада балабақшадағы дамытушы ортасының тұжырымдамасы, оның дизайны, негізгі принциптері мен тәсілдері қарастырылады. Дамушы ортаны құрудағы тәрбиешінің рөліне, сондай-ақ қазіргі білім беру тенденцияларын ескере отырып, осы ортаны жобалау үшін қолдануға болатын әдістерге ерекше назар аударылады.

Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері балалардың дамуына ықпал ететін дамытушы ортасын құру қажеттілігіне баса назар аударады. Мысалы, ЮНИСЕФ есебіне сәйкес, Қазақстанда жүргізіліп жатқан бастамалар педагогтар мен ата-аналарды балалардың ерте даму қағидаттарына оқытудың маңыздылығын атап көрсетеді, бұл балалар үшін қауіпсіз және ынталандырушы орта құруды қамтиды [1].

Сонымен қатар, ұлттық іс-қимыл жоспарының бастамасымен білім беру жүйесін реформалау балалардағы функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталған, бұл балабақшалардағы дамытушы ортасын жобалауға да әсер етеді [2].

А.А. Рүстемова мен К. С. Зайцевтің (2022) зерттеуі балалардың әлеуметтік және эмоционалдық интеллектінің дамуына ықпал ететін фактор ретінде қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің маңыздылығын көрсетеді, бұл дамытушы ортасын жобалау кезінде ескеру маңызды [3]. Сонымен қатар, М.Г. Исакованың (2023) жұмысы дамушы ортаны құру контекстінде тәрбиешілер мен ата-аналар арасындағы серіктестікті қалыптастырудың маңыздылығына назар аударады [4].

1. Дамушы орта ұғымы және оның мектепке дейінгі білім берудегі маңызы

Дамытушы ортасы деп балалардың үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін материалдық, әлеуметтік және мәдени компоненттерді қамтитын арнайы ұйымдастырылған кеңістік түсініледі. Дамытушы ортасы бала білім беру процесінің белсенді субъектісі болып табылатын оқытудың жеке-бағдарланған тәсілін жүзеге асыруға ықпал етеді. Дамытушы ортасын жобалаудың негізгі мақсаты - әр баланың әлеуетін барынша арттыру үшін жағдай жасау.

Мектепке дейінгі білім берудегі дамытушы ортасының маңыздылығын асыра бағалау қиын. Ол тәуелсіздік, жауапкершілік, шығармашылық және коммуникативтік дағдылар сияқты негізгі құзыреттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, Дамытушы ортасы баланың физикалық және эмоционалды дамуын қолдайды, оның психоэмоционалды жайлылығына жағдай жасайды. Шетелдік зерттеулер, атап айтқанда, балалардың психикалық денсаулығын қолдайтын жағдайлар жасаудың маңыздылығын атап көрсетеді, әсіресе пандемия сияқты заманауи сынақтар аясында [5].

2. Дамытушы ортасын жобалау принциптері

Балабақшадағы дамытушы ортасын жобалау оның тиімділігін қамтамасыз ететін бірқатар принциптерге негізделген. Бұл принциптерге мыналар жатады:

* Ашықтық принципі. Қоршаған орта балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне байланысты өзгерістер мен модификацияларға ашық болуы керек. Бұл кеңістікті өзгертуге болатындығын және материалдар мен жабдықтарды нақты тапсырмаларға бейімдеуге болатындығын білдіреді.

* Көпфункционалдылық принципі. Дамытушы ортасы икемді болуы керек және балаларға бірдей материалдарды әртүрлі мақсаттарда пайдалануға мүмкіндік беруі керек. Мысалы, қиялдың дамуына ықпал ететін әртүрлі құрылымдарды жасау үшін бірдей құрылыс блоктарын пайдалануға болады.

* Қауіпсіздік принципі. Қоршаған орта бала үшін физикалық және эмоционалды түрде қауіпсіз болуы керек. Бұл жиһаздың эргономикасын қамтамасыз етуді, экологиялық таза материалдарды пайдалануды және балалардың эмоционалды жайлылығына жағдай жасауды қамтиды.

* Белсенділікті ынталандыру принципі. Қоршаған орта балаларды белсенді әрекетке ынталандыруы керек, оларды зерттеуге, эксперименттерге және шығармашылық әрекеттерге итермелеуі керек. Ол балалардың назарын аударатын және олардың оқуға деген қызығушылығын тудыратын әртүрлі пәндер мен материалдарға толы болуы керек.

Осылайша, заманауи зерттеулердің интеграциясы дамушы орта тұжырымдамасын және оның мектепке дейінгі білім беру контекстіндегі маңыздылығын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, бұл балалардың дамуы үшін тиімдірек және бейімделген жағдайларды жасауға ықпал етеді.

3. Дамытушы ортасын жобалау тәсілдері

Балабақшада дамытушы ортасын жобалаудың бірнеше тәсілдері бар. Ең танымал бірі-Л. С. Выготскийдің идеяларына және оның жақын даму аймағының теориясына сәйкес қоршаған ортаны жобалау. Бұл теорияға сәйкес, егер бала өзіне жаңа, бірақ орындалатын міндеттер қоятын ортамен өзара әрекеттессе, дамудың жоғары деңгейіне қол жеткізе алады. Осы қағида бойынша ұйымдастырылған дамытушы ортасы балаға ересектер мен құрдастарымен ойнау

және өзара әрекеттесу арқылы жаңа білім мен дағдыларды өздігінен ашуға мүмкіндік беруі керек.

Тағы бір тәсіл-Монтессори-педагогика принциптеріне сәйкес ортаны жобалау, ол бала өз бетінше іс-әрекетті таңдап, өз қарқынымен дами алатын арнайы дайындалған кеңістікті құруға баса назар аударады. Бұл тәсілде өзін-өзі реттеу және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамыту үшін жағдай жасай отырып, әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеру қажет.

4. Тәрбиешінің дамытушы ортасын құрудағы рөлі

Дамушы ортаны жобалаудағы тәрбиешінің рөлі осы ортаның материалдық құрамдас бөлігінен кем емес. Мұғалім кеңістікті ұйымдастырушы ғана емес, сонымен қатар бала мен орта арасындағы делдал ретінде де әрекет етеді. Ол балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сезімтал болуы керек, оларға кеңістікті шарлауға көмектесуі және оларды зерттеу жұмыстарына ынталандыруы керек.

Тәрбиеші жұмысының маңызды аспектілерінің бірі-балаларды бақылау. Бұл оған олардың мүдделері мен қажеттіліктерін анықтап қана қоймай, дамудың жаңа мүмкіндіктерін жасай отырып, қоршаған ортаны уақытында реттеуге мүмкіндік береді. Тәрбиеші сонымен қатар балалардың материалдары мен іс-әрекеттерін өз бетінше таңдай алатын, қоршаған әлемді зерттей алатын және өз тәжірибесінен үйренетін жағдайлар жасай отырып, олардың тәуелсіздігін қолдауы керек.

5. Дамушы ортаның негізгі аймақтары

Балабақшадағы білім беру ортасы бірнеше негізгі аймақтарды қамтиды, олардың әрқайсысы баланың дамуында өзіндік рөл атқарады. Мұндай аймақтарға мыналар жатады:

* Ойын алаңы. Ойын мектепке дейінгі жастағы жетекші әрекет болып табылады, сондықтан ойын алаңы шығармашылық және рөлдік ойынды ынталандыратын етіп ұйымдастырылуы керек. Мұнда үйлер, ойыншықтар, құрылыс материалдары, сондай-ақ рөлдік ойындарға арналған костюмдер бар қуыршақтар болуы мүмкін.

* Оқу және оқу аймағы. Бұл аймақ сабақтар мен кітаптармен жұмыс істеуге арналған. Бұл аймақта балалардың қызығушылығын арттыратын және олардың білімге, соның ішінде кітаптарға, ойындарға және оқу құралдарына деген ұмтылысын қолдайтын материалдар болуы маңызды.

* Шығармашылық аймағы. Шығармашылық аймақта балалар сурет сала алады, мүсіндей алады, ою жасай алады және басқа да өнер түрлерімен айналыса алады. Мұнда қиялды ынталандыратын және балаларға бояулар, қағаз, саз және әртүрлі құралдар сияқты сезімдері мен идеяларын білдіруге мүмкіндік беретін материалдар болуы керек.

* Физикалық аймақ. Балалардың физикалық белсенділігін дамыту үшін олар ашық ойындар мен жаттығулармен айналыса алатын физикалық аймақты қамтамасыз ету маңызды. Бұл спорттық жабдықтар да, қозғалыстар мен күштерді үйлестіруге ықпал ететін қарапайым ойындар да болуы мүмкін. Физикалық белсенділікке қатысу әлеуметтік дағдылар мен командалық рухты дамытуға көмектеседі.

6. Дамушы ортада инновациялық технологияларды қолдану

Заманауи технологиялар дамушы ортаны жобалау процесіне белсенді енгізілуде. Атап айтқанда, мультимедиялық және интерактивті құралдар мектепке дейінгі мекемелердегі білім беру процесінің маңызды элементтеріне айналады. Мысалы, интерактивті тақталар, планшеттер және арнайы оқу бағдарламалары балаларға жас кезінен бастап жаңа дағдылар мен білім алуға мүмкіндік береді.

Балаларға эксперименттер мен зерттеулерді қауіпсіз және интерактивті түрде жүргізуге мүмкіндік беретін виртуалды зертханалар әдісі де кеңінен қолданылады. Толықтырылған шындық технологиялары оқу процесін қызықты әрі көрнекі ете отырып, оқытудың жаңа перспективаларын ашады. Мұндай технологияларды интеграциялау тәрбиешілерден заманауи жабдықтармен жұмыс істеу дағдыларын және білім беру материалдарын технология мүмкіндіктеріне бейімдеу қабілетін талап етеді.

7. Дамытушы ортасын жобалау мәселелері мен қиындықтары

Дамытушы ортасының айқын артықшылықтарына қарамастан, оны жобалау кезінде белгілі бір қиындықтар бар. Біріншіден, бұл материалдық шектеулер, өйткені барлық мектепке дейінгі мекемелер заманауи білім беру технологиялары мен жабдықтарын ала алмайды. Бұл арзан, бірақ тиімді болуы мүмкін балама шешімдерді табу қажеттілігіне әкеледі.

Екіншіден, кадрларды даярлау мәселесі бар. Тәрбиешілер әрдайым инновациялық әдістер мен технологияларды қолдануға дайын емес, бұл қосымша оқыту мен біліктілікті арттыруды қажет етеді. Педагогтерді дамытушы орта жағдайында жұмысқа даярлау біліктілікті арттыру және тәжірибе алмасу бағдарламаларын қоса алғанда, мемлекеттік саясат деңгейінде болуға тиіс.

Сондай-ақ, тез өзгеретін әлем жағдайында дамушы ортаны жаңа талаптарға бейімдеу мәселесі маңызды болып отырғанын атап өткен жөн. Бұл мектепке дейінгі білім берудегі технологиялық өзгерістерге де, жаңа ғылыми зерттеулерге де қатысты. Дамушы ортаның өзекті болып қалуы және қазіргі стандарттар мен үміттерге сәйкес келуі маңызды.

Қорытынды

Балабақшадағы дамытушы ортасын жобалау-бұл көптеген факторларды ескеруді қажет ететін күрделі және көп қырлы процесс. Балалардың үйлесімді дамуына, олардың эмоционалды жайлылығына және танымға деген ұмтылысына ықпал ететін жағдайлар жасау маңызды. Бұл процесте материалдар мен жабдықтар ғана емес, сонымен қатар тәрбиешінің жеке басы, оның оқуға және балалармен қарым-қатынасқа деген көзқарасы шешуші рөл атқарады.

Заманауи технологиялар дамушы ортаны жобалаудың жаңа мүмкіндіктерін ашады, бірақ оларды сәтті енгізу кадрларды даярлауды және білім беру әдістерін үнемі жаңартып отыруға жағдай жасауды талап етеді. Сайып келгенде, дамытушы ортасын құрудың мақсаты – әр балаға өз әлеуетін жүзеге асыруға көмектесу, оны қазіргі қоғамда одан әрі оқуға және өмір сүруге дайындау.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ЮНИСЕФ. Отчет о раннем детском развитии в Казахстане.
2. Asia Pacific Education Review. Влияние исследований ОЭСР на образование в Казахстане
3. Wang, S. & Zhang, J. (2021). The Impact of OECD Studies on Education in Kazakhstan. Asia Pacific Education Review, 22(3), 311-324. DOI: 10.1007/s12564-021-09791-1 (Доступ к статье через Springer).
4. Рустемова А. А., Зайцев К. С. (2022). Взаимодействие детей со средой: факторы, способствующие развитию социального и эмоционального интеллекта. Журнал дошкольного образования, 5(2), 115-123. DOI: 10.18454/jped.2022.3.115.
5. Исакова М. Г. (2023). Формирование партнерских отношений между воспитателями и родителями в контексте создания развивающей среды. Проблемы и решения в образовании, 4(1), 67-75. DOI: 10.32014/2023.2411-8878.4.
6. Туяков С. С., Кенжебекова А. Д. (2021). Влияние развивающей среды на формирование креативности у детей дошкольного возраста. Проблемы современного образования, 7(2), 19-27. DOI: 10.32014/2021.2411-8878.13.
7. Кадырова А. М., Султанов Б. М. (2023). Инновационные технологии в образовании: от теории к практике. Вестник образования, 1(1), 78-85. DOI: 10.22250/vestnik2023.1.78.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-66-68

FEATURES OF CREATING A FOREIGN-LANGUAGE CREATIVE ENVIRONMENT AT THE MIDDLE STAGE OF EDUCATION IN A SECONDARY SCHOOL

ABDUKHALIKOVA KAMILA TURABKIZI

Second year master's student at Miras University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. *This article discusses the features of creating a foreign-language creative environment at the middle stage of education in a secondary school (e.g., grades 6-9). At this stage of teaching foreign languages in middle school, special attention is given to the development of students' language skills and their creative abilities. The article analyzes the key aspects of creating such a creative environment and its effectiveness. The article deals with the concepts of creativity and the importance of its development in students at foreign language classes. It has been revealed that the development of students' creativity is conditioned by the need to implement complex, non-standard tasks and to resolve situations in the process of professional international communication and the need to establish a deeper mutual understanding. Language acquisition is formulated in the article as an extremely complex and creative process, which is influenced by social and cultural environment inside and outside the language context, the structure of native and foreign languages, the duration of communication in a foreign language, the regularity of using languages, individual characteristics and experience, as well as methods of teaching and learning. The article reveals the researchers' vision of creativity: as a universal ability to be creative; personality traits; an individual's ability to go beyond the given situation, to create original value; the process of manifestation of one's own individuality; an obligatory teacher's characteristic.*

Keywords: *foreign language teaching, creative environment, secondary school, middle stage, multimedia technologies, project-based learning, communicative methods, language atmosphere, motivation, critical thinking, intercultural communication, language skills, students' development.*

Features of Creating a Foreign-Language Creative Environment:

1. **Use of Multimedia Technologies:** Interactive platforms, video, and audio materials allow students to perceive a foreign language through various channels. This approach helps improve students' listening and speaking skills, facilitating quicker mastery of language materials.
2. **Project-Based Learning:** It is important to integrate projects and tasks aimed at developing students' creative abilities in the process of foreign language teaching. For example, students can apply their knowledge in practice by creating a video on a specific topic, writing an essay, or organizing a theatrical performance.
3. **Communicative Methods:** Using methods based on language communication during lessons helps expand learners' vocabulary and increases their interest in the language environment. Dialogues, debates, and role-playing games give students the opportunity to test themselves in real-life communication situations.
4. **Creating a Language Atmosphere:** It is important to create conditions in the classroom that are as close as possible to a language environment. This can be achieved by inviting native speakers or establishing connections with foreign students through online platforms.
5. **Encouraging Creativity and Motivation:** Supporting all creative attempts made by students in a language environment helps boost .

The purpose of the article is to analyze the concept of «creativity», to explore the views of Ukrainian and foreign researchers on the phenomenon of creativity and its development in students at foreign language classes. The statement of the problem. Modern trends in language education in Ukraine are conditioned by the process of unification of Europe, its spread to the east, accompanied by the formation of a common educational and scientific space and the need to develop common criteria and standards across the continent. Language education in Ukraine is

being reformed taking into account the main achievements of the European countries in this field. The ideas of the Council of Europe concerning language policy are increasingly being implemented in Ukraine:

- the number of languages studied is increasing;
- the number of people who speak at least one foreign language is growing;
- the study of several foreign languages at secondary schools has been initiated;
- the attitude to the study of foreign languages at higher educational institutions of non-philological profile is radically changing (Hryshkova, 2015, p. 6–7). In view of this, the importance of the science of methodology is growing, due to the constantly changing social conditions, concepts of improving education, theory and practice of teaching foreign languages at higher educational institutions of non-philological profile (Hryshkova, 2015, p. 6–7). At the same time, in the process of developing economic, political and cultural relations between Ukraine and the EU countries, favorable conditions arise for organizing joint scientific research, deepening international cooperation, student exchange and providing joint ventures with highly qualified specialists. In this regard, today the social order puts forward new requirements to educational process at higher education institutions, the purpose of which is formation and development of a creative, socially adapted personality, ready for productive activity in an ambiguous economic society, fluent in a foreign language or languages, capable of finding solutions in non-standard situations and interact with native speakers of different languages (Aristova, 2015, p. 6). Moreover, the importance of creativity has also been recognized on the strategic political level in the EU; the year 2009 was announced as the European Year of Creativity and Innovation, and Member States were encouraged to promote creativity «as a key factor for the development of personal, occupational, entrepreneurial and social competences and the knows-being of all individuals in society».

The requirements to a modern non-philological specialist in foreign language proficiency are extremely high, however, they are justified by the demands of a modern labor market. However, in practice it turns out that students who entered entering nonlinguistic faculties are not only unready to communicate in a foreign language, but also do not have the necessary lexical minimum, do not know the elementary rules of grammar. The experience shows that till now there are school graduates who at the moment of entering a higher educational institution practically do not have a spoken level of English. Therefore, teachers face an important task – to arouse interest in a foreign language among students, in particular, by developing their creative abilities.

REFERENCES:

1. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages Are Learned*. Oxford University Press.
2. Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching & Learning*. Heinle & Heinle.
3. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold.
4. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
5. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
6. Jurčová M. Tvorivost' v každodennom živote a výskume. Bratislava: IRIS, 2009. 266 s.
7. Meihami H. An exploratory investigation into EFL teacher educators' approaches to develop EFL teachers' ability to teach for creativity. *Thinking Skills and Creativity*. 2022. Vol. 43. Art. 101006. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101006>
8. Sadow S. A. Creative Problem-Solving for the Foreign Language Class. *Foreign Language Annals*. 1983. № 16. P. 115–120. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1983.tb01434.x>
9. Sarmago E. Creativity in the Foreign Language Classrooms. *Academia*. URL: https://www.academia.edu/11519152/Creativity_in_the_Foreign_Language_Classrooms (дата звернення: 29.03.2022).
10. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів. Київ: ГЛФМЕДІА, 2015. 240 с.
11. Гришкова Р. О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей. Миколаїв:

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-69-72

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

РАМАЗАНОВА ӘСЕЛ НҮРЖАНҚЫЗЫ

«С.Сейфуллин атындағы орта мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Бақтыбай ауылы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Мақалада биологияны оқыту сапасын арттыруға, ынталандыруға, білім алушылардың функционалдық сауаттылығы мен негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруға, оқушылардың әлеуетті қабілеттерін дамытуға ықпал ететін бірқатар заманауи оқыту технологиялары қарастырылады. Білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінің стратегиялық бағыты – жан-жақты білімді, бастамашыл және табысты-құзыретті тұлғаны қалыптастыру педагогикалық технологиялар мен оқыту әдістерінің арсеналын жаңартуды талап етеді. Құзыретті тұлғаны қалыптастыру процесінде жетекші рөл оқытудың белсенді және интерактивті әдістеріне жатады. Оқытудың интерактивті әдістері кең көлемде негізделеді өзара әрекеттесу қазіргі уақытта олар оқытудың белсенді әдістерін дамыту кезеңі ретінде қарастырылады.*

***Түйінді сөздер:** оқыту, биология, технология, заманауи білім беру технологиялары.*

Қазір оқушыға, оның жеке басына және ерекше ішкі әлеміне назар аударылады. Сондықтан қазіргі мұғалімнің негізгі міндеті-жеке тұлғаны дамыту мақсатына оңтайлы сәйкес келетін оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әдістері мен формаларын таңдау.

Мұғалімнің қызметіне заманауи білім беру технологияларын енгізу жұмыс түрлерін әртараптандыруға және сабақты қызықты әрі нәтижелі етуге мүмкіндік беретін әдістемелік құралдар мен әдістемелерді табуға көмектеседі.

Бүгінгі таңда білім беру мекемесінің түлегі үшін белгілі бір ақпарат көлемін білу жеткіліксіз. Уақыттың талабы-өз білімі мен дағдыларын іс жүзінде қолдана білу. Бүкіл әлемде коммуникативті, қиын мәселелерді шеше білу, әңгімелесушілердің пікірін тыңдау, топта жұмыс істеу қабілеті бар қызметкерлер қажет. Заманауи оқыту технологиялары өмірдің күрделі ырғағын шарлау қабілетін дамытуды, шешімдерді қолдануда шарлауды және топта бірлесіп жұмыс істеуді қамтиды.

Біздің зерттеуіміз биология сабақтарында оқытудың заманауи технологияларын пайдалануды ғылыми негіздеуге және дамытуға бағытталған.

Мұғалім өз қызметінде көбінесе баланың жеке құрылымдарына назар аударады. Тиімді жұмыс істеу үшін ең жиі қолданылатын технологиялар: денсаулық сақтау технологиялары, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, дизайн әдісі, ойын технологиялары, оқытуды деңгейлік саралау технологиясы, проблемалық оқыту.

Әрбір мұғалімнің міндеттеріне мыналар жатады: сабақта заманауи білім беру технологияларын қолдану, ойын, оқу-танымдық іс-әрекеттердің өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету, балалардың оқуға деген құштарлығын сақтау және оқу дағдыларын қалыптастыруға үлес қосу, барлық жерде шығармашылық үшін жағдай жасау.

Педагог жұмысына қазіргі заманғы білім беру технологияларын енгізу: басқа мұғалімдердің сабақтарына қатысу, ашық сабақтар өткізу, олимпиадаларға, конкурстарға, семинарларға және ғылыми-практикалық конференцияларға қатысу.

Биология мұғалімінің жұмысындағы заманауи білім беру технологиялары.

1. Денсаулық сақтау технологиялары. Бірыңғай денсаулық-үнемдеу кеңістігі жағдайында мектептің басты міндеттерінің бірі денсаулықты сақтау және оқушылардың ауруларының алдын алу болып табылады. Сабақтың басында ізгі ниет, жағымды эмоционалды көңіл-күй атмосферасын құру қажет, өйткені оқушылар мұғалімнің эмоционалды көңіл-күйін қабылдаудың интуитивті қабілетін дамытады. Сабақты жоспарлау кезінде жұмыстың

монотондылығына жол берілмейді. Жұмыста келесі технологияларды қолдануға болады: тыныс алу жаттығулары, жылыту ойындары, спорттық ойындар, релаксация және т. б. Өткізілген әрбір сабақта немесе тренингте денсаулық сақтау технологиялары бар.

2. Жоба әдісі. «Жобалық әдіс» осы ғасырдың басында АҚШ-та пайда болды, оның пайда болуы философия мен білім берудегі гуманистік бағыт идеяларымен, американдық философ және педагог Дж.Дьюи мен оның шәкірті В.Х.Килпатриктің дамуымен байланысты. Авторлардың әдістемеге енгізген негізгі идеясы: оқушының осы нақты білімге деген жеке қызығушылығына сәйкес белсенді негізде, мақсатқа сай әрекеті арқылы оқыту.

Дж.Дьюи ұсынған жобалық әдіс негізінен белгілі бір пәндік білімге студенттің жеке қызығушылығына сәйкес оқытуды көздейді. «Сондықтан балалардың өмірде пайдалы болуы мүмкін және қажет болатын алған біліміне жеке қызығушылықтарын көрсету өте маңызды болды. Ол үшін нақты өмірден алынған, балаға таныс және маңызды мәселе қажет, оны шешу үшін ол алған білімін, әлі игерілмеген жаңа білімді қолдануы керек».

«Жобалық оқыту идеялары Ресейде 20 ғасырдың басындағы американдық мұғалімдердің дамуымен параллель дерлік пайда болды. Орыс мұғалімі С.Т.Шацкийдің жетекшілігімен 1905 жылы жобалық әдістерді оқыту тәжірибесінде белсенді қолдануға тырысқан қызметкерлердің шағын тобы ұйымдастырылды. Кейінірек, Кеңес өкіметі кезінде бұл идеялар мектептерге кеңінен енгізіле бастады».

Жобалық әдіс сабақта және сабақтан тыс жұмыстарда басымдылық болып табылады. Бұл әдісті жүзеге асырудың негізгі принциптері: тәуелсіздік, белсенділік, тиімділік. Жобалық әдіс нақты өмірде қажетті негізгі тұлғалық құзыреттерді табысты дамытуға мүмкіндік береді: коммуникация, ақпарат, қоғамдағы өмірмен байланысты және өмір бойы білім алу қабілеті.

3. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. АКТ-ны иелену компьютерді әртүрлі мақсаттарда пайдалануға мүмкіндік береді: оқу процесін визуализациялау құралы ретінде, ұжымдық және топтық жұмыс үшін (жобалармен жұмыс кезінде), оқу-әдістемелік материалдардың әртүрлі түрлерін әзірлеу және дайындау құралы ретінде. АКТ-ны қолдану сабақты қызықты, түрлі-түсті етіп құруға, оқушыларды материалды өз бетінше зерттеуге ынталандыруға мүмкіндік береді.

4. Ойын технологиялары. Педагогикалық ойындар – педагогикалық процесті ұйымдастыру әдістері мен тәсілдерінің жеткілікті кең тобы. Педагогикалық ойынның жалпы ойыннан негізгі айырмашылығы оның маңызды белгісі – нақты белгіленген оқу мақсаты мен сәйкес педагогикалық нәтиже болуы, оны негіздеуге, айқын анықтауға және оқу-танымдық бағыттылықпен сипаттауға болады. Ойын технологиясының ерекшеліктері көбінесе ойын ортасымен анықталады: заттары бар және заттарсыз ойындар, үстел үсті, жабық, сыртқы, сыртқы, компьютерлік, әртүрлі көлік құралдарымен және т.б.

Орта мектеп жасындағы ойынның ерекшеліктеріне қоғамда өзін-өзі бекітуге көңіл бөлу, практикалық әзілдерге ұмтылу және сөйлеу әрекетіне назар аудару жатады.

Іскерлік ойын күрделі есептерді шешу үшін қолданылады. Жаңа нәрселерді меңгеру, материалды бекіту, шығармашылық қабілеттерін дамыту және жалпы білім беру дағдыларын дамыту студенттерге оқу материалын әртүрлі көзқарастардан түсінуге және зерттеуге мүмкіндік береді.

Биология сабақтарында ойын технологиясын кеңірек технологияның бөлігі ретінде пайдалануға болады. Мысалы, материалды бекіту кезеңінде еркін шығармашылық ортада алынған білім мен дағдыларды бекітуге мүмкіндік беретін модельдеу жаттығуын орындаңыз. Атап айтқанда, 9-сынып оқушылары тақтада рибосома бөлімшелері, транспорттық РНҚ, хабаршы РНҚ рөлдерін атқара отырып, ақуыз биосинтезі процесіне еліктейді. Бұл «өкілдік» матрицалық синтездің күрделі процесінің барлық кезеңдерін жақсырақ бейнелеуге көмектеседі. Сондай-ақ, көрнекті ғалымның өмірбаянын зерттеу үшін ойынды қолдануға болады, егер ол туралы үшінші тұлғада айтудың орнына «сұхбат» сұрақтарына жауап беру керек болса, онда оқушы осы ғалымның бейнесінде сынып алдында пайда болады және сұрақтарға бірінші тұлғада жауап береді.

Шешім қабылдау ойын жағдайында жүзеге асырылады. Қатысушылар жұмыстың сипаты мен мазмұнына сәйкес анықталған нақты рөлдерді алады. Рөлдік жобаларға мысал ретінде келесі жобаларды жатқызуға болады: «Арам шөптер сынағы», «Есірткі патшалығы» пьесасы және т.б.

5. Оқытуды деңгейлік саралау технологиясы. Әрбір сабақ оқушының жеке мүмкіндіктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып құрылуы керек. Бұл әлсіз оқушыларға дифференциалды түрде көмектесуге және күштілерге назар аударуға және қиын балалармен тиімдірек жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Күшті оқушылар алға және тереңірек жылжу ниеттерін белсенді түрде жүзеге асырады, әлсіз оқушылар - азырақ.

Жұмыс формалары: ұжымдық (барлық оқушылар бір тапсырманы орындайды), топтық (үш топтың әрқайсысы тапсырма алады), жеке (жеке оқушылар тапсырманың жеке нұсқасын алады).

Бөлімнің мақсаты – студенттерге қойылатын талаптарды олардың мүмкіндіктеріне сәйкес келтіру, оқуға оңтайлы жағдай жасау және оқушының жүйелі өсуіне, оның бір топтан екінші топқа өтуіне ықпал ету.

Биология сабақтарында диагностикалық карталардың көмегімен білімдегі олқылықтарды жою және оқушылардың білімін есепке алу бойынша сараланған жұмыстар жүргізу қажет. Әрбір оқылған тақырыптан кейін балаларға көп деңгейлі карталарды ұсыныңыз. Бұл сабақ барысында оқушылардың жеке ерекшеліктеріне бейімделуге көмектеседі, бұл тәсіл мектеп оқушыларының басым көпшілігінің денсаулығына зиян келтірместен, басқа қызығушылықтар мен бейімділіктерді басусыз қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Мұндай тапсырмаларды жүйелі қолдану студенттерге кейіннен типтік оқу жағдаяттарында қандай дағдылар қажет екенін және білімді жаңа жағдайларға қалай беру керектігін өз бетінше шешуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге өз бетінше жұмыс істеу дағдысын дамыту әр оқушыға тән деңгейде жүзеге асырылады.

6. Биология сабағында проблемалық оқыту. Жарқын нүкте әдісі сыныпқа оқушылардың назарын аударатын қызықты материалды ұсынуды қамтиды, бірақ сонымен бірге сабақ тақырыбына қатысты болу керек. Ертегілер мен аңыздар, көркем әдебиеттен үзінділер, ғылым тарихынан мысалдар, түсініксіз құбылыстарды көрсету немесе айқындық «жарық нүкте» ретінде пайдаланылуы мүмкін. «Папоротниктәрізді өсімдіктер» тақырыбын оқығанда, сіз балаларға гүлденген папоротник туралы аңызды айтып бере аласыз, адамдар оның гүлін ешқашан көре алмаған. Неліктен? Немесе «Қыналар» тақырыбын оқу кезінде «Қыналардың құрылымы» атты үлкен суретті немесе бейнероликті көрсетіп, осы тірі ағзаны қай патшалыққа жатқызуға болатынын сұраңыз.

Тағы бір әдіс – «қайшылықты ақпарат» - сыныпта оқылатын тақырып бойынша бірнеше қарама-қайшы фактілер ұсынылады. Мысалы, «Вирустар» тақырыбын оқығанда, сіз студенттерге екі фактіні бере аласыз: сіз вирустар көптеген қауіпті аурулардың себебі екенін білесіз, бірақ ғалымдар кейбір вирустар денсаулықты сақтау үшін қажет деп санайды. Содан кейін, материалды зерделеу кезінде оқушылар әрбір мәлімдемені жоққа шығаруға немесе дәлелдеуге тырысады

«Балық сүйегі» әдісі - бұл балықтың «басы», сабақ барысында материалмен танысу, топтағы жігіттер «қаңқаны» жасайды - бұл мәлімдемені жоққа шығаратын немесе растайтын фактілер, соңында олар қорытындыға келеді - балықтың «күйрығы».

Проблемалық мәселелерді шешу үшін пікірталас техникасын қолдануға болады – бұрыштар (оқушылар екі оппозициялық топқа бөлініп, әр түрлі бұрыштарға таралады, сыныптың ортасында өз пікірін әлі шешпегендер тұрады, олар пікірталастың дәлелдерін тыңдайды, басқалары талқылау карталарын толтыру арқылы өздері шешеді.

Бұл әдістерді сабақта қолдану оқушыларға тұлғалық-бағдарлық көзқарасты жүзеге асыруға мүмкіндік береді, өйткені олардың әрқайсысы өз ойын жеткізе алады, ерекше ойды

кез келген нысанда айта алады. Бала естиді, түсінеді және әрқашан дұрыс болмаса да, өз көзқарасын айтудан қорықпайды.

Оқу процесінде қазіргі білім беру технологияларын қолдану аясы өте кең. Бұл әрі оқу тиімділігін арттыру құралы, әрі оқушының ынтасын арттыру құралы. Қазіргі білім беру технологияларын қолдану оқуға деген қызығушылықты, оның тиімділігін арттыруға көмектеседі, баланы жан-жақты дамытады. Әртүрлі технологияларды өз жұмысында сауатты үйлестіре білу мұғалімнің нағыз шеберлігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Чурилов, А. А. Современные технологии обучения в образовательных учреждениях / А. А. Чурилов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 11 (46). — С. 497-500.
2. Арутюнов, Ю. С. О классификации методов активного обучения / Ю. С. Арутюнов, И. В. Борисова, С. Г. Колесниченко, И. В. Бражников, А. А. Соловьева // Применение активных методов обучения в учебном процессе. – Рига, 1983. – С. 36– 39.
3. Коджаспирова, Г. М. Технические средства обучения и методика их использования. Педагогические специальности: учеб. пособ. / Г. М. Коджаспирова, К. В. Петров. – 5-е издание. – М.– 352 с.
4. Сальникова Т.П. Педагогические технологии: Учебное пособие.– М.: ТЦ Сфера, 2010. – 128 с
5. Цикало Е.С. Практикум по методике обучения биологии (инновационные методика подготовки учителя биологии). Учебное пособие. – Владимир: ВлГУ, 2013. – 78 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-73-79

SOVET DÖVRÜNDƏ ŞƏKİDƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

AYGÜL XƏLİLOVA

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi
“Tarix, arxeologiya və epigrafika” şöbəsinin
kiçik elmi işçisi

Xülasə. *Məqalədə sovet dövründə Şəkiddə təhsilin inkişaf istiqamətləri araşdırılır. Məlum olur ki, 20-ci illərdə Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Nuxada təhsilin inkişafının vacibliyi məsələsi xüsusilə diqqət mərkəzində olmuşdur. Lakin burada məqsəd əhalinin, həqiqətən, savadlanması yox, sovet ideologiyasının daha rahat və kütləvi şəkildə həyata keçirilməsi olmuşdur. Həmçinin kütləvi savadlanmaq adı altında xalqın milli və dini dəyərlərinə qarşı da gizləndə mübarizə aparılırdı. Bu da haqlı olaraq əhalinin arasında narazılıqlara, etirazlara və əksinə təhsildən yayınma hallarına səbəb olurdu. 60-cı illərdən başlayaraq isə H.Əliyevin səyləri nəticəsində Azərbaycanda və Şəkiddə təhsil sözün həqiqi mənasında dirçəlməyə başlamışdır.*

Açar sözlər: *Nuxa, Şəki, təhsil, sovet dövrü, H. Əliyev.*

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN SHAKI DURING THE SOVIET PERIOD

AYGUL KHALILOVA

ANAS Sheki Regional Scientific Center
Department of "History, Archeology and Epigraphy"
junior scientific researcher

Summary. *The article examines the development directions of education in Shaki during the Soviet period. It turns out that after the establishment of the Soviet power in Nukha in the 20s, the issue of the importance of the development of education was in the center of attention. However, the goal here was not to actually educate the population, but to implement the Soviet ideology in a more convenient and mass manner. Also, under the name of mass education, there was a secret struggle against the national and religious values of the people. This rightfully caused dissatisfaction, protests and, on the contrary, cases of evasion of education among the population. Starting from the 60s, as a result of the efforts of H. Aliyev, education in Azerbaijan and Sheki began to revive in the true sense of the word.*

Key words: *Nukha, Shaki, education, Soviet period, H. Aliyev.*

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ШЕКИ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

АЙГУЛЬ ХАЛИЛОВА

Шекинский Региональный Центр Науки НАНА
отдел «Истории, археологии и эпиграфики»
младший научный сотрудник

Резюме. *В статье рассматриваются направления развития образования в Шеки в советский период. Оказывается, после установления в Нухе советской власти в 20-е годы вопрос о важности развития образования оказался в центре внимания. Однако целью здесь было не собственно просвещение населения, а более удобное и массовое внедрение советской идеологии. Также под именем массового образования шла тайная борьба против национальных и религиозных ценностей народа. Это справедливо вызывало недовольство, протесты и, наоборот, случаи уклонения от образования среди населения. Начиная с 60-х*

годов, благодаря усилиям Г.Алиева, образование в Азербайджане и Шеки начало возрождаться в истинном смысле этого слова.

Ключевые слова: *Нуха, Шеки, образование, советский период, Г. Алиев.*

1920-ci ildə XI Qırmızı Ordunun Azərbaycanı işğal etməsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varlığına son qoyuldu. Hakimiyyəti ələ keçirən bolşeviklər “bu hökumət kəndlilərin hökumətidir” şüarı altında ilk olaraq zəhmətkeş kütlələri yanlarına çəkməklə özlərinə siyasi və ideoloji dayaq yaratmağa başlayırlar. Yeni yaranan hakimiyyət orqanları arasında Xalq Maarif Komissarlığına əhalinin savadlanması yönündə bir sıra tapşırıqlar verildi. Əlbəttə, burada əsas məqsəd əhalinin, xüsusilə gənc nəslin bolşevik təbliğatı istiqamətində savadlanması idi. Yeni qurulan sovet cəmiyyətində təhsil, elm, ədəbiyyat, incəsənət birbaşa dövlətin nəzarətinə keçdi. Yəni təhsilin, incəsənətin və ədəbiyyatın inkişafında əsas məqsəd sovet ideologiyasının həyata keçirilməsi idi.

Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi Nuxa qəzasında da dövlətin nəzarəti altında savadlanma və mədəni-maarif işləri geniş vüsət almışdı. “Azərbaycan SSR əhalisi içərisində savadsızlığın ləğvi haqda” (1924-cü il 18 mart), “Rədd olsun savadsızlıq” cəmiyyətinin təsis edilməsi haqqında (1924-cü il 18 iyul), pulsuz ümumi ibtidai təhsilə keçirilməsi haqqında (1927-ci il noyabr), “Ümumi icbari ibtidai təhsil haqqında” qərarların (1930-cu il 25 iyul) verilməsi təhsildə kütləvilinin təmin edilməsini sürətləndirdi. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq icbari təhsilin tətbiqini sovet təhsilinin ən böyük uğuru kimi qiymətləndirmək olar. Digər mühüm məqamlardan biri təhsildə ilk illərdə “türk dili” anlayışına xüsusi yanaşmanın sərgilənməsi idi.

Sovet hakimiyyətinin 20-30-cu illərində əsas Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qoyulan “təhsildə türk dilinin icbariliyi prinsipi” davam etdirildi. AXC hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında göstərilmişdir ki, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili türk dilinin tədrisi icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Yeni qurulan Şura hökumətinin Xalq Maarif Komissarlığının 1920-ci il 29 avqust tarixli dekretinə əsasən rəsmi dil rus və türk dilləri olduğundan təhsildə bu dillərin tədrisi məcburi idi. [1, 79]

Qeyd edilən müsbət məqamlarla yanaşı təhsil sistemində, sovet təhsilin əhali içərisində yayılmasında, nəzəri və praktiki addımlarda yetərincə qüsurlar və çatışmazlıqlar da mövcud idi.

XX əsrin 20-ci illərində bolşevik ideologiyasına xidmət edən proletkultçuluq və vulqar sosializm nəzəriyyələri siyasi-ideoloji mübarizə ilə yanaşı təhsil sahəsində də özünü göstərməyə başladı. İlk olaraq dövlət məktəblərində dini təlimlər qadağan edildi, dini vəzifəli şəxslər öz vəzifələrindən uzaqlaşdırıldılar [12, 220]. Həmçinin “ali müsəlman silki” məqsədli şəkildə məktəblərdən uzaqlaşdırılır, nüfuzlu, imkanlı şəxslərə “kulak” adı qoyulur, onların mülkləri dövlət tərəfindən müsadirə edilirdi.

Məhz belə məcburi “müsadirələr” nəticəsində Nuxada məktəb şəbəkəsi az zamanda xeyli dərəcədə genişləndirildi. 1920-ci ildə Nuxada iki seminariya (oğlan və qız), Pedaqoji məktəb fəaliyyətə başlamış, 1923-cü ildə Sənaye və Tibb Texnikumları açılmışdı [15, 128]. 1920-ci ilin dekabrında Nəriman Nərimanov Nuxaya gələrək müəllimlərlə görüşmüşdür. Şəki Qəza İcraiyyə Komitəsinin birbaşa göstərişi ilə (8 fevral 1923-cü il) 1923-cü ildən Şəkidə olan bütün xüsusi məktəblərin fəaliyyəti qadağan edilir. Bununla da həmin dövrdə Şəkinin Göynük, Cəfərabad, Vartaşen, Qutqaşen, Nic nahiyələrində olan fərdi məktəblərin fəaliyyətinə xitam verilmişdir. Təkcə 1930-cu ilə qədər Nuxada 100-dən artıq şəxsi mülk müsadirə edilərək təhsil və digər müəssisələrə çevrilmişdir. Məsələn, Nuxada Məmməd Dadaşovun mülkü Təcrübə məktəbi kimi, Hacı Məmməd Sadiq Əliyevin mülkü Oğlan seminariyasına, Fatma xanım Hacı ağa qızının evi 5 saylı məktəb kimi, Nasir Mahmudovun mülkü rus məktəbi kimi istifadə olunmuşdur [3, 3]. Hətta 1931-ci ildə Şəki xanovlara məxsus mülkün həçz edilməsi barədə Şəhər Şurasına müraciət də edilir.

Aparılan sinfi mübarizə tədbirləri nəticəsində imkanlı şəxslərin övladları müxtəlif bəhanələrlə təhsildən uzaqlaşdırılır, onların əvəzinə yoxsul və fəhlə balaları təhsilə cəlb edilirdi [18, 72]. 1922-ci ildə Şəkidə ali məktəblər üçün tələbə hazırlayan fəhlə fakültələri, 1923-cü ildə isə tibb kadrları hazırlayan fakültələr fəaliyyətə başlamışdır [14, 58].

1929-cu ildə artıq Nuxada mədəni hücum başlamış, bir çox kurslar fəaliyyət göstərirdi. Nuxada savadsızlığı ləvğedici kursların təşkili üçün savadsızlığı ləvğ edəcək şəxslərin ehtiyacını ödəyəcək qədər tədris ləvazimatları ilə təchiz olunması barədə Okruk Maarif Şöbəindən rica olunurdu [4, 2-11]. Həmçinin rayon ərazisində yerləşən bütün qiraətxanaların da zəruri ləvazimatla təmin edilməsi məsələsi müzakirə edilmişdir. Həmçinin protokolun məzmunundan oxuyuruq ki, “kəndlərdə məktəbə cəlb olunan oğlan və qızların məktəbə müntəzəm davam etmələri təmin olunsun. Mövhumatla mübarizə lazım bilinsin. Müəllimlərə mövhumatla mübarizədə aktiv olmaq tapşırılsın. Müəllim olmayan kəndlər üçün kadr hazırlamaqdan ötrü bir aylıq hazırlıq kursu açılsın”.

Nuxa rayon və şəhər İcraiyyə komitəsinin 28 fevral, 1 avqust 1930-cu il tarixli plenumunun 3 sayılı Protokolunda isə “müəllimlərin icazəsiz məktəbi buraxaraq başqa işlərlə məşğul olmasının yolverilməzliyi, sahibsiz və yoxsul uşaqların məktəbə cəlb edilməsi, müəllimlərin maaşının vaxtılı-vaxtında verilməsinin təmin olunmasına qərar verilmişdir”. Həmçinin qərarın 2-ci maddəsində qərara alınır ki, “Okruk Maarif Şöbəindən xahiş edilsin ki, radioların təmir edilməsi üçün sərəncam versin” [4, 12-19]. 1930-cu illərdə Nuxa rayon İcraiyyə Komitəsinin bütün kənd Şura sədrələrinə göndərdiyi yazışmalarında qeyd olunur ki, “yerlərdə yaz əkin kompaniyasını keçirmək münasibətilə Nuxa şura firqə məktəbinin son qrupunun tələbələri göndərilir. İcraiyyə Komitəsi tələbələrin köməyindən geniş istifadə etməyi kənd şuralarına tapşırır” [5, 5].

Qaradağlı və Babaratma kənd sovetlərinin 28 yanvar 1929-cu il tarixli ümumi iclaslarının 2 sayılı protokolunda iclas qərara alır ki, “bütün şura üzvləri savadsızlığın ləvğə işində ciddidir. Şurada çalışaraq başqa kəndliləri də kursa cəlb etsinlər” [7, 3].

Nuxa İcraiyyə Komitəsinin 31 mart 1932-ci il 7 sayılı protokolunda komitənin nümayəndəsi Əli Cabbar qeyd edir ki, Babaratma və Qaradağlı kəndlərindən fərqli olaraq Qudula kəndində maarif bölməsi daha fəaldır” [5, 40].

Nuxa Qəza Xalq Maarif Şöbəsinin Nuxa şəhər şurasına göndərdiyi 8.06.1931-ci il tarixli sənədində qeyd edilir ki, “məktəblərin təmiri ilə əlaqədar Maarif Şöbəsi 5055 manat borclanmışdır. Şəhər Şurasından həmin borcun inşaat pulu hesabına ödənilməsi üçün icazə istənilir”.

16 mart 1931-ci il Nuxa qəzası Dairə İcraiyyə Komitəsinin səlahiyyət və vəzifələri haqqında nizamnaməsində qeyd edilir ki, “tərlü-tərlü metodik birləşmələr yaradılmalı, xüsusi fənn kabinetləri təşkil edilməli, maarif işçiləri ixtisasartırma kurslarına göndərməlidirlər”.

Həmin dövrdə Nuxa şəhər Şurasının iclaslarında fabrik-zavod məktəblərinə daha çox qız uşaqlarını cəlb etməyin vacibliyi vurğulanır və məktəblərdə gedən politexnizatsiya işlərinə qızların da cəlb edilməsinin vacibliyi qeyd olunurdu.

ARDA Şəki filialının arxivində arxiv sənədləri ilə apardığımız araşdırmalardan məlum olur ki, 1931-ci ildə Nuxa şəhər Şurasına edilən müraciətdə qeyd olunur ki, “Nuxa şəhər Oxud kənd çocuk bağçasının remont üçün tərtib olunmuş smetası təsdiq olunsun” [3, 480]. Həmçinin həmin sənədin 489-cu səhifəsində qeyd olunur ki, “Nuxa şəhər Kiş kəndində əhalinin məşğuliyyəti üçün qiraətxananın təşkilinə və otaq ayrılması üçün kənd şurasının əlində olan vergidən 300 manat ayrılmasına icazə verilsin” [3, 489].

Həmçinin 11 noyabr 1931-ci ildə Nuxa İcraiyyə Maarif Şöbəsi və Nuxa M.K.İ arasında bağlanmış Müştərək müqaviləyə əsasən:

- 10 sinifdən artıq olan məktəb kulyerlərinin maaşlarının artırılması;
- Kurs müəllimlərinin maaşlarının 65 manatdan verilməsi;
- 5-10 illik stajı olan müəllimlərə mükafat verilməsi;
- Müəllimləri və texniki işçiləri kurortlara göndərmək üçün lazımi yolların axtarılması.

Görülən bütün tədbirlərə baxmayaraq həmin dövrdə məktəbyaşlı uşaqların hamısını təhsilə cəlb etmək də mümkün olmamışdır. Bununla bağlı Azərbaycan Kommunist Partiyasının VIII Qurultayında qərara alınır ki, “...növbəti 10 il ərzində pulsuz ümumi ibtidai təhsilə keçilsin” [15, 133]. Buna uyğun olaraq 1922-ci ildə Şəkidə bir qrup ziyalıların və əhalinin köməyi ilə Böyük Dəhnə, Suçma, Qoxmuq, Baş Göynük kənd məktəblərinin yenidən qurulması yönündə xeyli işlər görülmüşdür [16, 59].

Həmin illərdə Şəki Maarif Şöbəsi tərəfindən ayda bir dəfə buraxılan “Bilgi” jurnalında Şəkiddə doğulan və ədəbiyyat tarixində xüsusi rola malik olan ədəblərin əsərlərindən parçalar verilir, təhlillər aparılırdı [13, 1].

Sovet ideoloji sisteminin əsas tərkib hissələrindən olan dinə qarşı mübarizə onun məktəb, təhsil siyasətində də get-gedə ciddi xarakter alırdı. 1928-ci ildən etibarən dövlət müəssisələrində, təhsil müəssisələrində işləyən qadınlar məcburi qaydada çadradan imtina etməli idilər [6, 17]. Şəkiddə Xanım Mahmudova, Bilqeyis Haşımzadə, Naimə Əfəndiyeva kimi müəllimlər məktəbli qızların və qadınların çadralarını açması yönündə təbliğat aparırdılar [12, 60]. Lakin bu tədbirlər yerli əhali arasında çox zaman xoş qarşılanmır, bəzən çadranı atan qadınlara qarşı müxtəlif hədə-qorxular edilir, hətta onların öldürülməsi hallarına da rast gəlinirdi [10, 352]. Hətta həmin dövrdə Şəkiddə aparılan “çadra təbliğatı” nəticəsində 14 qız şagird məktəbdən uzaqlaşmışdır [23]. Qadın örtükləri ilə paralel kişi papaqlarına qarşı da mübarizə aparılırdı. Belə ki, bu məzmununda yazılan tədqiqat əsərlərində məktəblərdə kələğayılarla birlikdə papaqların yandırılması, şapkalara əvəz edilməsi məcburi xarakter daşıdığı, papaqlı gəzən komsomolların cərimə edilməsi haqda ətraflı bəhs edilir [4, 50]. Sözsüz ki, çadradan və papaqdan imtina edilməsi həmin dövrün zərərli ideoloji nəzəriyyəsi sayılan proletkultçuluq nəzəriyyəsinin diktəsi idi. Bu da, sözsüz ki, yeni quruluşun tərəfdarları ilə milli və dini mühafizəkar təbəqələr arasında ciddi narazılığa, hətta bəzən qarşıdurmalara, ölüm hallarına belə gətirib çıxarırdı [11, 341]. Yerli əhali milli və dini heysiyyətinin alçaldılması ilə asanlıqla barışmırdı.

Milli və dini dəyərlərə qarşı mübarizə və buna qarşılıq olaraq cavab tədbirləri və qarşıdurmalar 1930-cu illərdə də davam edirdi. “Savadsızlıqla mübarizə” şüarı altında xalqın milli və dini dəyərləri tamamilə sıxışdırılaraq qadağan edilirdi. Bu siyasət 30-cu illər təhsil sistemində də dəyişmədi.

1929-cu il fevralın 1-dən Azərbaycanda yeni əlifbaya keçildi. Dərslərin latın qrafikalı yeni əlifba əsasında nəşri reallaşdı.

1930-cu ildə ÜİK(b)P MK tərəfindən “Ümumi icbari ibtidai təhsil haqqında” qərar qəbul olundu. Qərara əsasən 8 yaşlı uşaqların, 11-15 yaşlı yeniyetmələrin məcburi oxudulması və tədrisən yeddiillik təhsilə keçilməsi üçün konkret tədbirlər müəyyən edildi. 1933-cü ildən Nuxa qəza məktəbi 7 illik təhsil verməyə başladı.

SSRİ XKS və ÜİK(b)P MK-nin 1933-cü il 12 fevral tarixli, 1936-cı il 15 may tarixli, 1935-ci il 3 sentyabr tarixli, 1936-cı il 4 iyul tarixli “Məktəb haqqında partiya və hökumət qərarları” Azərbaycanda və qəzalarda məktəb işinin təkmilləşdirilməsinə xeyli təkan verdi. Azərbaycanda xalq təhsilinə uyğun olaraq Nuxada da 1934-cü ildə təhsil sistemi məktəbəqədər tərbiyə, ibtidai məktəb (I-IV siniflər), natamam orta məktəb (V-VII siniflər) və orta məktəbdən (VIII-IX siniflər) ibarət idi. 1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbanın tətbiqinə son qoyuldu. 1940-cı ildən bütün təhsil müəssisələrində krill (rus) əlifbasına keçildi.

1930-cu illərdə ADPI-nin pedaqoji fakültəsində ixtisaslı müəllimlərin hazırlanması öz növbəsində Nuxada da təhsildə keyfiyyət dəyişikliyi ilə nəticələnmişdir. 1933-cü ildən yeddiillik təhsil verməyə başlayan Nuxa qəza məktəbi 1939-cu ildə səkkizillik məktəbə çevrildi. Azərbaycan Tibb İnstitutunun Nuxa fakültəsi fəaliyyətə başladı [20, 27].

1930-cu il 28 aprelə Nuxada İkinci Şura məktəbi istifadəyə verildi [24, 22]. Nuxada Gəncə toxuculuq İnstitutunun 6 aylıq hazırlıq kursu açılır və oraya yalnız 17 yaşından yuxarı olanlar və 7 illik məktəbi bitirənlər qəbul olurdular [20, 19].

1930-cu illərdə də qızların təhsildən yayındırılması halları davam edirdi və belə hallara qarşı müəyyən mübarizə tədbirləri də görüldü. “Şəki fəhləsi” qəzetinin 1932-ci il, 27 oktyabr, N 60 sayında “Baltalı, Qudula və Babaratma kəndlərində azyaşlı qızların təhsildən yayındırılaraq nişanlandığı” yazılırdı [19, 60].

“Şəki fəhləsi” qəzetinin dekabr, 1930-cu il, dekabr, N 57 sayında “uşaqlarını məktəbə göndərməyənlərin 40 manat cərimə olunacağı və ya 15 gün müddətinə həbs olunacağı” bildirilirdi [23, 57].

Sovet dövründə mətbuat da qərəzli mövqe nümayiş etdirərək Müsavat dövründəki təhsilin vəziyyəti ilə, 30-cu illərdəki sovet təhsilini müqayisə edərək qeyd edirdi ki, Müsavat dövründə Nuxada yalnız 3 ibtidai məktəb olduğu halda, bu gün Nuxada 54 məktəb vardır ki, burada 10558

şagird oxuyur. Doqquz ikidərəcəli məktəbdə 1754 şagird oxuyur. Nuxada 6 texnikum, 4 fəhlə fakültəsi mövcuddur. Həmçinin 1932-ci ildə Nuxanın maarif işlərinə 1 milyon manatın sərf olunacağını yazır [21, 23].

Rəsmi hesabat sənədlərinə əsasən deyə bilərik ki, 1936-cı ildə Nuxada 40 ibtidai, 31 tam olmayan orta və 4 orta məktəb var idi. Bu məktəblərdə toplam 12297 şagird təhsil alırdı. Bu şagirdlərdən 2686 nəfər ibtidai, 9485 nəfər tam olmayan orta və orta məktəblərdə təhsil alırdılar. Bina üçün məktəblərin vəziyyətinin isə o qədər də yaxşı olmadığı qeyd edilirdi. Uşaqların azlığından bəzi kəndlərdə məktəb təşkili mümkün olmadığından Aşağı Şabalıd, Oxud, Kiş, Baş Göynük kimi kəndlərdə məktəb yaşlı uşaqları tam şəkildə məktəbə cəlb etmək mümkün olmamışdı [8, 657].

1935-36-cı tədris ilində Nuxada 312 müəllim olmuşdur. 103 kişi müəllim, 43 qadın müəllim şəhərdə, 166 müəllim isə kəndlərdə çalışırdı. Lakin bəzi kənd məktəblərində (Aşağı Şabalıd, Kiçik Dəhnə, Cəyirli) vəziyyətin acınacaqlı olduğu qeyd edilirdi [8, 657]. Köhnə adət-ənənələrlə və din əleyhinə mübarizə 30-cu illərdə də məktəblərdə davam etdirilirdi. Baş Layısqı, Aşağı Küncüt və Şin kəndlərində savad məktəbləri düzgün təşkil edilməmişdir. Kiş, Şabalıd, Biləcik, Oxud, Babaratma, Cəyirli kənd məktəblərində hər sinifdə 25-30 nəfər əvəzinə 5-6 tələbə var idi [8, 657]. Eyni zamanda Kiş, Baş Zəyzid, Şin və Layısqı kənd məktəblərində tələbələr yaxşı toplanmır, məktəbin ən zəruri tələbatları ödənilmir, yaşlılar üçün nəzərdə tutulan məktəb isə açılmamışdır [9, 157]. Bu kəndlər sovet hakimiyyətinin həm təhsil siyasətinə, həm də müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxırdılar. Təsadüfi deyil ki, bu kəndlərin əksəriyyəti sovet hakimiyyətinə qarşı 1920-30-cu illərdə Şəki qəzasında baş verən üsyanların və daha sonra davam edən qaçaq hərəkətinin mərkəzlərinə çevrilmişdir. Bu dövrdə təhsil sahəsində müşahidə olunan əsas xüsusiyyət xalqın kütləvi şəkildə hakim ideologiyanın təbliğ edildiyi məktəblərə cəlb edilməsi idi. Çünki məktəblər bolşevik təbliğatının əsas mərkəzlərinə çevrilmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərin, dini məfkurənin, adət-ənənələrin tənqid edildiyi bu məktəblərdə sovet ideologiyasını mənimsəyən gənc nəsil yetişdirilirdi. Bu da çox zaman yerli əhalinin haqlı etirazına, müqavimətinə və belə məktəblərin açılmasına qarşı mübarizəsinə səbəb olurdu. Çünki sovet cəmiyyətində həyata keçirilən "savadsızlıqla mübarizə" tədbirləri əslində xalqın savadlanmasına yox, hakim ideologiyayı daha tez mənimsəməsinə xidmət edirdi. Əsl maarifçi ziyalılara, yüksək ixtisaslı kadrlara qarşı isə gizləndə başlanan, 30-cu illərin sonuna doğru kütləvi xarakter alaraq getdikcə şiddətlənən repressiyalar və terror aktları bunun bariz sübutudur.

1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinin başlaması ilə xalq maarifi və məktəblər qarşısında yeni vəzifələr qoyuldu. Məktəblilər əmək cəbhəsinə gedərək zavod və fabriklərdə, tarlalarda işləməyə cəlb olundular. 1940-cı illərdə müharibənin çətinlikləri ilə əlaqədar respublikada məktəb şəbəkəsi və şagird kontingenti azaldı. Məsələn, 1940-41-ci illərdə ölkədə 3575 məktəbdə 654902 şagird oxuyurdusa, 1943-44-cü illərdə məktəb sayı 3159-a, şagird sayı isə 454195-ə düşmüşdü [28, 43].

1944-45-ci illərdə Nuxanın bəzi məktəblərində oğlanlar və qızlar ayrı-ayrı təhsil almağa başladılar. Müharibə illərində rus dilinin tədrisinə diqqət bir az da artırıldı. Həmçinin müharibə illərində peşə məktəblərinin də fəaliyyəti genişləndirildi. 1942-ci ildə ölkədə 42 peşə məktəbi fəaliyyət göstərirdisə, 1945-ci ildə texniki peşə məktəblərinin sayı 30 idi [17, 192-193]. 1941-ci ildə Nuxadakı Mədəni Maarif texnikumu Pedaqoji texnikumla birləşdirildi.

Ölkədəki müharibə şəraitinə baxmayaraq pedaqoji kadr hazırlığı sahəsində Nuxa Pedaqoji texnikumunun fəaliyyəti öz səmərəsini verirdi. Texnikumda 1941-45-ci illərdə toplam 384 orta ixtisaslı kadr hazırlanmışdır.

1939-40-cı tədris ilində Nuxada Müəllimlər İnstitutu fəaliyyətə başlayır. 1944-45-ci tədris ilində Nuxa Müəllimlər İnstitutunda 197 tələbə oxuyurdu [27, 598]. İkinci dünya müharibəsi dövründə Nuxanın təhsil işçiləri həm kütləvi siyasi işlərdə, həm də cəbhəyə maddi yardım işində fəal iştirak edirdilər. Nuxa Müəllimlər İnstitutunun əməkdaşları Türk dəstəsi yaratmaq fonduna 16250 manat pul, 21000 manatlıq istiqraz vermişdilər. Nuxanın Cəfərabad, Vərəzət, Baş Göynük, Daşbulaq, cəyirli, Qayabaşı kənd məktəbliləritarlalarda ailə üzvlərinə kömək işində nümunə olmuşdular [26, 22-25].

Müharibə bitdikdən sonra isə Nuxa təhsil müəssisələrinin işində də dəyişiklik baş verdi. 1945-46-cı tədris ilində Nuxadakı qəza məktəbi onillik məktəbə çevrildi və qız məktəbi kimi fəaliyyət

göstərməyə başladı. 1946-47-ci tədris ilində məktəbi 17 qız bitirmişdir. Məktəbdə 1953-cü ildən yenidən oğlanlar və qızlar birlikdə oxumağa başladılar. Həmin dövrdə məktəbdə şagirdlərin sayı 400-dən 600-ə çatdırıldı. Məktəbin Riyaziyyat müəllimi Sürəyya Gülüzadə fəaliyyətində göstərdiyi yüksək nəticəyə görə “Lenin ordeni” ilə, tarix müəllimi Rza Cəlilov isə tədris prosesindəki uğurlu fəaliyyətinə görə “Qırmızı əmək bayrağı” ordennini ilə təltif olunmuşdular.

Təhsilimizin inkişafında yeni mərhələ XX əsrin 70-ci illərindən başlayır və həmin dövr Ulu öndər heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1970-80-ci illərdə ölkədə 683000 şagird yerlik 1191 yeni məktəb tikilib istifadəyə verilir. 1972-ci ildə Respublikada 6 texniki peşə məktəbi var idisə, 1987-ci ilə texniki peşə məktəblərinin sayı 186-ya çatdırılmışdı və bu məktəblərdə təhsil alan şagirdlərə 200-dən çox peşə öyrədilirdi. Həmçinin 1970-82-ci illərdə Azərbaycanda 5 yeni ali məktəb fəaliyyətə başlamışdır.

1970-80-ci illərdə bilavasitə Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə 15000-dən çox azərbaycanlı gəncin SSRİ-nin 50-dən artıq nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində 250-dən çox ixtisas üzrə təhsil almasına şərait yaradılmışdır [16, 12].

Bu dövrdə təhsil sistemində müşahidə edilən dinamik inkişaf Nuxa təhsilində də özünü göstərir. Qabaqcıl təhsil müəssisələrinin və qabaqcıl təhsil işçilərinin fəxri fərmanlarla, orden və medallarla təltif edilmələri Şəkidə təhsilin inkişafına bir az da müsbət təsir göstərmişdir. Nuxa qəza məktəbinin varisi olan 5 nömrəli ümumtəhsil məktəbi XX əsrin 70-80-ci illərində ciddi inkişaf yolu keçmişdir. Məktəb 1982-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanına layiq görülmüş, məktəbin müəllimləri Axundova Diləfruz Baxşəli qızına və Hüseynova Ruqiyyə Rza qızına Azərbaycan SSR “Əməkdar müəllim” I fəxri adı verilmiş, Əhmədova Zeynəb Şirəli qızı və Ağamirzəyeva Mənsurə Cəlil qızı Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanları ilə təltif edilmişdilər [15, 145].

Məhz 1970-80-ci illərdə Azərbaycan təhsili fonunda Şəki təhsili də sözün həqiqi mənasında çiçəklənmə və inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Bu, bilavasitə təhsilin hər kəs üçün əlçatan olması, təhsildə bərabər və obyektiv rəqabət mühitinin yaradılması ilə bağlı idi. Sözsüz ki, bütün bu müsbət dəyişikliklər bilavasitə ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsilə göstərdiyi xüsusi qayğı və diqqətin nəticəsi idi. Heydər Əliyevin təhsilə göstərdiyi diqqət və qayğı müstəqillik dövründə də eyni həssaslıqla davam etdirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdurahmanov E., Sərkərova Ü., Xəlilova A. XX əsrin 20-30-cu illərində Şəki qəzasında təhsil sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri. Azərbaycan elminin və təhsilinin müasir problemləri mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları. 25 may, 2019-cu il, Qazax şəhəri, Bakı-2019.518 səh. Səh. 78
2. Abdurahmanov E. Sovet hakimiyyətinin 20-40-cı illərində islam dininə və onun komponentlərinə münasibət (Şəki qəzası təmsalında). Çağdaş Azərbaycanda elm və təhsilin prioritet istiqamətləri respublika elmi konfransının materialları, 02 aprel 2021-ci il, Bakı-2021, 191 səh., Səh. 38.
3. ARDA Şəki filialı. Fond 13, siy 1, s.v. 480
4. ARDA Şəki filialı. Fond 13, siy.1, s.v. 1, Protokol N 2, 25-27 oktyabr 1929
5. ARDA Şəki filialı. Fond 13, siy.1. s.v 5, Protokol N 7
6. ARDA. Şəki filialı, fond 102, s.v. 17.
7. ARDA. Şəki filialı, fond 13, s.v. 3.
8. ARDA. Şəki filialı, fond 13, siy. 1, s.v. 657.
9. ARDA. Şəki filialı, fond 13, siy.1, s.v. 157.
10. Azərbaycan tarixi. VI cild. Bakı Elm, 2008.
11. Azərbaycan tarixi. VII cildə.VI cild. Bakı, Elm, 2008.
12. Balayev M. İslam və onun ictimai-siyasi həyatda rolu. Bakı, 1991.
13. "Bilgi" jurnalı, 1924-cü il, N 1.
14. Əhmədov H, Əfəndiyev S. 150 yaşlı yubilyar məktəb və Şəkidə xalq maarifinin tərəqqisi. Bakı, Maarif, 1983, 95 s.
15. Əmrahlı M, Maisqızı M. Şəkidə təhsil: Tarixi, inkişaf yolu. Bakı, 2014, 522 s.
16. Əmrahov M.İ. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin tədrisində Heydər Əliyev əsərlərinin öyrədilməsi. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 7-13 mart, 2003, Bakı. Müəllim, 2001.
17. Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. II cild (1920-1931). Bakı. Təhsil, 2011, 704 s.
18. "Şəki fəhləsi" qəzeti, 13 noyabr 1928-ci il. N 72.
19. "Şəki fəhləsi" qəzeti, 27 oktyabr 1932-ci il. N 60.
20. "Şəki fəhləsi" qəzeti, 20 may 1932-ci il, N 27.
21. "Şəki fəhləsi" qəzeti, 27 aprel 1932-ci il. N 23.
22. "Şəki fəhləsi" qəzeti, 6 aprel 1932-ci il. N 19
23. "Şəki fəhləsi" qəzeti, dekabr 1932. N 57
24. "Şəki fəhləsi" qəzeti, may 1930-cu il. N 22
25. "Şəki fəhləsi" qəzeti. 27 noyabr 1924-cü il.
26. Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya tədrisi. "Azərbaycan məktəbi" jurnalına əlavə. Bakı, Kommunist, 1981, N 2.
Rus dilində:
27. Кавказский календарь, 1910 г.
28. Культурное строительство СССР. Стат. сб. М.,: Госстатиздат, 1940.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

ГЕЙДАРОВА МАФТУН НИЗАМИ, АЛИЕВА УЛЬВИЯ САНГАН, МЕХБАЛИЕВА ЭСМИРА ВИДАДИ, ХАТАМОВА РОЯ ФИКРЕТ [СУМГАИТ, АЗЕРБАЙДЖАН] ИНКЛЮЗИВНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛЕ.....3

TLEUBAYEVA SANTAY AZIZBEKOVNA, RASHAT ZHANSAYA PROCESS OF ADJUSTMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENT IN SECONDARY SCHOOL CLASSROOM.....6

МАМАЖАН ДИЙОРА АМИНЖАНКЫЗЫ PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INCREASING THE QUALITY OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AT THE LESSON.....12

АБЖАЛИЕВА БАҚЫТГҮЛ СЕРІҚҚАЛИҚЫЗЫ, ТҰЯҚОВ ЕСЕНКЕЛДІ АЛЫБАЙҰЛЫ, АРДАБАЕВА АЛМАГҮЛ ҚАЙЫРБАЙҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА МАТЕМАТИКАНЫ ЭЛЕКТИВТІ КУРС АРҚЫЛЫ ТЕРЕҢДЕТІП ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....15

НӘВІБЛІ Ү.А. [AZƏRBAYCAN] KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏNİN ROLU.....19

ЖУАНЫШОВА АКМАРАЛ ТАЙТЕЛЕУОВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] ОТБАСЫ - ӨМІРДІҢ ТИРЕГІ, ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ.....25

KAPRIYELOVA ANNA SEYRANOVNA, PUSHKO NATALYA ANATOLYEVNA [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] CONSCIOUS LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE AS A NEW TREND IN THE FIELD OF LANGUAGE LEARNING.....29

KUDAIBERGEN ARUSA MERGENBAYKYZY, MADINA L. ANAFINOVA [ASTANA, KAZAKHSTAN] AI IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: BRIDGING THE GAP BETWEEN TRADITIONAL AND DIGITAL METHODS.....32

ТЕМИРОВА ДЖАМИЛА ХАСАНОВНА [БУХАРА, УЗБЕКИСТАН] СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА.....36

ҒАБДОЛОВА БАҚТЫЛЫ ҚАЗЫМҚЫЗЫ, ДАРХАН АЙТОЛҚЫН ДАРХАНҚЫЗЫ, МУХАНОВА АРАЙЛЫМ АСҚАРҚЫЗЫ, МУСИНА ДИНАРА ТАЛГАТОВНА [ҚАЗАҚСТАН] НЕЙРОНДЫ ЖЕЛІЛЕР МЕН ГЕЙМИФИКАЦИЯ: БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР.....40

НУРЛАН МЕРУЕРТ, БАЙМОЛДАНОВА Л.С. [ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН] «МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА КУРСЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН АРТТЫРУ»...44

ASSYLBEKOVA NAZİK, MADINA L. ANAFINOVA [ASTANA, KAZAKHSTAN] EXPLORING AN AI-SUPPORTED APPROACH TO CREATIVE WRITING IN SECONDARY SCHOOL ENGLISH CLASSES.....47

ӘБДІРӘСІЛ ЖАНАТ ДӘУЛЕТҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ: БАҚЫЛАУ ТӘСІЛДЕРІ.....50

БИЖІГІТ ҰЛДАНА ЕРКІНБЕКҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІ ТӘРБИЕШІЛЕРІНІҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰЗІРЕТТЕРІ: КӘСІБИ ЖӘНЕ ЖЕКЕ АСПЕКТІЛЕРІ.....	55
ALIKULOVA AKNIYET KALAUBEKKIZI [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS THROUGH TEACHING COMMUNICATIVE FORMS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION (ON THE MATERIALS OF ENGLISH LANGUAGE).....	60
АБДУЛЛА ҰЛЖАН БАУЫРЖАНҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] БАЛАБАҚШАДАҒЫ ДАМУШЫ ОРТАНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖОБАЛАУ.....	62
ABDUKHALIKOVA KAMILA TURABKIZI [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] FEATURES OF CREATING A FOREIGN-LANGUAGE CREATIVE ENVIRONMENT AT THE MIDDLE STAGE OF EDUCATION IN A SECONDARY SCHOOL.....	66
РАМАЗАНОВА ӘСЕЛ НҰРЖАНҚЫЗЫ [БАҚТЫБАЙ АУЫЛЫ, ҚАЗАҚСТАН] БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ.....	69
AYGÜL XƏLİLOVA SOVET DÖVRÜNDƏ ŞƏKİDƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFI.....	73

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com